

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

El crític perfecte
T. S. Eliot

Salvador Dalí,
un escriptor d'idees
Vicent Santamaria

Pico della Mirandola
i el seu món
Antoni Seva

Rèquiem
per la biologia molecular
Michel Morange

Quo Vadis, Física?
Martin Gutzwiller

La política lingüística del PP
Ferran Isabel i Faust Ripoll

La postcultura
—a partir de George Steiner
François Rastier

Arguments conceptuals
al voltant del nacionalisme
Josep Costa

L'islam i les dones
Yolanda Aixelà

Viatge a Jerusalem
Josep Piera

Literatura
i crítica literària
Màrius Serra,
Francesco Ardolino,
Manel Ollé,
Joan Triadú,
George Cotkin

Victor Klemperer
Vicent Raga

Llibres
Santi Cortés,
Josep Vicent Boira,
Adolf Beltran

EDITORIAL

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER
SEGONA ÈPOCA / NÚM. 17 / TARDOR 2004

DIRECTOR: Antoni Furió

CAP DE REDACCIÓ: Gustau Muñoz

CONSELL DE REDACCIÓ:

Xavier Antich, Juli Capilla, Olga
Dénia, Martí Domínguez, Ferran
Garcia-Oliver, Isidre Martínez
Marzo, Vicent Olmos, Faust
Ripoll, Pau Viciano

CONSELL ASSESSOR:

Cèlia Amorós, Joan Becat,
Manuel Borja-Villel, Eudald
Carbonell, Narcís Comadira,
Manuel Costa, Alfons Cucó (†),
François Dosse, Antoni Espasa,
Ramon Folch, Mario Garcia
Bonafé, Salvador Giner, Josep
Fontana, David Jou, John
Keane, Giovanni Levi, Isabel
Martínez Benlloch, Joan
Francesc Mira, Javier Muguerza,
Francesc Pérez Moragón,
Damià Pons, Josep Ramoneda,
Ferran Requejo, Vicenç Rosselló,
Xavier Rubert de Ventós, Pedro
Ruiz Torres, Vicent Salvador,
Josep-Maria Terricabras,
Vicent Todolí, Enzo Traverso,
Josep Antoni Ybarra

Edita: Universitat de València
i Edicions Tres i Quatre

Redacció, administració i subscripcions:

Publicacions de la
Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 46010 València.
Tel.: 963 864 115 Fax: 963 864 067
a/e: lespill@uv.es

Disseny gràfic: Enric Solbes

Fotocomposició i maquetació:

Publicacions de la
Universitat de València

Impressió: Guada Impresores, SL

Distribució: Enlace S.A.

Tels.: 961 666 033 / 934 412 780 /
971 713 078

ISSN: 0210-587 X

Dipòsit legal: V-2686-1979

Preu d'aquest número: 9 euros

Amb el recent episodi de la sol·licitud de la condició d'oficials a la Unió Europea de les llengües reconegudes com a tals als diferents estatuts d'autonomia, incloent el valencià, protagonitzat pel ministre Moratinos, s'ha reobert un vell problema, agreujat ara per algunes justificacions que ha tingut la proposta. Es pot pensar fins i tot que s'ha trencat una tradició, consistent a assumir en el seu àmbit denominacions tradicionals com la de *valencià*, però salvaguardant la denominació comuna (avalada per la història i el reconeixement de la Filologia internacional) al terreny escaient, allà on es juga la preservació del caràcter i la consideració com a llengua única del català: en la projecció exterior, la creació literària i els usos acadèmics.

Però el problema ve de més lluny. Una part de la societat valenciana, i especialment la dreta, té greus problemes amb el reconeixement de la unitat de la llengua. Cal dir que sectors amplíssims de la societat, els creadors de cultura, les institucions acadèmiques, amb una tradició consistent al darrere, no tenen ni de bon tros aquest problema. Saben distingir i fer un ús adequat de les denominacions, i són conscients d'una unitat d'origen que s'ha de reforçar com a garantia de futur. Com més augmenta el nivell cultural i d'escolarització de la població, més es reforça aquesta posició, patrimoni i bandera de la gent de cultura, d'esquerra i progressista, i també dels nuclis de dreta civilitzada, durant molts anys.

Els sectors més castellanitzats, en canvi, víctimes d'una síndrome aguda de mala consciència, no saben avenir-se amb la unitat de la llengua, i la dreta —que manté en general una opció castellanitzadora— juga tradicionalment a l'«embolica que fa fort» en aquest tema, del qual se serveix recurrentment com a excusa i pretext per a les seues càrregues de profunditat contra la llengua dels valencians, que va perdent terreny en l'ús social i públic, precisament en un moment històric clau marcat per la nova composició de la població, amb enorme responsabilitat dels qui governen.

En aquest estira-i-arronsa la societat valenciana perd temps i energies, i es juga el seu futur. Per tant, la respon-

sabilitat dels qui aporten justificacions suplementàries als enemics tradicionals de la llengua és molt forta. I això té molt a veure amb la dinàmica encetada per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, presentada com a garantia de la unitat en el seu origen i composició, però que més aviat, per interessos espuris, podria acomplir la funció contrària i promoure el secessionisme per delegació. Seccionisme en la pràctica, abundant en el biaix «genuí» i en la divergència per sistema, que culminaria amb la qüestió de la denominació. Al capdavant no es negaria allò filològicament innegable, per no fer massa el ridícul, però a efectes pràctics, i de consideració externa, la fragmentació es consumaria.

L'efecte devastador de la fragmentació (que inclouria, naturalment, parlar de filologies distintes, de literatures distintes, etcètera) és ben previsible. Alguns treballen en aquesta direcció, amb excuses i fal·làcies diverses.

Ara bé, la qüestió de la llengua té dimensió d'Estat. Afavorir des de l'Estat la fragmentació del català és una aventura arriscada. Contribuir a la disgregació d'una de les llengües més unitàries d'Europa quan es posa tanta cura a preservar la unitat del castellà o espanyol (una llengua molt menys unitària que el català) pot tenir efectes profundament desestabilitzadors. Molt més del que alguns podrien pensar.

La política que cal impulsar, per la qual han treballat diverses generacions, i que hauria de saber aplegar esforços amb intel·ligència, és ben clara: normativa comuna, estàndard consensuat, multiplicació dels intercanvis i les col·laboracions a tots els nivells, suport a l'espai comunicatiu compartit, articulació cultural creixent, projecció exterior unitària.

Per als valencians el perill de la invisibilització ve de la destrucció pràctica de la unitat de la llengua. Ja sabem quina és l'alternativa al reconeixement ple i a tots els efectes de la unitat del català: el reducte folklòric i la desaparició, la consumació de la substitució lingüística i la fagocitació pel castellà. Una vegada més els vells fantasmes de la «subordinació» que implicaria presumptament la unitat cultural i lingüística delaten a aquells que només saben concebre les relacions amb els altres en termes de subordinació. Potser és que són conscients de la seua petitesa.

Jean Dieuxaide, *Escala de la Llotja* (València, 1951)

L'ESPILL

SUMARI

- 1 Editorial
- 6 Arguments conceptuals al voltant del nacionalisme
Josep Costa
- 17 L'islam i les dones. Europa i l'islam.
Un joc de miralls
Yolanda Aixelà
- 25 La tomba del jardí
(Notes d'un viatge a Jerusalem)
Josep Piera
- 32 La postcultura –a partir de George Steiner
François Rastier

LITERATURA I CRÍTICA LITERÀRIA

- 57 De com es conviu amb la crítica
Màrius Serra
- 65 Consideracions liminars sobre la crítica literària catalana
Francesco Ardolino
- 76 Els experiments amb gasosa. (O el paper de la crítica en el sistema literari català actual)
Manel Ollé
- 94 L'autocrítica del crític
Joan Triadú
- 99 La democratització de la crítica cultural
George Cotkin

DOCUMENTS

107 El crític perfecte
T. S. Eliot

---

115 Salvador Dalí, un escriptor d'idees
Vicent Santamaria

122 Pico della Mirandola i el seu món
Antoni Seva

130 Rèquiem per la biologia molecular
Michel Morange

136 Quo Vadis, Física?
Martin C. Gutzwiller

NOTES

150 La política lingüística del PP:
pompa, circumstància i mala fe
Ferran Isabel i Faust Ripoll

154 Victor Klemperer
Vicent Raga

LLIBRES

161 Vicenç Riera Llorca i els papers d'exili
Santi Cortés

165 Madrid galàctic!
Josep Vicent Boira

170 Articles robats
Adolf Beltran

Arguments conceptuals al voltant del nacionalisme

Josep Costa

És evident que el discurs dels nacionalismes està evolucionant arreu. I ho fa en consonància amb l'onada d'interès que hi ha hagut al món acadèmic pel nacionalisme, especialment pels seus aspectes normatius o filosòfics, en els darrers anys. Una onada que, cal dir-ho, ha donat al nacionalisme una credibilitat i una respectabilitat de què no gaudia almenys des de la Segona Guerra Mundial, particularment al món anglosaxó.

A hores d'ara, si bé encara està lluny de fer-ho, el nacionalisme està més prop de guanyar la batalla del discurs i de les idees que fa vint o trenta anys. Actualment, cada vegada són més els que pensen que el nacionalisme no es pot condemnar genèricament, i que tot depèn de les seues característiques o trets d'identitat. I no només s'admeten certs nacionalismes com a legítims, sinó que fins i tot hi ha qui els defensa com a motors del progrés social i democràtic.

En el nostre entorn més immediat, l'evolució més recent del debat acadèmic encara no ha acabat d'arribar al que són els

discursos polítics. Avui, la confrontació d'idees sobre el nacionalisme, tant en l'àmbit polític com intel·lectual, és més viva que mai, però sens dubte la coherència i la credibilitat d'alguns arguments és manifestament millorable. Certament, el concepte de nacionalisme és tan maleable com el que més, i —a diferència d'altres— no ha tingut mai grans teòrics. No hi ha els Hobbes, Tocqueville, Marx o Weber que han estat punts de referència de diversos corrents de pensament polític durant dècades. Però això només és excusa fins a cert punt.

Aquest article no pretén resoldre ni tancar cap debat, però sí donar notícia d'alguns elements de les *noves teories del nacionalisme* que potser serien útils més enllà del món acadèmic que les ha concebut. I si això, de passada, contribueix al descrèdit de determinats paranys conceptuals utilitzats en els discursos dominants i dominadors, doncs la feina sens dubte haurà valgut la pena.

NACIONALISME

Hi ha tal quantitat de definicions diferents de nacionalisme que hom no pot començar a parlar-ne sense aclariments conceptuals previs. Aquí assumim un concepte

Josep Costa és professor de Ciència Política a la Universitat Pompeu Fabra. Ha publicat diversos treballs sobre teories contemporànies del nacionalisme en revistes especialitzades.

de nacionalisme estrictament polític, deixant de banda manifestacions purament culturals o sentimentals. La que utilitzaré és també una definició restrictiva que deixarà fora tots aquells fenòmens, polítiques, idees o actituds que poden ser definides amb d'altres conceptes.¹ Així, definirem el nacionalisme com el conjunt de «moviments polítics i polítiques públiques que tenen per objectiu fer que les institucions estiguen organitzades sobre la base de grups nacionals, de tal manera que la comunitat política i la nació coincideixin».²

Aquesta definició té diverses virtuts analítiques. Primer, engloba les dues formes principals de nacionalisme existents: el nacionalisme estatal i el nacionalisme minoritari. Això és així perquè la coincidència de la *polity* (o institucions polítiques) i la nació es pot assolir tant convertint una comunitat política preexistent en nació (objectiu primer del nacionalisme estatal) o concedint estat o institucions polítiques sobiranes a una comunitat nacional preexistent. Així, amb aquesta definició les polítiques adoptades per un estat per a forçar les minories a assimilar-se o continuar pertanyent a la nació majoritària i la lluita de les nacions minoritàries per l'autogovern o la secessió es consideren igualment nacionalistes, tot i que no necessàriament equivalents des d'un punt de vista ètic o normatiu.

CONSTRUCCIÓ NACIONAL O AUTODETERMINACIÓ?

En definir nacionalisme, dues de les seues diferents manifestacions ja han estat identificades. D'una banda, tenim l'exercici del poder i l'ús de recursos públics per a

construir o potenciar una identitat nacional concreta. En aquest sentit, el nacionalisme consisteix a adoptar polítiques públiques encaminades a la construcció (o reafirmació) de nacions. De l'altra, el nacionalisme pren la forma d'un moviment polític a través del qual un grup nacional persegueix l'establiment o reforçament del seu estat o institucions d'autogovern. Anomeno aquests fenòmens, respectivament, *nacionalisme com a construcció nacional* i *nacionalisme com a autodeterminació*.³

Aquesta distinció se solapa amb la que hem fet més amunt entre nacionalisme d'estat i nacionalisme minoritari. Però cal deixar clar d'entrada que tot nacionalisme és susceptible d'adoptar les dues formes al mateix temps, i així passa en la majoria dels casos. El nacionalisme estatal (paral·lelament a la construcció nacional) apel·la a l'autodeterminació per tal de preservar la sobirania de l'estat davant d'organitzacions internacionals. I les nacions minoritàries que gaudeixen d'autogovern, encara que en reclamin més, tendeixen a respondre a la construcció nacional de l'estat portant a terme els seus propis projectes de construcció nacional.

No obstant això, sí que és cert que el principal conflicte entre el nacionalisme estatal i el nacionalisme minoritari es generarà per la incompatibilitat entre ambdós projectes. És a dir, les polítiques de construcció nacional adoptades pels estats-nació poden entrar en conflicte amb les demandes d'autodeterminació o autogovern fetes des del nacionalisme minoritari, especialment quan aquelles polítiques de l'estat comporten simultàniament un aspecte de *destrucció nacional*.⁴ Això fa que l'anàlisi teòrica s'hagi de fer de forma

conjunta i àdhuc que la justificació d'un tipus de nacionalisme sigui en molts casos dependent de l'existència d'un altre que hi entri en conflicte.

De fet, els moviments nacionalistes contraposats rarament han aparegut de forma deslligada. Les demandes d'autogovern de les nacions minoritàries són normalment la seua resposta a la construcció nacional dels estats. Curiosament, l'associació conceptual entre nació i estat, promoguda fortament pels estats liberals democràtics a l'era moderna, porta els grups minoritaris que es consideren nacions a reivindicar el dret d'autodeterminació. Per aquestes raons, qualsevol teoria del nacionalisme ha de considerar tant el nacionalisme estatal com el minoritari de forma conjunta, per tal d'afrontar efectivament els conflictes reals i potencials entre ells. Perquè el caràcter competitiu de les seues demandes planteja interrogants importants sobre la relació i les diferències entre ambdós projectes nacionalistes.

Aquestes circumstàncies compliquen el debat fins a nivells insospitats. Perquè fan que, d'una banda, aquells que defensen un nacionalisme hagin de fer-ho amb una quantitat de matisos considerable per evitar legitimar el nacionalisme contrari. O, a la inversa, aquells que condemnen el nacionalisme de forma rotunda han d'escudar-se després en artificis conceptuals per a defensar allò que als ulls d'un observador objectiu pot ser clarament un projecte nacionalista.⁵ Però anem a pams.

CONSTRUCCIÓ NACIONAL, DEMOCRÀCIA LIBERAL I ESTATS PLURINACIONALS

L'ideal de l'estat-nació homogeni ha estat tan poderós històricament que pràcticament tots els estats existents, incloent els democràtics, han adoptat polítiques de construcció nacional. Amb aquestes polítiques, han intentat assimilar tota la població, especialment les minories nacionals, de cultura nacional comuna, normalment definida per la llengua i la cultura de la majoria. Tot i que no sempre ha tingut una oposició oberta, aquest procés no ha estat mai voluntari, i fins i tot els països més liberals han aplicat polítiques que es poden considerar qualsevol cosa menys liberals. Entre aquestes mesures hi ha el foment de la immigració cap al territori de les nacions minoritàries, la fixació de les fronteres i els poders de les unitats polítiques subestatsals per tal d'impedir-los l'accés al poder, i la prohibició de les llengües minoritàries en favor de la majoritària, que era adoptada com l'única llengua oficial (Kymlicka i Straehle, 1999).⁶

En tot cas, l'objectiu de la construcció nacional dels estats s'ha demostrat repetidament que no és realista, i alguns dels mitjans utilitzats totalment inadmissibles. De fet, és obvi que molt pocs estats han aconseguit assimilar totalment les seues nacions minoritàries. En aquest context, el nacionalisme minoritari continua essent una força política important, que freqüentment intenta desfer les conseqüències d'aqueixes polítiques. Així, sorgeixen les reivindicacions d'autogovern i els intents per recuperar la consciència nacional

dels membres i recuperar l'espai públic per a les respectives llengües, cultures i símbols nacionals. És lògic esperar que aquest nacionalisme minoritari entri en conflicte amb el projecte del nacionalisme estatal.

Un conflicte que es dona bàsicament en el marc dels estats plurinacionals i que és el que millor els defineix. En efecte, la definició més estesa (i d'altra banda més intuïtiva) d'estat plurinacional és aquella que es refereix a l'existència de més d'una nació dins el mateix estat. No obstant això, el que és més problemàtic des d'un punt de vista pràctic i alhora més interessant des d'un punt de vista teòric no és l'existència d'una pluralitat de nacions sinó la pluralitat de *nacionalismes*, que de forma quasi irremeiable entren en conflicte entre ells. És a dir, un nacionalisme d'estat i un o més nacionalismes minoritaris.

Aquest conflicte entre nacionalismes és a la vegada contemporani i històric, encara que no afecta tots els estats plurinacionals (perquè no sempre hi ha una nació majoritària identificada amb l'estat, com passa a Bèlgica). Històricament, el conflicte es projecta sobre el context i les condicions que faciliten l'aparició de moviments nacionalistes minoritaris. En aquest sentit, cal destacar les teories que demostren que les reivindicacions d'autodeterminació de les nacions minoritàries, de fet, són normalment una reacció o un resultat de les polítiques de construcció nacional dels estats (Hechter, 2000: 70). Curiosament, aquesta teoria és compartida tant per autors que són partidaris com per d'altres que són hostils al nacionalisme. Així és com l'associació conceptual entre estat i nació fa que moltes nacions

minoritàries persegueixin tenir estructures d'estat pròpies: perquè no són precisament aquestes les que s'han inventat que estat i nació han d'anar junts o que calgui un estat per tenir una cultura nacional plena.

EL MITE DE LA NACIÓ CÍVICA

Amb l'explicació precedent, ja hem posat les bases per desmuntar un dels principals paranys que utilitzen aquells que teoritzen o pontifiquen sobre el nacionalisme. No és una altra que la distinció entre nacionalisme cívica (el bo) i nacionalisme ètnic (el dolent). Una distinció que molts han acceptat de forma excessivament acrítica. Ja que avui és cada vegada més evident que el concepte de nació cívica és trampós. D'entrada, per als més profans ja hauria de resultar sospitosos que un dels seus patrocinadors més notoris en el món acadèmic (Michael Ignatieff) s'hagi apuntat a signar manifestos de les plataformes espanyolistes que persegueixen la derrota del nacionalisme basc, o que la distinció sigui utilitzada amb entusiasme per gent com Vidal-Quadras o Fernando Savater.

El problema de la distinció entre nacionalisme cívica i ètnic no és només que estigui tremendament esbiaixada en favor del nacionalisme estatal (que ho està). Ignatieff defineix la nació cívica com una «comunitat de ciutadans iguals, titulars de drets, units en adhesió patriòtica a un conjunt de pràctiques i valors polítics» amb independència de lligams ètnics o culturals. Amb el nacionalisme ètnic, hi relaciona els vincles de sang i la pertinença etno-cultural, de tal forma que la comunitat

nacional defineix l'individu i no a la inversa. I com que la llengua no és un tret definitori de la nació cívica, per una via o altra s'acaba assimilant el nacionalisme que incorpora elements lingüístics i culturals (cosa associada a *la immensa majoria* dels nacionalismes coneguts, d'estat o minoritaris) al temible nacionalisme ètnic.

El principal parany és la nul·la base empírica de la distinció. Perquè si la nació cívica realment es defineix fent abstracció de l'element lingüísticocultural, no hi ha hagut mai al món ni hi pot haver cap nació cívica. D'aquí la idea que la nació cívica és un mite, com han denunciat Kymlicka i altres. Un parany conceptual que serveix per a condemnar qualsevol intent de protegir o revitalitzar les identitats nacionals minoritàries com una forma de nacionalisme ètnic mentre els estats mantenen impunement els mecanismes legals i d'altre tipus que garanteixen la supremacia dels grups nacionals majoritaris o dominants.

Aquesta denúncia, i el bandejament mateix del concepte de nacionalisme cívic, és la base de les teories més atractives i actuals del nacionalisme. Són aquelles que prenen com a base valors universalistes d'igualtat i justícia i que s'articulen entorn de premisses netament liberals (en termes polítics, no econòmics) i democràtiques.⁷ Aqueixes teories parteixen de la idea que cal un estàndard de legitimitat tan objectiu i neutre com sigui possible per a analitzar els diferents tipus de nacionalisme. I sens dubte la idea de justícia intergrupala és l'intent més reeixit de construir aquest estàndard.

LA IDEA DE JUSTÍCIA INTERGRUPAL

La idea de justícia intergrupala (*ethnocultural justice*, en paraules de Kymlicka) pretén ser el nucli d'una teoria global del pluralisme nacional i cultural. Parteix del descrèdit de la concepció de l'estat com una entitat culturalment homogènia i/o neutral en relació amb la diversitat cultural i d'identitats. De la constatació teòrica i pràctica que els estats no són neutrals se'n deriva una necessitat normativa de dissenyar polítiques compensatòries per a les persones i grups afectats (discriminats). Pel que fa a les nacions minoritàries, es construeix sobre algunes de les premisses ja discutides: que el nacionalisme minoritari no sorgeix del no-res, sinó que tendeix a ser la resposta a les polítiques de construcció nacional adoptades pels estats.

Tradicionalment, els corrents dominants de la teoria política tractaven la cultura i les identitats com quelcom aliè a l'esfera pública. S'entenia que, igual que en el cas de la religió, els principis polítics de neutralitat i «igualtat de respecte i consideració» imposaven una política de no intervenció en la qüestió del pluralisme cultural. No obstant això, des de la perspectiva dels teòrics de la justícia intergrupala és fals que els estats siguin en la pràctica neutrals en relació amb la diversitat cultural i identitària. I no només això, sinó que és impossible que ho puguin ser. En realitat sempre tindran llengües oficials, festes oficials, himnes, currículums educatius, etc.⁸ Una política genuïnament igualitària i justa, per tant, no és una de neutralitat oficial, que inevitablement acaba privilegiant la identitat majoritària, sinó la que permet a les minories utilitzar la seua

llengua, celebrar les seues festes, usar els seus himnes o ensenyar d'acord amb el currículum que més es corresponga amb la seua cultura. És sobre aquesta base que el paradigma de la justícia intergrupar legitima les reivindicacions de les nacions minoritàries d'un autogovern substancial i altres esquemes de «govern compartit».

Kymlicka presenta al seu llibre *Politics in the Vernacular* (2001) la teoria més atractiva de justícia intergrupar. La seua teoria parteix del debat més ampli sobre els drets de les minories culturals. Segons ell, el debat ha progressat fins a un tercer estadi, que supera definitivament el «mite de la neutralitat» (és a dir, la idea de la nació cívica), que era una assumptió central en estadis anteriors. La seua teoria es basa en un liberalisme polític modernitzat, que parteix de Rawls i Dworkin per incorporar algun element de l'agenda comunitarista, però donant respostes liberals als problemes que aquesta planteja.

En resum, les noves i més atractives teories del nacionalisme parteixen de consideracions relacionades amb la idea de justícia intergrupar, que propugna la igualtat i el reconeixement dels grups culturals i nacionals. En aquest context, les reivindicacions de les nacions minoritàries s'han d'avaluar tenint en compte la ubiqüitat del nacionalisme estatal històricament, i que els estats continuaran tenint un rol primordial en la promoció i reproducció de cultures nacionals concretes. És en aquest punt que s'introdueix el concepte de justícia en les relacions entre grups nacionals.

És important destacar que aquest paradigma contrasta obertament amb la resposta que tradicionalment han rebut les reivindicacions de les nacions minoritàries.

De fet, deixa l'estat sense cap argument normatiu fort per rebutjar el reconeixement dels drets d'aquests grups. Ara, l'autonomia territorial i els altres drets que es puguin atorgar a les nacions minoritàries no són quelcom injust sinó de justícia. La resta són arguments conseqüencialistes o simplement basats en el nacionalisme del grup dominant.

NACIONALISME LIBERAL: CONSTRUCCIÓ NACIONAL CONTRA AUTODETERMINACIÓ?

Com dèiem, el conflicte principal entre el nacionalisme minoritari i l'estatal, sorgeix per la incompatibilitat entre el projecte de construcció nacional de l'estat i les reivindicacions d'autogovern de les minories. És cert que el conflicte també es pot generar per la incompatibilitat de les polítiques públiques de l'estat i les de les unitats subestats. Però, aquests conflictes amb tota seguretat generaran disputes sobre la distribució de competències o l'estructura institucional —és a dir, la nació minoritària argumentarà que la política estatal viola el seu àmbit competencial privatiu, o a la inversa.⁹

Tot i que el nacionalisme d'estat (particularment l'adopció de polítiques de construcció nacional) és un tret comú de la majoria d'estats liberals democràtics, els teòrics li dedicaren molt poca atenció prèviament a la dècada dels anys noranta. Entre aquells que l'han analitzat recentment, alguns consideren que el nacionalisme d'estat és una característica lamentable dels estats-nació moderns, però tot i això pensen que és possible i desitjable

deixar-lo endarrera (per exemple, Habermas). Finalment, lluny de lamentar-se, el anomenats *nacionalistes liberals* defensen l'ús d'algunes d'aquestes polítiques de construcció nacional com quelcom legítim o, almenys, millor que les alternatives. És més, aquests autors han argumentat que el nacionalisme serveix un nombre de valors liberals i democràtics important, com la justícia social, la democràcia estable i participativa o l'autonomia individual. Perquè, segons ells, quan estat i nació coincideixen aquests valors es poden realitzar de forma més efectiva.¹⁰

Fins a cert punt, l'estat plurinacional és el tipus d'entitat que és explícitament o implícitament descartat per alguns nacionalistes liberals, perquè no hi ha una identitat nacional comuna. Quan això passa, segons ells, és legítim prendre mesures per intentar promoure la coincidència entre nació i estat (o institucions polítiques). Però tant el nacionalisme d'estat com el nacionalisme minoritari persegueixen aquest objectiu, si bé per vies diferents. Així doncs, i tenint en compte que els nacionalistes liberals no rebutgen el dret d'autodeterminació sinó tot al contrari, tant les reivindicacions de les nacions minoritàries com les polítiques dels nacionalismes d'estat serien *prima facie* igualment defensables des d'aquest punt de vista.

En qualsevol cas, els principis del nacionalisme liberal són particularment pertinents, perquè representen una defensa prou atractiva del nacionalisme en general (i, en tot cas, l'única plausible del nacionalisme d'estat en concret), i per tant uns arguments que es podrien utilitzar per defensar el nacionalisme estatal encara que entri en conflicte amb el minoritari. El problema d'aquestes teories és que no te-

nen una aproximació convincent a la plurinacionalitat, si és que en tenen cap. Fins ara, no han donat resposta a preguntes d'importància cabdal, especialment les relacionades amb la forma en què es poden resoldre les demandes oposades de diferents nacionalismes en conflicte. En altres paraules, pot prevaler la construcció nacional sobre l'autodeterminació?

Les raons per les quals els arguments a favor del dret d'autodeterminació haurien de prevaler sobre els projectes nacionals assimilacionistes dels estats (és a dir, per a resoldre el conflicte entre el nacionalisme minoritari i l'estatal a favor del primer) són diverses. En termes generals, qualsevol liberal –i aquells que reconeixen el valor de la identitat cultural en particular– hauria d'estar més interessat a adaptar les institucions polítiques a les necessitats, interessos o desigs de la ciutadania (inclosa la identitat nacional) que no a assimilar tots els ciutadans seguint el patró definit per unes institucions preexistents.

Més enllà d'aquest argument general, hi ha dues consideracions més per les quals les reivindicacions d'autogovern i/o sobirania haurien de prevaler dins aquest marc teòric:

1) Si tal com hem vist, les reivindicacions d'autodeterminació són normalment una resposta de les nacions minoritàries als esforços homogeneïtzadors, aquestes reivindicacions han de ser avaluades abans d'acceptar la legitimitat de qualsevol projecte de construcció nacional dels estats. Això no significa que s'hagin d'acceptar automàticament, però sembla raonable establir l'acceptació de certes demandes de les nacions minoritàries com a condició de la legitimitat de la construcció nacional en

estats liberals democràtics (així ho veu, per exemple, Kymlicka 2001).

2) Com s'ha avançat més amunt, la construcció nacional i la reivindicació d'autodeterminació són dues manifestacions diferents de nacionalisme. D'una banda, la construcció nacional s'ha definit com l'ús del poder i dels recursos públics per a promoure una identitat nacional concreta. En altres paraules, la construcció nacional és una qüestió de polítiques públiques (*policies*, en anglès). De l'altra, l'autodeterminació es refereix a la fixació de fronteres i la divisió de poders entre entitats polítiques. L'exercici de l'autodeterminació per una nació minoritària requereix establir un conjunt d'institucions d'autogovern o redibuixar les fronteres estatals. En aquest sentit, l'autodeterminació es refereix a l'estructura de les institucions polítiques (la *polity*).¹¹

Si això és correcte, la raó principal per la qual els arguments en favor de l'autodeterminació haurien de prevaler és eminentment conceptual (o lògica). Perquè fan referència a la delimitació dels poders de les institucions polítiques territorials (la *polity*), mentre que els arguments sobre la construcció nacional es refereixen al que aquestes mateixes institucions fan o haurien de fer. En resum, abans d'exercir el poder, el poder ha de ser organitzat i distribuït.

Tot això també explica perquè el principal conflicte entre nacionalisme estatal i nacionalisme minoritari al final sempre se centra en l'estructura de la *polity*. Des del meu punt de vista, l'antagonisme entre nacionalismes s'ha de resoldre en favor de les nacions minoritàries. Això no significa que el nacionalisme d'estat sigui condemnable. Significa que la construcció nacio-

nal dels estats no és viable quan entra en conflicte amb una demanda legítima d'autodeterminació. De fet, com més fort és el nacionalisme dominant, més justificades són les demandes d'autonomia de les minories. Per això mateix una teoria del nacionalisme que tinga una visió plausible de la plurinacionalitat ha de requerir que els estats en els quals hi hagi nacions minoritàries abandonin l'ideal de la construcció nacional (en d'altres paraules, que renunciïn a convertir-se en estats-nació), tot acceptant que són efectivament estats plurinacionals.¹²

En resum, si s'accepta que el nacionalisme d'estat és una de les causes de l'existència mateixa del nacionalisme minoritari, i les seues manifestacions (principalment el fet d'afavorir la nació majoritària en la configuració de l'estructura i les polítiques de l'estat) legitimen les reivindicacions de les nacions minoritàries, aleshores és prou evident que el nacionalisme minoritari és més defensable que l'estatal. Ho és perquè el nacionalisme minoritari és just i el majoritari és injust si s'enfronta a l'ideal de justícia intergrupala. Així, les justificacions del nacionalisme en general no poden entendre's en el sentit que els projectes de construcció nacional puguin ser prioritaris als d'autodeterminació.

EL NACIONALISME ESPANYOL EN PERSPECTIVA

Vist des de la perspectiva del debat acadèmic més actual, l'evolució recent del nacionalisme espanyol no deixa de ser tragicòmica. Perquè es combaten els nacionalismes minoritaris amb més nacionalisme d'estat (amb el resultat normal i

previsible d'enfortir-los), es fan discursos d'un abrandat nacionalisme contra els nacionalismes en general, o s'apel·la al patriotisme constitucional com a alternativa al nacionalisme tot obviant el contingut fortament nacionalista de la constitució espanyola.

Quant a la primera de les aparents paradoxes sempre ens quedarà el dubte de si és real o només aparent. Perquè sempre hi ha la possibilitat que l'enfortiment del nacionalisme minoritari sigui una conseqüència no desitjada, però acceptable en funció de l'obtenció de rèdits electorals fora dels territoris de les nacions minoritàries.¹³ En tot cas, com va passar al Canadà en el seu moment, el reforçament del projecte nacional de l'estat ha reforçat clarament els projectes nacionals minoritaris. I no exactament quan aquests estaven gaudint del seu màxim esplendor.

Una altra cosa és el contingut del discurs en si. Sens dubte el discurs del nacionalisme espanyol no destaca per la seua coherència, per tal com en molts casos els arguments utilitzats per a condemnar els altres nacionalismes li serien perfectament aplicables. Un dels punts febles salta a la vista quan s'acusa els nacionalismes minoritaris de manipular la història, i s'hi oposa un discurs històric igualment inventat (en el sentit de Hobsbawm) i igual o més d'essencialista. O quan les teories del nacionalisme que defensen la modernitat del fenomen nacional s'imposen al món acadèmic,¹⁴ i es predica l'existència d'Espanya com a nació segles abans de l'època moderna. També és certament curiosa l'acusació als nacionalismes minoritaris de ser *ètnics* mentre hom converteix en tema de debat el cognom d'un destacat líder polític català o es fa qüestió del lloc de naixement d'un altre, tot mostrant la incom-

prensió pel seu catalanisme. Però no hi ha dubte que el més sorprenent és la contraposició repetida entre partits *nacionals* i *nacionalistes*: és difícil identificar-hi cap diferència si no és la nació que es defensa.

Finalment, tenim la idea del patriotisme constitucional (concepte essencialment equivalent al de nacionalisme cívic, però preferit per aquells que condemnen el nacionalisme en general). No cal anar als orígens del concepte (el patriotisme constitucional de Jürgen Habermas va ser ideat per a renovar el *sentiment nacional alemany*, alliberant-lo del passat nazi) per veure la seua debilitat com a alternativa al nacionalisme, en especial com a idea per a combatre'l. A les debilitats pròpies del concepte de nacionalisme cívic, cal afegir-hi el fet que les constitucions per norma general, i l'espanyola molt particularment, siguin textos en els quals abunden les referències nacionals i nacionalistes. Perquè si una constitució és un paradigma de discurs i praxi nacionalista, quina diferència hi ha entre patriotisme constitucional i nacionalisme?

En el cas de la dreta espanyola, el discurs que s'embolcalla amb la idea de patriotisme constitucional és obertament nacionalista; ple de referències històriques i culturals i amb apel·lacions a la grandesa i superioritat de la llengua espanyola. Fins i tot rebutja el multiculturalisme, malgrat que aquest no és incompatible amb el nacionalisme en les seues formulacions més democràtiques i liberals. En definitiva, que per molt que el nacionalisme espanyol es vesteixi de patriotisme constitucional, no sembla haver perdut la seua essència.

Nota a part mereix el discurs de la *igualtat radical* d'alguns esquerrans. Perquè pateix el mateix problema que la ma-

joria de teories polítiques de la justícia: construeixen discursos sobre la llibertat i/o igualtat com a elements bàsics en l'estructura de tota societat justa, però mai no identifiquen quina és la societat rellevant. És a dir, les teories ens diuen què és i com es construeix una societat justa, sense dirnos què constitueix una societat. Sempre es pot donar una resposta empírica —els estats que de fet existeixen—, però en darrera instància els discursos sobre quines *han de ser* les societats rellevants (per oposició a les que merament *són*) es confonen molt sovint amb el nacionalisme. El repte és justificar per què la igualtat radical s'ha de predicar dels espanyols i no dels catalans o els europeus, sense utilitzar-hi cap argument nacionalista. □

REFERÈNCIES

- ANDERSON, B. (1991): *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, Londres, Verso (rev. ed.).
- BRUBAKER, R. (1996): *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge (UK), Cambridge University Press.
- CANEY, S. *et al.* (1996): *National Rights and International Obligations*, Boulder, Westview.
- CONNOR, W. (1972): «Nation-Building or Nation-Destroying», *World Politics* 24, pp. 319-355.
- COSTA, J. (2000): «On Liberal Nationalism: Minorities, Majorities, and the Multinational State», paper presentat a la sessió «Sub-national Identity and State Cohesion», del XVIII Congrés Mundial de la International Political Science Association, Quebec: 1-5 agost 2000.
- COSTA, J. (2003): «On Theories of Secession: Minorities, Majorities and the Multinational State», *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 6:2, pp. 63-90.
- COUTURE, J., K. NIELSEN i M. SEYMOUR (eds.) (1998): *Rethinking Nationalism*, University of Calgary Press.
- EISENSTADT, S. i S. ROKKAN (eds.) (1973): *Building States and Nations*, Londres, Sage.
- GELLNER, E. (1983): *Nations and Nationalism*, Ithaca, Cornell University Press.
- HECHTER, M. (2000): *Containing Nationalism*, Oxford, Oxford University Press.
- KYMLICKA, W. i C. STRAEHLE (1999): «Cosmopolitanism, Nation-States, and Minority Nationalism: A Critical Review of Recent Literature», *European Journal of Philosophy* 7:1, pp. 65-88.
- KYMLICKA, W. (2001): *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism and Citizenship*, Oxford, Oxford University Press.
- MCKIM, R. i J. MCMAHAN (eds.) (1997): *The Morality of Nationalism*, Oxford, Oxford University Press.
- MILLER, D. (1995): *On Nationality*, Oxford, Oxford University Press.
- MOORE, M. (2001): *The Ethics of Nationalism*, Oxford, Oxford University Press.
- NORMAN (2002): «La Ética y la Construcción Nacional», en Ramon Maiz (dir.) (2002): *Construcción de Europa: Democracia y Globalización*, vol. 1, Universidad de Santiago de Compostela.
- TAMIR, Y. (1993): *Liberal Nationalism*, Princeton, NJ, Princeton University Press.

1. No cal dir que els treballs sobre nacionalisme van més enllà dels fenòmens discutits en aquest article. En concret, aquí no es parla de dos aspectes del nacionalisme que han rebut una atenció considerable recentment; la qüestió moral de la prioritat dels connacionals i el cosmopolitisme o la legitimitat del discurs i la mobilització nacionalista. La primera de les qüestions es tracta en diversos llibres i articles, incloent Miller (1995), Caney (1996), McKim i McMahan (1997), Couture (1998). El segon és tractat per Norman (2002).
2. Aquesta definició és semblant a la donada per Kymlicka i Straehle [«By nationalism, we mean those political movements and public policies which attempt to ensure that states are indeed “nation-states”, in which the state and the nation coincide» (1999: 66)]. Tanmateix, el terme *estatnació* se substitueix per «institucions polítiques» o «comunitat política», ja que són conceptes més amplis compatibles amb un projecte d'estat plurinacional. Aquest pot ser acceptat pels nacionalistes, o almenys ser consistent amb les seues bases filosòfiques, si les institucions polítiques estan, de fet, organitzades d'acord amb fronteres nacionals —és a dir, de tal forma que cada grup nacional sigui una entitat política diferent i/o sobirana.
3. Aquesta secció es basa en un treball més extens, presentat al congrés de la International Political Science Association l'any 2000. Traduiré l'anglès *nation-building* per 'construcció nacional'. A grans trets, la construcció nacional la podem identificar amb l'ideal catalanista de *fer país*. En canvi, al País Basc, la idea de construcció nacional té probablement una altra connotació, més lligada a la construcció d'institucions polítiques nacionals.
4. Connor (1972) va encunyar el concepte de *nation-destroying*.
5. És indicatiu l'astorament amb què Daniel Weinstock, un professor de la Universitat de Montréal que s'autodefineix com a «nacionalista canadenc», m'explicava la reacció de sorpresa i fins i tot d'hostilitat de col·legues seus espanyols quan els deia amb naturalitat que no haurien d'avergonyar-se de reconèixer que són nacionalistes espanyols.
6. Brubaker (1996: 90-93) també cita el desplaçament dels membres de les nacions minoritàries de sectors clau de l'economia, l'expropiació de les seues terres o el control de la seua vida associativa. (Vegeu també Eisenstadt i Rokkan, 1973; Gellner, 1983; Anderson, 1991.)
7. En aquest sentit, són bastant atractives les obres de Kymlicka, Moore, Raz o Tamir (la de Miller també ho és, però no està lliure de maniobres conceptuals que li permeten negar el dret a l'autodeterminació a catalans, escocesos o quebequesos).
8. La diferència entre un estat plurinacional i un que no ho és, òbviament, rau en el nombre d'identitats nacionals *oficials*. Perquè el fet que els estats no puguin ser neutrals no vol dir que no puguin tenir institucions justes.
9. Una qüestió que es veu molt clarament a l'Estat espanyol en temes com l'ensenyament. Quan l'Estat fa la Llei de Qualitat, les nacions minoritàries la rebutgen perquè pretén, entre altres coses, promoure la llengua nacional espanyola, fent inviable els models lingüístics existents. Però el tema invariablement acaba convertit en una disputa competencial. És a dir, no només es discuteix la bondat de les mesures concretes previstes a la llei, sinó també la violació de l'autogovern nacional en matèria d'educació i llengua.
10. Per a una caracterització més detallada del nacionalisme liberal, vegeu Tamir (1993), Kymlicka i Straehle (1999) o Moore (2001).
11. Una política pública és, per exemple, la decisió sobre el contingut o la llengua de l'ensenyament. La decisió sobre quin govern exercirà les competències sobre l'educació, en tant que és una qüestió de distribució de poders, afecta l'estructura de la *polity*. De forma més general, es refereix a l'estructura institucional la decisió sobre el grau d'autogovern que es concedeix a cada unitat subestatal.
12. En un altre lloc he defensat que en cas que això no sigui així, les nacions minoritàries estaran legitimades per a perseguir la secessió (Costa 2003).
13. Això potser és més aplicable al cas català, perquè al País Basc sembla que hi havia unes expectatives (fundades o no) de poder derrotar el nacionalisme basc majoritari per part de l'espanyolisme.
14. Anderson (1991) o Gellner (1983) en serien dos exemples.

L'islam i les dones. Europa i l'islam. Un joc de miralls

Yolanda Aixelà

INTRODUCCIÓ

Al llarg de la seva història, les societats musulmanes han construït un imaginari col·lectiu al voltant de com haurien de ser els homes i les dones. L'Alcorà, el text sagrat, ha proporcionat els fonaments d'aquestes identitats sobre una suposada complementarietat sexual establerta sobre uns criteris biologicistes de diferenciació que tanmateix es plasmarien en una compartimentació sexual de l'espai. Alhora, la veracitat de l'Alcorà com a text revelat per l'arcàngel sant Gabriel al profeta Mahoma, permetria legitimar una construcció de gènere fonamentada en una idea d'autenticitat de gran utilitat per a assenyalar les seves diferències amb altres societats no musulmanes. Aquest fet es va posar de manifest en les societats magrebines al llarg del segle XX, països on l'afirmació i

recuperació de la seva especificitat cultural, després d'unes colonitzacions sagnants, requeria l'adopció d'uns símbols que fossin baluards de la «via musulmana». Entre aquests símbols, les dones i, vinculat a elles de manera indissoluble, el vel *-hiyab*.

Ara, també s'ha de constatar la necessitat d'analitzar la construcció social de les dones musulmanes que s'ha fet a Europa ja que sovint es tracta d'una percepció propera a la seva victimització, il·lustrada amb alguns casos especialment clars pel que fa a la subordinació femenina (bé que difícilment podria ser defensada de manera general al total de les societats musulmanes). A propòsit d'això, cal assenyalar com, per exemple, a les societats magrebines les dones han tingut uns poders, en ocasions perifèrics, que els permetien transformar la seva realitat quotidiana. No obstant això, la manca de coneixement sobre aquests països i la interpretació sociopolítica i mediàtica d'algunes pràctiques culturals s'entestava a mantenir un discurs pejoratiu fonamentat en el tradicionalisme musulmà i el seu endarreriment cultural. Evidentment, Europa s'erigiria portaveu de la denúncia de la subordinació femenina en les terres de l'islam sobre el criteri de la seva «superioritat» i «modernitat social» envers la igualtat dels individus al si de la societat.

Yolanda Aixelà és professora d'Antropologia a la Universitat d'Alacant. Doctora per la UB, ha fet treballs de camp al Marroc. És autora de *Mujeres en Marruecos. Un análisis desde el parentesco y el género* (Eds. Bellaterra, 2000) i cocoordinadora de *Barcelona, mosaïc de cultures* (Bellaterra, 2000). Ha publicat diversos treballs sobre temes relacionats amb Àfrica, gènere, multiculturalisme, dona i gènere al Magrib.

LES DONES A L'ISLAM:
DE L'ALCORÀ A LES
PRÀCTIQUES JURÍDIQUES

Són diversos els estudis que defensen la possibilitat d'interpretar la vida quotidiana de les dones musulmanes a partir d'una relectura de l'Alcorà que permeti assenyalar deures i obligacions femenines des d'una perspectiva quasi essencialista (per exemple, Motahari, 2000).

Ara bé, malgrat que el Llibre proporciona una construcció social dels sexes fonamentada en la complementarietat sexual, és cert que, després, aquest imaginari col·lectiu musulmà edificat sobre l'Alcorà respecte a la categorització sexual ha entrat sovint en col·lisió amb les pràctiques socials de cada context.¹ De fet, aquest plantejament el vaig desenvolupar en la meua tesi doctoral (Aixelà, 2000) on l'objectiu no era trobar una descripció de la dona musulmana singular i ahistòrica, sinó analitzar la influència de la construcció de gènere alcorànic en les pràctiques jurídiques del Codi Familiar Marroquí, *Mudawwana*.

I és que cal destacar que es donen diferències importants en la pràctica jurídica de cada país que depenen dels seus interessos particulars. Així, ens trobem que l'Alcorà pot enunciar moltes propostes però que és cada govern qui té la possibilitat de desenvolupar la que és més propera a les seves polítiques socials.² A propòsit d'això, a continuació es presenten dos exemples sobre la polèmica relectura del Llibre: l'un mostra la importància de la tria jurídica a l'hora de redactar els codis familiars a cada país i l'altre posa en relleu les pròpies contradiccions contingudes en les societats islàmiques.

Respecte al primer exemple cal dir que Tunísia és un cas especial dins l'òrbita nord-africana en alguns aspectes jurídics relacionats amb les dones (Aixelà, 1998). Per exemple, allà es va prohibir la poliginia. Això va ser possible perquè els legisladors, a l'hora de redactar el seu Codi Familiar, *Madjala*, inspirat com tots els altres existents al països arabomusulmans en l'Alcorà, van triar aquelles sures que avalaven les seves propostes. Mostrem a continuació com es va poder defensar i legitimar la monogàmia. Primer es va recuperar la sura que regula el matrimoni, la qual consta de dues parts amb continguts força diferents: la primera diu «Caseu-vos, doncs, amb una bona dona que us agradi i serveixi bé, dues, tres o quatre dones...» [sura IV «Les dones», versicle 3]; una segona afirma: «Si teniu por de no ser justos, que en sigui una sola... Això és més adequat per a no ser injustos...» [sura IV «Les dones», versicle 3]. Després, els legisladors tunisians van triar la part del text que els resultava més idònia dins del seu programa de govern: en comptes d'agafar la primera part, que permetia la poliginia, van agafar la segona, que la censurava per la dificultat de ser completament igualitària amb totes quatre esposes. El resultat va ser que Tunísia va poder aprovar la monogàmia amb l'aval alcorànic, fruit de la legitimitat islàmica necessària per a defensar-la al si de la seva societat.

El segon exemple es desenvolupa a l'Aràbia Saudita. Aquest país és un lloc de gran influència per tot el món musulmà i va presentar una polèmica molt interessant als anys vuitanta al voltant de les obligacions de les dones (Hijab, 1994: 47). D'una banda, algunes interpretacions for-

ça conservadores de les institucions religioses, representades pel xeic Abdel-Aziz Bin Abdullah Bin Baz, defensaven que l'Alcorà ordenava a les dones quedar-se a les seves cases, velar-se i obeir les ordres dels homes. Això era defensat des d'un versicle referent a les esposes del Profeta, que considerava que aquestes havien de diferenciar-se de la resta de dones per la seva puresa i la seva fe. Ara bé, altres estructures de l'entramat islàmic del país no hi estaven d'acord. Al seu parer, el fet precisament de no ser les esposes del Profeta les alliberava d'aquestes obligacions alcoràniques.

Aquests dos casos, Tunísia i l'Aràbia Saudita, són de gran utilitat a l'hora de demostrar les importants contradiccions jurídiques islàmiques existents al si de diversos països musulmans. De fet, proven la dificultat d'establir una homogeneïtat totalitzadora en les pràctiques socials i jurídiques respecte a la vida quotidiana de les dones al món islàmic.

LES DONES MUSULMANES I LA COLONITZACIÓ

Les estructures colonials europees establertes a diversos països de l'òrbita musulmana mediterrània van criticar la situació que patien les dones. La crítica no sempre implicà la transformació de la seva situació social, de fet, més aviat no es van generar gaires canvis (Aixelà, 2000). Per exemple, l'escolarització, que era un dels factors que es considerava que podia facilitar la fi de la seva subordinació als homes, s'estendria de manera molt lenta a bona part d'aquestes societats, i el veritable desplaçament als

diferents països no es produiria fins després de la independència.

No obstant això, i malgrat que la majoria dels colonitzadors no van incloure millores sociojurídiques per a les dones en tota l'ocupació colonial, el col·lectiu femení passava a estar en el punt de mira dels europeus. Un cas molt clar va ser l'algerià, perfectament narrat per Fanon (1966: 22), qui ens explicà que durant la guerra d'independència els mateixos francesos, en un intent de disminuir la influència social de l'islam, escolliren les dones com el col·lectiu que havien de subvertir a fi d'introduir transformacions profundes en la societat ocupada: «Primer s'intentà l'abordament de les dones indigents. A cada quilo de blat s'afegeix una dosi d'indignació contra el vel i el tancament. Després de la indignació vingueren els consells pràctics. S'invita les dones algerianes a jugar "un paper fonamental, capital" en la transformació del seu destí... L'administració colonial invertí sumes importants en aquest combat. Després d'afirmar que la dona representa l'eix de la societat algeriana, es despleguen tots els esforços per a controlar-les... En el programa colonialista, la dona està encarregada de la missió històrica de desviar l'home algerià. Es vol convertir la dona, guanyar-la per als valors estrangers...». Ara bé, Fanon (1966: 31) també relatà el fracàs de les interessades polítiques franceses: «la tenacitat de l'ocupant per desvelar les dones, per convertir-la en una aliada en l'obra de destrucció cultural, reforçà els hàbits tradicionals». I afegia: «a l'ofensiva colonialista sobre el vel, el colonitzat oposa el cult al vel... l'actitud de les algerianes enfront del vel s'interpreta com una actitud global enfront de l'ocupació estrangera».

Un fet molt semblant va succeir a Egipte, on les estructures colonials criticaven fortament alguns temes vinculats amb les dones com eren l'exclusió espacial, el vel i la circumcisió femenina³ (Hijab, 1994). Se suposava que els egipcis havien d'abandonar aquestes pràctiques socials que deixaven al descobert el seu endarreriment cultural. No obstant això, la pressió colonial només va servir perquè certes estructures consideressin que aquests canvis eren innegociables per tal com representaven una part de la seva especificitat cultural enfront dels ocupants. De fet, igual que passà en altres països, els colonitzadors tampoc desenvoluparen polítiques específiques que condicionessin la seva davallada social.

L'AFIRMACIÓ IDENTITÀRIA A TRAVÉS DE LES DONES: NACIONALISMES I FEMINISMES

Al mateix temps que les estructures colonials plantejaven la necessitat de transformar l'estatus de les dones, van ser molts els partits polítics conservadors i nacionalistes que van fer servir les dones com a actius socials que havien de facilitar l'afirmació identitària islàmica en tant que reproductores culturals: s'entenia que els canvis que es produïssin en el seu estatus podien ser entesos com símptomes de les transformacions que podien aparèixer en les societats musulmanes contemporànies, com una amenaça de transformació sociocultural, i com una manera d'establir cap a on triaven dirigir-se aquests països des d'una perspectiva cultural. De fet, es generà una estranya vinculació entre nacionalisme i feminisme a partir de termes com autenti-

citats i complementarietat, que seria posteriorment contestada per alguns partits polítics d'esquerra que defensarien una transformació de l'estatus femení des de conceptes com ara «igualtat» i «drets humans».⁴

Un clar exemple de la postura nacionalista seria el marroquí Allal el-Fassi, qui vinculà «dones» amb «renaixement moral» ja que, a parer seu, elles eren les que havien aconseguit mantenir-se al marge de les temptacions d'Occident. Bona part de les propostes d'el-Fassi per a les dones apareixerien en una de les seves obres més conegudes, publicada el 1952, *L'autocrítica*, on plantejaria la necessitat d'eliminar la poligínia i limitar el repudi. No obstant això, el-Fassi no plantejaria mai la igualtat dels sexes ja que defensava la complementarietat d'homes i dones.

Cal remarcar que en el fons de les reclamacions polítiques nacionalistes o de les d'esquerra es trobava la vindicació de les dones com a actors de primer ordre en la societat. La diferència més important estava en la fita a assolir: d'una banda, es consolidaria un discurs que vincularia la necessitat que les dones, un cop arribada la independència nacional, fossin les perpetuadores de l'especificitat cultural de l'islam a través del seu seguiment estricte de les propostes de gènere filtrades a l'Alcorà, i, de l'altra, sorgiria un discurs que defensaria la necessària transformació de l'estatus femení amb vista a la seva adquisició de nous drets i deures que les equipararia als homes en les diferents esferes polítiques i econòmiques.

En qualsevol cas, es fa necessari incidir en l'estreta relació establerta entre nacionalisme i feminisme, fomentada per molts polítics a través de diverses publicacions: l'objectiu era mostrar les excel·lències de

l'islam envers les dones essent els primers a denunciar el costum com el gran corruptor d'unes lleis originàriament igualitàries.

LES DONES MUSULMANES DES DE FINALS DELS ANYS SEIXANTA A L'ACTUALITAT: NOVES VISIBILITATS SOCIALS

Les dones s'han anat incorporant al món laboral i a la vida política a molts països musulmans des dels anys seixanta. De fet, en alguns casos com ara Egipte aquesta participació es remunta a principis del segle xx. Si bé s'ha tractat d'una incorporació lenta i que s'ha desenvolupat en diferents períodes segons el context, és un procés del tot irreversible malgrat les negatives d'algunes estructures islamistes. Aquesta adquisició femenina de noves responsabilitats ja implica la reestructuració d'una construcció de gènere, que tradicionalment s'edificava des de la complementarietat sexual, i que encara en l'actualitat és defensada pels qui recuperen el text alcorànic per a establir les obligacions dels homes envers les dones i a la inversa: avui dia, les dones com els homes treballen en l'economia formal i informal, i militen i participen en tota mena de partits polítics i estructures associatives.

De fet, aquests factors que s'han anat desenvolupant a les societats d'origen, visibles també entre les dones musulmanes europees, han transformat la percepció que es tenia de l'islam com una religió eminentment masculina: s'ha generat una feminització de l'islam propiciada i condicionada per la percepció pública femenina (Amiriaux, 2003) i per la seva participació social, que a Europa s'ha vist vinculada

estretament amb la victimització històrica d'aquest col·lectiu (Aixelà, 2000).

Ara bé, cal dir que l'islamisme ha col·laborat de manera important en la visibilització femenina ja que bona part del seu discurs s'ha desplegat al seu voltant. Com recuperaven Imache i Nour (1994: 15) per a molts islamistes «el *hiyab* distingeix la musulmana de la no musulmana». Com afirmà Kasriel, el vel permet donar una imatge de tradicionalisme a una societat que ja s'ha transformat. És més, alguns d'aquests grups islamistes, com el Front Islàmic de Salvació algerià, proposava, a partir de la seva publicació *Mounquid*, tot un seguit de prohibicions que havien de respectar les dones com eren: 1) la dona no pot ser cap polític d'un Estat; 2) la dona no pot ser jutge; 3) la dona no pot exercir una activitat assalariada (qüestió en la qual es contradeien constantment); 4) la dona ha de vestir el *hiyab*; 5) la dona ha de rebutjar compartir espais amb els homes; 6) la dona ha d'evitar la pràctica esportiva.⁵ De fet, aquesta mateixa publicació destacava els drets de les dones: 1) el dret a la instrucció; 2) el dret al respecte; 3) el dret a herència; 4) el dret a donar el seu parer; 5) el dret a votar; 6) el dret a lluitar en nom de Déu; 6) el dret a realitzar una activitat assalariada (el més matisat).⁶

Totes aquestes qüestions vinculades amb els drets i deures de les dones s'han arrelat en una concepció femenina que establiria amb claredat les seves activitats prioritàries: la maternitat i l'educació dels infants. Aquests grups consideraven que elles eren les reponsables de les generacions futures.

Aquestes propostes algerianes tan explícites no han estat tan visibles en el cas marroquí, en part, potser, perquè la for-

mació Justícia i Caritat (al-‘Adl wa-l-Ihsan) ha tingut, els últims temps, una dona com a màxim líder de l’associació: Nadia Yassin, filla de l’històric islamista moderat Abdassalam Yassin. Resulta de gran interès analitzar el discurs de la Yassin ja que, a partir de propostes properes a l’afirmació de la dona musulmana com a mare i esposa i criteris de separació espacial i autenticitat islàmica, propugna la participació sociopolítica de les dones al Marroc.

LA PERCEPCIÓ SOCIAL DE LES DONES MUSULMANES A EUROPA

La controvèrsia existent al voltant de la manera com són pensades les dones musulmanes en les seves societats d’origen també és present a Europa, si bé s’ha de dir que la seva adquisició de noves responsabilitats socials desenvolupada al llarg del segle XX ha estat menys coneguda.

En contextos europeus, sovint s’ha relacionat col·lectiu femení amb «patriarcat»: s’ha imaginat la dona com un ésser reclus a la llar, subordinat als homes del seu grup familiar. De fet, el discurs sobre la suposada «superioritat europea» envers aquestes societats, que autors com E. Said van denunciar fa molt temps, és encara vigent i ha estat corroborat per l’actitud intransigent dels islamistes envers el col·lectiu femení. El resultat ha estat un malentès enorme, de difícil tractament des de les dues ribes mediterrànies, ja que la informació que s’intercanvia és fruit, fonamentalment, d’estereotips socials.

Part de la imatge distorsionada que es té de les dones musulmanes a Europa es fa manifesta amb el polèmic ús del vel, *hiyab*.

Un sector de la ciutadania europea ho interpreta com un símbol del tancament femení, de la seva supeditació als homes i de l’endarreriment cultural de l’islam, anàlisi que ha estat propiciada a Europa per un tractament polític, mediàtic (Coman, 2003) i, en alguns casos, científic (Amiriaux, 2003), condicionat per algunes estructures interessades a amplificar unes interpretacions properes a relacionar l’islam amb la barbàrie (Said, 1991; Bartra, 1996; Martín, 2002).

Tanmateix, certes afirmacions enunciatades per diverses estructures musulmanes, tant a les societats d’origen com a les europees, sovint no faciliten una revisió d’aquestes distorsions, ja que apareixen alguns discursos inflexibles sobre l’ús del vel que plantegen que el *hiyab* evidencia el valor i la dignitat de les dones alhora que fa patents la continuïtat, el valor i la dignitat de l’islam. En aquest sentit, Motahari (2000: 13) emetia la raó, a parer seu fonamental, que justificava el vel femení: «Que la dona es cobreixi en presència d’un home estranger es troba entre les qüestions islàmiques d’importància, i està especificat en el mateix i noble Alcorà».

En qualsevol cas, i tal com han constatat diversos autors com ara Kilani (2000, 2002, 2003) o Amiriaux (2003), el vel femení s’interpreta des d’Europa com el símbol de l’antimodernitat, com l’arcaisme de què són *víctimes* les dones musulmanes. Això és important perquè és un dels fonaments sobre els quals es construirà la irreductible incompatibilitat entre l’islam i els valors democràtics de la «modernitat». Un clar exemple de la polèmica és l’ús del vel dins les escoles, afer que ha comportat un debat sobre aquest particular a diferents països europeus, com ara França i Espanya.

A propòsit d'això, Kilani (2000) es va posicionar amb claredat sobre l'actitud d'alguns països europeus enfront dels seus ciutadans de religió musulmana: els discursos polítics no feien sinó privilegiar un aspecte particular de les diferències que havia de servir per a construir la diferència essencial, la diferència que generaria totes les altres i que les explicaria al mateix temps. L'islam seria la diferència cultural que distingiria els immigrants provinents de països islàmics, tinguessin o no la nacionalitat, haguessin nascut o no a Europa, de la resta de la ciutadania: eren les anomenades segones, terceres i quartes generacions.

CONCLUSIONS

Com hem observat en aquest article, tant les societats europees com les islàmiques, fa molt de temps que encreuen les seves mirades sobre les dones musulmanes. Aquest fet els ha atorgat a elles una responsabilitat injusta, que no els pertocava: la perpetuació, o no, de la societat musulmana. Tanmateix, l'accés a la seves opinions sobre el paper social que haurien de dur –o d'haver dut– a cap, en la legitimitat i consolidació de la identitat musulmana ha estat del tot impossible.

La situació encara es fa més difícil d'analitzar amb claredat quan aquestes dones musulmanes són a Europa (o són europees) i volen fer servir un *hiyab* que, també en el nostre imaginari col·lectiu, es relaciona amb el tradicionalisme de l'islam, amb la subordinació femenina i, el que és pitjor, amb una identitat religiosa de característiques supranacionals.

Al rerefons d'aquestes qüestions, i més enllà de la perspectiva de gènere, un fet

cada cop més evident: Europa, a més de catòlica, protestant i jueva, entre altres coses, és musulmana. Aquesta realitat cultural i religiosa del segle XXI, fruit de les migracions, hauria d'implicar una revisió de com s'està fent la construcció de l'*altre*, sobre tot perquè, cada cop més, aquest *altre* musulmà serà més proper a nosaltres i acabarà essent europeu –tal com afirmava recentment Roy (2003). Ara bé, no hi ha cap dubte que això comportarà conflictes, i no sols per la imatge profundament negativa que té el col·lectiu musulmà en les societats europees, sinó també perquè en molts països europeus les religions formen part intrínseca de les identitats nacionals. Tanmateix, cal destacar que moltes de les dones musulmanes que vesteixen el vel a Europa ho fan des d'una pràctica religiosa triada i des d'una pràctica política vindicativa. Però, novament, això comportarà conflictes ja que, com diversos estaments oficials es pregunten: de quina manera es pot incorporar aquest *altre* a la ciutadania si aparentment sembla tan diferent de la resta i no accepta les regles del joc?

BIBLIOGRAFIA

- AIXELA, Yolanda (1998): «Derechos y deberes de las mujeres en el Magreb. Una aproximación comparativa en el campo legislativo», *Awraq*, 19, Ministerio de Asuntos Exteriores, pp. 250-267.
- (2002): «Multiculturalismo y derecho. El caso de los inmigrantes marroquíes en España», en Fauria i Aixelà (coord.): *Barcelona, mosaic de cultures*. Barcelona, Museu Etnològic/Bellaterra.
- (2002): *Mujeres en Marruecos. Un análisis desde el parentesco y el género*. Barcelona, Bellaterra. *L'Alcorà*. Traducció del Dr. Mikel Epalza. Barcelona, Proa, 2001.

- AL-WAHHĀB KHALL (1997): *Les fondements du droit musulman*. París, Al Qalam.
- AMIRAUX, Valérie (2003): «Discourses voliés sur les musulmanes en Europe: comment les musulmans sont-ils devenus des musulmanes?», *Social Compass*, 50 (1), pp. 85-96.
- BARTRA, Roger (1996): *El salvaje ante el espejo*. Barcelona, Destino.
- BAUMANN, Gerd (1997): *The multicultural riddle*. Nova York i Londres, Routledge.
- COMAN, Mihai (2003): *Pour une anthropologie des Médias*. Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble.
- FANON, Frantz (1966): *Sociología de una revolución*. Mèxic, Era.
- HIJAB, Nadia (1994): *Womanpower. The Arab debate on women at work*. Cambridge, Cambridge University Press.
- IMACHE, Djedjiga i Inès NOUR (1994): *Algériennes entre islam et islamisme*. Aix-en-Provence, Edisud.
- KASRIEL, Michèle (1989): *Libres Femmes du Haut-Atlas?* París, L'Harmattan.
- KILANI, Modher (1999): *L'invention de l'autre. Essais sur le discours anthropologique*. París, Editions Payot Lausanne.
- (2002): *L'universalisme américain et les banlieues de l'humanité*. Montreaux, Editions Payot Lausanne.
- (2003): «Équivoques de la religion et politiques de la laïcité en Europe. Reflexions à partir de l'islam», *Archives de Sciences Sociales des Religions*, 121, pp. 69-86.
- MARTÍN CORRALES, Eloy (2002): *La imagen del magrebi en España*. Barcelona, Bellaterra.
- MOTAHARI, Mortada (1998): *La question du Hijab*. Beirut, Dar Al- Bouraq.
- NASIR, Jamal (1994): *The status of Women under Islamic Law*. Londres, Graham & Trotman.
- ROY, Oliver (2003): *El islam mundializado. Los musulmanes en la era de la globalización*. Barcelona, Bellaterra.
- SAID, Edward (1991): *Orientalisme* (1978) Vic, Eumo.
1. Un bon recull de pràctiques jurídiques en el món musulmà el proporciona J. Nasir (1994).
  2. Per apropar-se al funcionament jurídic en el món musulmà es pot consultar A. Wahhâb Khallâf.
  3. Cal assenyalar que Egipte és l'únic país de la Mediterrània africana on es practica la clitoridectomia. D'altra banda, cal destacar un llibre dels seixanta que recull la mirada colonial sobre la societat egípcia. És el publicat per El Masry, *Drama sexual de la mujer árabe*.
  4. Els especialistes els van categoritzar de maneres diferents, però els objectius polítics i els continguts socials eren força similars. Per aprofundir el debat es pot consultar Aixelà (2000).
  5. Imache i Nour (1994: 46).
  6. Imache i Nour (1994: 45).

La tomba del jardí (Notes d'un viatge a Jerusalem)

Josep Piera

Jerusalem! Visió de pau t'anomenaren, i ets la gran víctima de la guerra: tretze vegades esvaïda, tres voltes del tot arrasada.

MIQUEL COSTA I LLOBERA

1

La Mediterrània, la mar que els antics travessaren amb infinitat de perills i de naufragis, ara la passegem instal·lats en un hotel flotant. Un hotel que, en lloc d'estar quiet en un lloc, va anant, i avant, rumb a la seua destinació. És açò la felicitat? Així, si més no, ens la dibuixa, com un petit món de luxes domèstics, el miratge de la publicitat, que ven dia a dia aquest somni: el de ser eternament feliços, de viure instal·lats en un temps sense temps, és a dir, un temps paradisiàc sense passat ni futur. I, certament, jo no dubte que prendre el sol, fer un bany, mirar la mar, entretenir el temps fent esport, jugar a cartes o a sexe, omplir la panxa, fer una sesta, llegir

llibres antics, sentir músiques..., siguen maneres de copsar el gust epicuri de viure, la felicitat efímera del cos. És aquesta, però, l'única imatge possible del paradís?

Diuen que la vida és un viatge on uns tenen clar on van, i, uns altres, atrotinats, no saben mai on els duen. La memòria? La memòria, com el desig, s'esborra a poc a poc i es fa ficció; així actua la memòria a escala personal, i així ho fa també la memòria històrica o col·lectiva. Certament, si viure l'instant de cada instant és l'única solució que ens és permesa als humans, una de les millors ocasions per a gaudir de la vida és aquesta de deixar-se dur per una nau a través de la Mediterrània i entotsostrar-se, no en un nirvana sensual, sinó en la lliure meditació de passats, presents i futurs; passats pròxims i llunyans, presents fugitius, futurs imaginaris... El poeta, però, ens recorda que en el passat hi ha el futur, com en el futur hi ha el passat.

Tot viatge és traslladar-se per un paisatge de memòries, de ficcions i de ruïnes.

Josep Piera (Beniopa, La Safor, 1947) és escriptor i poeta. Ha cultivat diversos gèneres, incloent l'assaig. Entre les seues darreres obres cal esmentar *El jardí llunyà* (2000), *Jo sóc aquest que em dic Ausiàs March* (2001), *El temps feliç* (2001) i *Arran de precipici* (2003).

He llegit *El viatge d'Ulisses*, una conversa que mantenen Vincenzo Consolo i Mario Nicolao en una sala d'art; és, també, un col·loqui sobre el viatge en la literatura a partir del d'Ulisses, l'heroi perdut en el retorn a Ítaca, la casa on l'espera la història d'abans del seu viatge. Una conversa que es transforma en una meditació sobre el sentit del viatge contat, tant com sobre l'escriptor, condemnat a l'exili, a la soledat de les paraules. El viatge com a memòria, i com a metàfora.

Diu Consolo que *Itaca non è piu raggiungibile*. I és que, en el món virtual de les imatges, l'escriptor ha quedat aïllat en un marejol de coneixements, de records, de dubtes, que a tothom semblen inútils: la tradició escrita, la memòria dels morts, les històries passades...

Així, sense més pàtria que la llengua, una illa en una mar turbulent, l'escriptor és un naufrag, un supervivent, un solitari en la selva mediàtica.

Dic jo: «Si la llengua és la pàtria de l'escriptor, què és la literatura? La casa volguda i perduda alhora? Potser una passió inútil, sense més sentit que ésser i prou. Una passió que mereix ser viscuda, tot i la seua plaent inutilitat, com passa amb l'amor.»

Per a l'escriptor d'avui en dia, que, s'ho pense o no, ho vulga o no, viu en soledat d'eremita el seu exili dins de la virtualitat efímera, no és cert que la terra de la memòria haja desaparegut, com diu Consolo; sí que és cert que per a la immensa majoria aquesta «terra mítica» ja només existeix com a refugi de cartó que satisfà un imaginari buit de passat. Per això, ara, el viatge de l'heroi-escriptor només pot ex-

pressar un plany personal sobre les ruïnes del passat. Això seria el que, resumint, m'ha dit Vincenzo Consolo.

Mario Nicolao segueix el fil de la conversa comentant que el ver viatge, en tot escriptor, és el relat, i que, per tant, «cal aprendre a judicar un relat com s'avalua un vent: per la intensitat i la direcció». Ell m'ha recordat que les muses són filles de la memòria, mentre les sirenes, que encanten, desmemorien qui les escolta. Ell m'ha fet pensar en com els poetes, lúcids o ingenus, ens passem la vida entre cants i encants.

A la pregunta de per què alguns crítics posen primer la Bíblia que l'*Odissea*, Consolo marca la diferència entre el complex de culpa individual, del qual hom s'allibera amb la catarsi, i el complex de culpa originari, del qual no s'allibera ningú fins a després de mort. Aquest sentit de culpa originari, que els protestants hereten amb la lectura de la Bíblia, els catòlics, que no llegeixen tant la Bíblia, no el senten igualment, ja que el pecat té el conhort de la confessió, tant com el bàlsam de l'absolució.

Aquesta reflexió, els dos escriptors la matisen dient que el viatge d'Ulisses i el de Moisès actualment tendeixen a confondre's; per això, Ítaca apareix sovint com la Terra Promesa. Aquesta idea Consolo la remata: «En la cultura hebraica la Terra Promesa és una dimensió de tipus metafísic; és Déu qui promet la terra al poble elegit, mentre que Ítaca té una dimensió humana, històrica, sense cap mística que ens duga a un altre món. Ítaca ens du només a aquest món. Ítaca és la terra de la història, de la realitat, dels afectes».

És aquesta darrera reflexió la que més m'ha fet pensar. És cert que la Terra Promesa és una entelèquia esperançadora per

als hebreus, com ho és que Ítaca es una esperança personal de tornada a casa. Però també ho és que la Bíblia, que els cristians llegeixen en clau simbòlica, els hebreus la llegeixen igualment com a història del seu poble. L'Odissea, si més no, tots la llegim com a literatura, és a dir, belles paraules que transmeten mítiques històries remotes, llegendes que ens permeten imaginar la nostra civilitat primigènia.

No hi ha memòria sense paraules, o, si es vol, sense escriptura. Hi ha escriptura sense memòria? Fins i tot els poetes, escoltadors de sirenes, són intèrprets de les muses.

3

A Santorini s'ha d'arribar per mar. M'he situat a proa, per a veure amb quina mandra parsimoniosa l'illa s'apropava, mentre el vaixell penetrava, rellescant suaument sobre l'espill de les ones, fins al seu port de cendres i cingleres. La caldera d'aigües manses amb el seu negrellós melic de lava, la terra de vísceres volcàniques, els rocams tallats en roig, entre runars grisos..., i la cresta de cases encimbellades, una corona blanca sobre la roca cremada... I els records, també cendres, del que van ser coneixences. Una escenografia del somni, Santorini.

Es torna mai als llocs on la vida fou un goig? No, no es torna mai enlloc. No sé si Santorini és la mateixa, sé només que jo ja no sóc qui vaig ser. El que aleshores era desig de llum, una arribada en carn viva al mite grec, ara és reencontre seré, abans del comiat. La meravella, ara, no és la joventut, és sentir-se ací, mirant la mar, mentre escolte la ràdio que canta melodies gregues, i veig uns mariners esculpits pel salo-

bre, asseguts sobre unes xarxes del moll, sense saber què esperen; i entenc que viure, ara, és sentir les emocions que retornen sense dol a la memòria. Em meravelle d'estar ací, en una taverna portuària, bevent un uzo, mirant un tapet d'hule a quadrets damunt taula, i de sentir-me viu. I en done gràcies, mil gràcies, als déus. No em sent cap naufrag a la deriva. El que un dia marxà –la joventut, la joia– ara és record. El que vivim, tard o prompte, ho perdem. I no ho dic amb recança. Ho dic i prou. No en faig planys. Santorini no seria Santorini sense la tragèdia. Tots som la conseqüència del que fórem: goig i drama. En la terra romanen les ruïnes; en les persones, els records.

La nau, enmig de la caldera. Ens han baixat, amb barques, fins al moll. Hi ha qui ha pujat fins a Thera muntat dalt d'un ruc –com Josep Pla en una foto famosa–, hi ha qui ha preferit el funicular. Jo m'he limitat a passejar pel portet, vora les onades minúscules: el que ve i el que se'n va, el que vam ser i el que som, el que passa i el que queda, el que es perd pel camí, el que ja no tornarà...

La mar va negar fa milers d'anys el cràter d'aquest volcà, i provocà un cataclisme devastador que acabà amb la civilització d'aleshores. En la memòria, el passat és història i llegenda alhora. La història es fa mite, com el mite es fa història. Certament, com va dir Jean Cocteau en una ocasió, referint-se justament a Grècia, «la història es deforma a la llarga, mentre el mite es conforma a la llarga». Només la supèrbia humana, o tal vegada la desmemòria, ens permeten creure'ns posseïdors de la veritat absoluta, ara en nom de Déu, ara de la raó o de la ciència. En la ficció, tanmateix, no hi ha veritats ni mentides.

El passat, com el futur, com més remots més són creacions humanes; maneres de mesurar el temps, de definir el que som o volem ser. La història és memòria, i la memòria diu veritats quan menteix, com falseja quan pretén dir la veritat. La història recrea, guarda i ensenya, perquè la humanitat s'animalitza quan oblida. Som animals de records, que digué el poeta; de records sentits. La ciència és una forma de religió —una forma suprema de poder—, com també és, sovint, una forma de poesia. Ai, els mots, que diuen el que és i no és, el que pot ser i el que no serà mai. Així com l'amor sembla ridícul a qui no està enamorat, la fe sembla absurda a l'incrèdul. La fe és, a la raó, el que l'amor a l'instint: una exaltació; una exaltació que tant pot dur la pau com la follia; tant pot dur al cel com a l'infern.

La nau s'allunya de Santorini, jo dels meus records de joventut, de les meues meditacions actuals.

4

Segons el calendari, avui entrem a la tardor. Avui, segons la llum del sol, el dia és càlid, sense cap amenaça fosca al cel, ni cap anunci de tempesta; la mar, amb lluentors argentades, com una bassa d'oli. De tant en tant, una illa. Una mar domèstica, encalmada, la d'avui. L'estiu que continua fent-se dolç, del meló al raïm.

Les notes d'aquest quadern diuen que a penes fa cinc dies que vaig embarcar. Tanmateix..., el temps, ací, és mandrós, meditatiu, sensual..., té ritme de paradís. No és que hi haja res d'extraordinari, però això, la percepció d'aquesta calma que no s'atura, el fa especial. No l'anima cap pas-

sió turbulenta, ni cap anhel d'infinít, ni cap cos acariciable; l'anima un esperit que, més que excitar la imaginació, l'anirvana. No és l'assossec del plaer consumat, com veig als rostres de les parelles joves, ni el somris dels vells que no esperen res; és la pau de qui mira sense recança el que ha quedat endarrere. Navegar, navegar... Ficcions que aconhorten dels dols viscuts, de les desgràcies patides, dels sofriments superats, de les pèrdues irreparables.

5

Jerusalem. La visita al Sant Sepulcre m'ha trasbalsat, tot i l'escepticisme amb que hi anava. No per les pedres, ni per res d'això. El que m'ha colpit, i m'ha fet pensar, ha estat una simple escena de les que mossèn Cinto qualificaria d'humils. Jo era en un racó, a l'entrada de la basílica, observant les diverses devocions dels creients cristians; n'hi havia vinguts de molts països. Aleshores, m'he fixat en una dona madura, que no anciana, que em semblava grega, per la morenor olivàcia de la pell, i els seus ulls negres. He vist que s'apropava a una llosa estesa a terra que gairebé tothom besava devotament, i alguns acariciaven amb la mà; ella, per contra, ha tret un blanc mocador de seda d'una butxaqueta que duia a tocar del pit; l'ha desplegat amb delicadesa i l'ha passat per damunt del marbre, com si tragués la pols d'un moble, o, millor, com si eixugués les llàgrimes d'un xiquet, les suors d'un malalt, les ferides d'un mort. En acabar de passar el mocador per la pedra, l'ha tornat a plegar amb cura i se l'ha guardat a tocar del cor. La dona semblava en trànsit, tot i la discreció dels seus moviments; tenia humits,

però, els seus ulls negres. Només jo la mirava? Jo i el seu Déu, com a mínim.

Aquesta religiositat tan simple, tan familiar, m'ha commogut. Seria per a algú volgut i llunyà, aquell mocador? Se'l guardaria només per a ella, per així protegir-se dels mals de cor? La resta de la basílica, amb tots els seus altars, paraments i cerimonials, no m'ha interessat. Era un caos sagrat, que havia dit algú.

De la resta dels llocs sants cristians, m'han captivat els noms, més que no els llocs mateixos, salvant alguna que altra excepció. Noms de llocs, de fets, i de personatges; noms clars i evocadors, que s'entenen en totes les llengües del món.

6

Hi ha molts murs, a Jerusalem. N'hi ha de visibles i d'invisibles, com n'hi ha de pedres, de ferro, d'aram o de ciment. N'hi ha que tanquen i empresonen, n'hi ha que protegeixen... També hi ha muralles, que són alts murs de defensa i d'atac alhora. El mur dels murs, si més no, és l'anomenat pels cristians Mur del Plany, o de les Lamentacions, perquè els jueus, durant llarguíssims segles, hi han anat a plànyer les seues penalitats. Els hebreus, si més no, l'anomenen el Mur Occidental, per ser l'únic testimoni històric de la muralla que envoltava el segon temple de Salomó. Jo en dic dels Precs, ja que els hebreus, actualment, hi van a pregar, més que no a plànyer.

El temple de Salomó va ser enderrocats per Nabucodonosor, reconstruït pels jueus tornats de Babilònia en temps de Ciro, paganitzat per Alexandre el Magne i, més tard, dedicat a Zeus Olímpic, refet, reno-

vat i embellit per Herodes, incendiat per Tito, profanat per Adrià, el gran emperador romà, cristianitzat i convertit en basílica per Constantí, el fill de santa Helena, transformat en mesquita i Roca santa per l'islam, purificat com a església de Sant Joan pels croats, magníficament restaurat com a lloc sant dels musulmans pels turcs...

Aquest auster mur de pedres gegantines, abans, estava situat en un carreró del barri dels magrebins, i hi penjaven taperes, com rams d'espines amb flors, que feien dir als hebreus que les gotes de rosada que queien d'aquelles flors eren llàgrimes divines en record de les desgràcies sofertes per Israel. Des de 1967 –que el lloc tornà a ser dels hebreus–, el Mur no té davant cap paret fosca, sinó una esplana; i, tots els dies de l'any, però especialment dissabtes, hi ha una gentada que hi va, i hi prega a Déu, demanant-li ajut o conhort. Uns deixen missatges d'esperança enrotllats entre les pedres; d'altres reciten lletanies de penediment.

Al voltant d'aquesta plaça, joves soldats israelians vigilen, com bells àngels de la guarda, que ningú no profane l'austera soledat del seu lloc sant. Una frontera en temps de guerra, vulguem o no.

7

No és la bellesa dels temples el que més m'ha colpit de Jerusalem, no. Els llocs sants impressionen des d'una visió de creient, prou més que no des d'un punt de vista estètic. Per això, a mi, que, de les religions, en sé sentir només l'emoció de la bellesa, el que m'ha colpit més de Jerusalem no han estat els santuaris, sinó

la força callada que els edificis, o les ruïnes, transmeten a la ciutat, i a la gent que hi viu.

Les fantasies passades s'acumulen pels carrers, com en altres ciutats s'acumulen les immundícies del present. Diuen que Jerusalem s'ha de veure amb els ulls de l'ànima i no amb els ulls del cos, que Jerusalem és un lloc mental. Certament, de lluny, Jerusalem és un mite que recull anhels, somnis i creences –tots la volen i la desitgen–, però de prop se sent que el nom –ciutat de Déu, ciutat de Pau–i la seua història, avui es projecten amb una llum cegadora tant a les pedres com a la gent. Tot és sagrat a Jerusalem, i, per això, Jerusalem sembla una ciutat incapaç d'estar a l'alçada dels delers que l'han feta, desfeta i refeta al llarg del temps. És una ciutat impossible, una ciutat imaginària, tot i real. És per això que, anant pels seus carrers, se sent la frustració, la violència, l'odi, més que no la pau. I és que la Jerusalem celestial –la de totes les paus i tots els noms de Déu– és la gran enemiga de la Jerusalem terrenal. Jerusalem és la mostra de la impotència dels homes per a fer reals els seus somnis. No és la bellesa el que trobem a Jerusalem; és la tensió del fracàs; del fracàs de les utopies, les divines i les humanes, i, alhora, la necessitat visceral, inconscient, de continuar creient-hi. Després d'aquesta setmana, doncs, arribe a la conclusió que la representació metafòrica millor de Jerusalem és la de *la Tomba del Jardí*.

Vull dir que, a Jerusalem, no s'hi ve a viure, sinó a morir. A aprendre a morir, a ser conscients que els humans som mortals, i que, tant com som vividors de la mort, som moridors de la vida. I, per això, amb el que dic, dic que és preferible anar-

hi mort que anar-hi a morir; perquè això significa que la vida s'ha viscut com cal i que, la lliçó moral que tota religió vol ser, es tenia apresada d'abans, d'abans d'emprendre el viatge definitiu.

A Jerusalem, repetesc, ara no s'hi pot viure. O s'hi viu amb culpa, remordiment..., o amb més odi que no amor; uns, somiant el paradís; uns altres, amb desesperació. No havia pensat mai, abans, que Terra Santa significa el mateix que Camp Sant, és a dir, cementeri. I Jerusalem és això: un cementeri amb tombes socarrades on no descansen en pau ni els morts. Qui, no havent-hi nascut, hi va buscant vida, només troba que la mort.

Per això, de les moltes metàfores que guarda Jerusalem, em quede amb la Tomba del Jardí, la més moderna, la més senzilla. Ni mur on entaforar pregàries, ni roca des d'on pujar cap al cel, ni via del dolor amb passió inclosa; només això: una tomba enmig d'un hort.

El que els cristians evangelistes anomenen *la Tomba del Jardí*, o *la Tomba de l'Hort*, és un lloc situat cap al nord de la Porta de Damasc, fora de les muralles de la vella Jerusalem. Segons els protestants, es tracta del lloc on Jesucrist va ser soterrat. Aquesta descoberta la va fer Charles Gordon, un general anglès, al final del segle XIX. Els anglesos, així com altres europeus protestants, no se sentien còmodes pregant en companyia de frares, monges i fidels d'altres varietats de cristians; ells, que aleshores eren els amos imperials del món, feren com els altres havien fet abans: se'n crearen un de propi. Van agafar-se fidelment a les hipòtesis del general Gordon. Una muntanyeta va ser identificada com *el lloc de la calavera*, el seu Gòlgota particular, i, una antiga sepultura, com la

tomba de Jesús; tot, acoblat a la fidel interpretació dels evangelis i a la ciència arqueològica.

Havent trobat el que buscaven i volien, doncs, adquiriren el terreny i el convertiren en destinació de pelegrins; ja tenien el seu lloc sant.

Cap fe no m'avalua ni em protegeix. Cap culte no em vincula a cap litúrgia. Metafísicament sol, de la religió m'atrau el que és capaç d'emocionar-me, el que em provoca la rara tremolor de la Bellesa; sóc, només, un creient de la Bellesa; de la Bellesa com un goig efímer, com un tot fugitiu, i també com una pèrdua... Per això, en aquest indret mig erm —la Tomba del Jardí, o la Tomba de l'Hort—, no m'he sentit en fals, durant l'estada a Jerusalem. Per això dic que aquest lloc em plau, pel que m'ha mostrat, i pel que simbolitza. En aquest lloc he trobat la veritat: que tots ens morim un dia. En el principi està el final, com en el final està el principi.

A Jerusalem, o es va a patir i morir, com Jesús, o es va en un somni alat cap al cel, com Mahoma, o millor no arribar-hi, com Moisès; Jerusalem és una il·lusió adolorida.

Que trie qui puga. Jo, ara, ho tinc prou clar. Cadascú porta Jerusalem dins seu. I, ara —no abans, certament—, només ara que deixa la Jerusalem real, m'adone que la meua Jerusalem —és a dir, una tomba enmig d'un hort—, sé on la tinc de fa molt temps.

Des que vaig tornar de Jerusalem, tot va de mal en pitjor. Només faltava el general Sharon com a cap de comandament del govern israelià! Ara sí que l'enfrontament violent serà una baralla a mort entre cains i abels. Ja no s'albira cap pau enlloc, sinó més guerra i més morts. Més desesperació, també!

Jo, pobre espectador llunyà de la tragèdia, demane pau. La figura d'Ariel Sharon em provoca un rebuig instintiu, per prepotent. Però, com més faig per comprendre les desraons d'aquesta lluita a ultrança, i més clars tinc els orígens del conflicte entre israelians i palestins, se'm fa més difícil trobar un únic culpable, com se'm fa més complicada la solució; la història i els perquès venen de lluny, de molt lluny. I, com més m'endinse en la història d'aquesta terra, dita santa per tants arreu del món, més m'adone que, si les arrels del conflicte arranquen de tan endins, l'única solució, d'haver-ne cap, passa per la pau. Però com, ai, com! És això possible? Serveix de res el meu idealisme voluntariós? Cada dia els noticiaris mostren imatges més horribles. Imatges de matances reals que acaben semblant de ficció.

Què puc fer, davant aquest espectacle infernal de morts publicidades? O plànyer, o prémer el botó del televisor i canviar de canal, per passar a veure una pel·lícula de l'oest..., o apagar l'aparell i posar-me a pensar altres coses; o eixir a prendre l'aire i mirar les muntanyes que tanquen aquest racó de món on visc i en fan un humil jardí fora de tot. Un paradís?

Que deixen de matar-se, pregue al Déu de tots. □

La postcultura —a partir de George Steiner*

François Rastier

Després d'un silenci relatiu, força llarg, els mitjans culturals i artístics s'han apoderat de l'extermini per fer-ne un tema estètic a més de polític. Tanmateix, tota una sèrie de discursos volgudament confusos i de dobles llenguatges es van descabdellant avui dia en el context d'una situació marcada de manera diversa per la revifalla d'un antisemitisme que travessa tot l'espectre polític, per una revifalla concomitant dels somnis identitaris, per una concepció purament estètica de la cultura i per filosofies polítiques de l'estat d'excepció.

Abans d'entrar a sospesar aquestes qüestions, dedicarem la primera part d'aquest estudi a fer una relectura de George Steiner, ja que aquest autor sintetitza unes

ambigüitats que són il·luminadores i que fins ara han passat àmpliament inadvertides.

I. L'INSOSPITABLE ÀUGUR

L'EXONERACIÓ

Sovint present als mitjans culturals, George Steiner s'ha tornat inevitable: *chevalier* de la Légion d'Honneur de França; càtedres prestigioses a les universitats d'arreu del món; guardonat el 1997 amb el Jewish Quarterly Literary Prize for Non-Fiction i el 2001 amb el Premio Príncipe de Asturias de Comunicación y Humanidades; traduït a moltíssimes llengües i fins i tot al català (*Errata i Gramàtiques de la creació*); convidat el 2001 per la Universitat de Girona; presentat com «un dels intel·lectuals més sòlids i independents de l'actualitat»; amb 17.000 entrades al Google. Tant per als mitjans com per a les institucions, avui dia representa la Cultura.

Steiner ha dedicat un llibre a l'extermini, *En el castell d'en Barba Blava*,¹ que sintetitza els principals temes sobre els quals tornarà a tractar tot seguit en nombrosos assaigs, en llibres de records i en diversos reculls d'entrevistes. El que fa és reprendre aquí la tesi heideggeriana segons la qual els

François Rastier és director de recerca al Centre National de la Recherche Scientifique (França), ha portat a terme l'elaboració d'una semàntica interpretativa unificada, del mot al text. El seu projecte intel·lectual se situa dins del marc general d'una semiòtica de les cultures. Ha publicat *Sémantique interprétative* (París, PUF, 1996), *Sémantique et recherches cognitives* (París, PUF, 2001), *Sémantique pour l'analyse de la linguistique à l'informatique* (París, Masson, 1994, en col·laboració), *Arts et sciences du texte* (París, PUF, 2001). Ha codirigit, en particular, *Herméneutique: sciences, textes* (París, PUF, 1997) i *Une introduction aux sciences de la culture* (París, PUF, 2002). El seu seminari virtual es pot consultar en aquesta adreça: <<http://www.revue-texto.net>> <Lpe2@ext.jussieu.fr>

camp d'extermini nazis són el resultat del pensament tècnic: «el camp de concentració reproduïx les formes de vida de la fàbrica, i la “solució final” és l'aplicació als éssers humans de les tècniques provinents de la cadena de muntatge i del magatzem».² Aquest tipus d'explicació basat en un determinisme tècnic és reforçat, a més a més, per un determinisme d'ordre biològic: l'anàlisi que proposa Steiner és explícitament sociobiològica. Els nazis ja havien manllevat a l'ecologia animal el concepte d'espai vital (*Lebensraum*).³ Ara bé, sense fer cap mena d'anàlisi política de l'extermini, Steiner el transforma en una lluita per l'espai vital: «Passem una gran part de la nostra vida enmig de les colzades amenaçants de la turbamulta. L'espai vital, la necessitat d'intimitat pateixen l'enorme pressió numèrica. Com a conseqüència d'això, apareix l'impuls contrari que és el de “desallotjar”. D'una banda, la massa palpable de vida uniforme, la immensitat d'*insectes* de la turbamulta que envaïxen ciutats i platges rebaixen qualsevol noció de valor individual. De l'altra, en sentir qüestionada la nostra identitat per l'asfixiant massa de l'anònim, ens agafen rampells assassins, sentim el cec desig d'investir per tal de fer-nos lloc»⁴ (¿cal remarcar que aquests *insectes* –la cursiva és meva– són els humans?). És prou sabut que la urbanització és la font dels nostres mals: «Està provat que els éssers humans estan mal fets per a viure dins l'opressiva densitat del *rusc industrial* urbà. Al cap d'un segle, l'augment del *soroll*, l'acceleració del *moviment* i dels ritmes de treball, la potent intensitat de l'*enllumenat artificial* segurament ja han arribat a un *llindar patològic* i han desencadenat *instints de devastació*»⁵ (la cursiva és meva).

Això suposa, és clar, que la voluntat de destruir l'altre estaria inscrita en la naturalesa humana: «la teoria de la personalitat, tal com ha evolucionat de Hegel fins a Nietzsche i després fins a Freud (en molts aspectes, el deixeble més fidel de Nietzsche), és essencialment una teoria de l'agressió [...] la consciència de la plenitud del jo implica la submissió o fins i tot la destrucció de l'altre».⁶ La conclusió no es farà esperar gaire: «Així doncs, els *reflexos genocides* del segle XX, la dimensió compulsiva de la matança segurament provenen d'una revolada de l'*ànima* ofegada, d'un intent de “trobar aire” tirant a terra els murs de la multitud que l'oprimeix»⁷ (la cursiva és meva). Aquí no és qüestió de raça, sinó de l'oposició entre l'ànima (elitista, evidentment) i els insectes (la turbamulta transformada en una munió de bestioles invasores). D'aquesta manera, l'extermini esdevé un reflex natural: «L'holocaust és un *reflex*, molt més intens com més llarg ha estat el temps que se l'ha reprimat, de la consciència *natural* sensorial, de les necessitats animistes i politeistes de l'*instint*»⁸ (la cursiva és meva). Hi hauria una millor manera de descarregar els nazis de la seva responsabilitat històrica?

Finalment, la més gran exoneració –la de Hitler i de l'Alemanya nazi– es podrà dur a terme tot diluint en primer lloc les responsabilitats: «L'holocaust no és la conseqüència d'un estat mòrbid individual o de les neurosis d'una única nació».⁹ L'extermini és, doncs, producte de la cultura occidental després de la «mort de Déu»: «Mentant els jueus, la cultura occidental eliminava aquells que havien “inventat” Déu».¹⁰

Per una altra banda, a *Llenguatge i silenci*¹¹ Steiner conclou: «L'antisemitisme nazi és la coronació lògica de l'eterna visió

cristiana». ¹² Tot i això, el monoteisme jueu serà, pel seu compte, la causa de l'extermini: «Al llarg de la història, les exigències del monoteisme absolut han demostrat ser gairebé intolerables» (*En el castell d'en Barba Blava*). ¹³ Per tant, els perseguïdors han actuat d'acord amb la raó: «N'hi ha que han sostingut, de manera convincent, que l'antisemitisme nazi i stalinia, per molt assassí que fos, obeïa en darrer terme a objectius racionals». ¹⁴

En una nota insubstancial sobre Günther Grass inclosa en *Llenguatge i silenci*, Steiner afegeix: «La sospita neuròtica d'un lligam secret i inqüestionable des de sempre entre un nazi i un jueu, d'una fraternitat soterrada o d'una fascinació recíproca més profunda que l'espectacle superficial del patiment i de la destrucció, sorgeix sobtadament i amb insistència [...] el nazisme va extreure del judaisme i del seu nacionalisme mil·lenari i messiànic la seva creença en una "raça elegida" [...] la comunitat jueva d'Alemanya va atreure cap a ella mateixa la catàstrofe [...] les provocacions que va fer-li a la bèstia van ser massa subtils, massa íntimes perquè les poguéssim resistir. Un procés d'extermini tan calculat i total per força ha d'haver implicat una complicitat misteriosa entre víctimes i botxins». ¹⁵ Per tant, els jueus són còmplices, si no culpables, de l'extermini.

Com cal suposar, Steiner no fa aquestes declaracions obertament, sinó que les deixata i les vela de manera oportuna. La primera, la introdueix com «una idea sorneguera»; la segona, com una «sospita neuròtica» i la tercera, com una «sensació confusa». El narrador no sembla assumir-les directament; tanmateix, les tornem a trobar en altres indrets de l'obra de Steiner, i fins i tot en el mateix llibre. Pel que

fa a aquestes tècniques de dissimulació, seria necessari tot un desenvolupament a part: dispersió dels enunciat polèmics dins l'espai de la pàgina, construcció ràpida, modalitzacions forçades, precaucions proclamades, omissions diverses i retorn a l'àmbit literari quan l'aspecte polític es fa massa explícit.

Fet i fet, Steiner comenta tranquil·lament (*En el castell d'en Barba Blava*): «En la meua obra, o almenys en bona part de la meua obra, m'he dedicat directament o indirectament a elucidar i expressar les causes i les finalitats de l'holocaust» ¹⁶ (la cursiva és meua). I, per altra banda, en la novel·la *El traginament a San Cristobal d'A.H.*, ¹⁷ posa en boca del seu personatge Gervinus Röthling: «qualsevol pot dir *Auschwitz* i, si ho diu prou fort, ja només es poden abaixar els ulls i escoltar [...] És massa fàcil». ¹⁸ Ara bé: ha pres precaucions ell mateix contra aquesta facilitat?

L'ESTIL BRILLANT

Quan Steiner declara, en una entrevista a *France-Culture* (4-11-03), que «l'estil brillant és de dretes», la seva postura estètica serveix per a fer avançar una posició política —amb un èxit que estarà més assegurat com menys temps s'hagi d'esmerçar per llegir-se'l.

Precisem, però, quina és la seva idea d'estil a partir de la seva pròpia pràctica literària. El 1976 Steiner va publicar la novel·la *El traginament a San Cristobal d'A.H.* En aquesta obra posa en escena Hitler, que ha estat trobat en vida a l'Amazònia per un comando israelià. Des de fa molt de temps, la propaganda neonazi ha negat la mort del *Führer*, presentada com un muntatge nord-americà i bolxevic;

però una ficció escapa als greuges d'una revisió de la Història (o no és així?).

Importa poc aquí que Hitler l'acorralin uns justiciers jueus, als quals Steiner no estalvia cap dels clixés de l'antisemitisme: afectats per la disenteria, «fan pudor»,¹⁹ mentre que Hitler, en el paper del noble vellard, finalment surt engrandit: «Ara era més vigorós que mai, com si hagués captat, no se sap d'on, forces misterioses, mentre que la seva escorta s'afeblia».²⁰

Aquesta oportuna resurrecció permet a Steiner de posar en boca del mateix Hitler –durant el procés final en què es transforma en acusador– tot un condensat de tesis que, per altra banda, exposa de manera més discreta. Per exemple, Jesús és un jueu que ha perseguit la humanitat, encara més que Hitler: «El Natzarè [...] en aquesta terra ha fundat la seva Església d'esclaus. Són homes i dones, criatures de carn i os, que ell ha abandonat a aquest xantatge infernal del càstig etern. Què són els nostres camps d'extermini comparats amb això?».²¹ Aquest Hitler *redivivus* reprèn els temes del fanatisme antireligiós de Nietzsche per tal de justificar els camps, que serien producte del judeobolxevisme: «Marx i els seus favorits eren jueus [...] tota la trepa del bolxevisme –Trotski, Rosa Luxemburg, Kamenev, tota la canilla fanàtica i assassina– ha sortit d'Israel».²²

Segons un rabí «llardós», per a qui Hitler pintava postals durant la seva joventut muniquesa, el racisme nazi no seria més que una imitació de la teoria jueva de l'elecció, i el Reich una prefiguració d'Israel («un Israel únic, un *Volk* únic, un únic cap»)²³ D'aquesta manera, Steiner aconsegueix revisar *Mein Kampf*, que no ha estat inspirat per cap rabí ni tampoc per Herzl, sinó pels oradors extremistes de

l'època, tots els Lüger i els Ungerer. Perquè fos realment nefast, calia que el mateix Hitler fos també jueu: «Només un jueu podia convertir qualsevol altre jueu en un mort en vida. [...] *Hitler el jueu*» diu el seu personatge Elie Barach.²⁴

En aquesta obra literària, que té un estil potiner i pobre que va més enllà del mer enviliment professoral, i que de fet amaga un pamflet seminovel·lat, diversos personatges reprenen amb insistència unes tesis que es presenten d'una manera més velada en altres escrits de Steiner:

1. Blaise Josquin, diplomàtic erudit, considera que l'Europa de Hitler i de Drieu –la gran Europa del Reich– seria el nostre desig comú.²⁵

2. Gervinus Röthling hi exposa els seus dubtes: «Pel que fa a tot aquest afer de Hitler, no em puc deixar de preguntar si no se li dóna massa importància. [...] no em puc deixar de preguntar si va ser realment important».²⁶ Fidel al principi nietzscheà que una vida reeixida és una vida intensa, enyora per altra banda el Reich («Déu meu, allò sí que va ser vida [...] Un Reich mil·lenari en cadascun de nosaltres, un mil·lenni de vida en la memòria».²⁷

3. Entre els membres del comando, un tal John Asher destaca per la seva cultura i per la seva «insolent facilitat per a les llengües» davant les bèsties del Mossad, la qual cosa l'associa a la imatge canònica de l'autor. Ara bé –detall crucial–, no és fill de mare jueva i, per tant, no és realment o «tècnicament» jueu;²⁸ val a dir que Steiner insisteix sovint en la judeïtat del seu pare i deixa a l'ombra la seva mare. Finalment, Asher fa el paper d'advocat de Hitler en el pseudo-procés que té lloc en plena selva amazònica –una caricatura de Nuremberg, que diverses vegades és posat en dubte en el llibre.²⁹

4. Al final, Hitler escup el seu infamant discurs, que té la darrera paraula del llibre, amb «el seu braç atrofiat recargolat cap a ell».³⁰ Val a dir que Steiner, arran d'un accident de cotxe, també té un braç atrofiat. De manera que tant l'advocat com l'acusat acusador assenyalen esbiaixadament la seva identificació amb l'autor.

Aquest és, doncs, l'estil brillant segons l'estètica de Steiner. Quan la seva novel·la es va adaptar en un escenari londinenc, uns neonazis es van presentar fent xivarri per aplaudir el discurs de Hitler, mentre que uns quants supervivents de l'extermini distribuïen fulls de protesta.

NOTA: Se'm pot objectar fàcilment que tant els supervivents com els neonazis —que en principi no tenen perquè ser especialistes en hermenèutica literària— aleshores van demostrar —com ara jo mateix— una lamentable literalitat.

L'obra en qüestió s'organitza al voltant de dos capítols-mondlegs: el discurs d'un agent del Mossad (capítol VI), i el discurs de Hitler (capítol XVII). El primer —citat sovint per garantir la sinceritat de Steiner— detalla les atrocitats de l'extermini, però continua marcat per tota una sèrie de clixés grotescos (mots en hebreu de cuina, etc.). El de Hitler utilitza tots els recursos propis del patetisme, ja que ell mateix sembla una víctima atrapada en una paròdia d'intent de procés judicial que uns esbirros israelians pretenen dur a terme enmig de la selva.

Mitjançant un quiasme que produeix el capgirament dels valors, Hitler basa la seva defensa en fonts rabíniques, i el Mossad la seva acusació en fonts nazis: per exemple, «del seu cap i de la seva boca regalimava sang talment vi novell» és una

fórmula atribuïda al Wachleiter Ottmar Prantl.³¹²

Qualsevol argument d'un camp és repès pel camp contrari, amb la qual cosa s'aconsegueix unificar el Reich i Israel, seguint les declaracions que fa el mateix Hitler a la novel·la. Finalment, el mondleg de l'agent del Mossad anuncia, en una paròdia del llenguatge profètic, el Messies hitlerià, que tindrà la darrera paraula del llibre. De fet, el manlleu recíproc dels arguments s'articula a partir de l'estructura mateixa del relat, que confirma amb la seva forma tot el que, per altra banda, es podria posar en dubte o qüestionar.

Aquest procediment que consisteix a judaïtzar Hitler i a nazificar Israel té de fet un precedent en l'obra del neonazi Hennecke Kardel, autor del llibre *Adolf Hitler-Begründer Israels* (1974), en el qual el dictador —transformat en «mig jueu»— apareix retratat com l'inspirador d'Israel. En el seu llibre *Imagining Hitler* (Indiana University Press, Bloomington, 1985), Alvin Rosenberg assenyala tota una sèrie de represes que delaten aquesta obra com una de les fonts de Steiner.

LLEGIR LA LECTURA

En *Nostàlgia de l'Absolut*,³² George Steiner no es defineix com un professor o un assaigista, sinó com «un mestre del llegir».³³ Vegem, per exemple, com llegeix Homer. En «Homer i els erudits» (*Llenguatge i silenci*), Steiner admira una *Iliada* guerrera: «Fins i tot enmig del carnatge, la vida es troba en el seu punt àlgid, i batega i ruggeix amb salvatge alegria. Homer sap i proclama que hi ha alguna cosa en l'home que estima la guerra, i que s'espanta menys pels horrors del combat que per l'interminable enuig de la llar».³⁴

Davant d'aquests virils carnatges, com cal suposar, *L'Odissea* té un aspecte ben tou. Atena i Ulisses «comerçien i regategen com baratadors de Damasc i miren d'estafar-se tant com poden amb autèntica voluntat de lladronici». ³⁵ «Aqueix perfum» –que flaira el nostre mestre del llegir– «ve d'Orient». ³⁶ A més: «Almenys dos cops, els vents que empenyen Ulisses bufen d'Àràbia. Quan es troba amb Nausica, sembla que vingui directament de *Les mil i una nits*». ³⁷ El mateix Victor Bérard «ha defen-sat» una *Odissea* fenícia ³⁸ i «és segur que s'hi poden trobar [...] ecos dels antics mites africans i asiàtics». ³⁹

Si l'Ulisses de Steiner no és explícitament jueu, tot i que amb «una intuïció característica» Joyce ha «transformat el seu Ulisses en jueu», ⁴⁰ no hi ha cap mena de dubte que és oriental: que no té «la pell colrada» ⁴¹ i «la mirada perduda i irònica», que contrasta amb els «ulls lluents i antics» de *La Iliada*? ⁴² Li podem tenir confiança, doncs? «Els personatges de *La Iliada* són d'una simplesa riquíssima i es mouen a la llum del dia, mentre que l'heroi de *L'Odissea* és fugisser com el foc». ⁴³ D'altra banda, com que hi ha «alguna cosa en l'home que estima la guerra», Ulisses es fa passar per boig per evitar-la. És, doncs, un home, un home de debò, com els herois de *La Iliada*?

La Iliada sembla que tingui realment un caràcter germànic o nòrdic que justifica l'expressió «la saga de Troia». ⁴⁴ La seva factura és molt superior a la de *L'Odissea*: «L'epopeia guerrera està esculpida en grans i sòlids blocs de granit», mentre que «la història del llarg viatge de retorn és un hàbil teixit d'argúcies», ⁴⁵ és a dir, una obra femenina. En aquesta història llangorosa «ja no trobem les antigues fogueres de l'es-

til heroic, i la simplicitat vigorosa de la vida al voltant de Troia ha claudicat davant totes les ironies, davant totes les complicacions». ⁴⁶

Aleshores, *La Iliada* –una epopeia bèl·lica de francs guerrers d'ulls clars– és recomanada a causa d'una factura granítica i de l'estil heroic d'una saga, mentre que *L'Odissea* –la història d'un baratador oriental de pell fosca i mirada fugissera– no és més que un teixit d'artificioses complicacions, com «un conte de fades oriental». ⁴⁷ Així doncs, trobem, hàbilment disseminades en unes quantes pàgines amb els tics de la insinuació, totes les carrin-clonades racials de la literatura típica d'un Rebatet –per qui Steiner no amaga la seva admiració. ⁴⁸ Enmig de tot aquest *pathos*, no es fa ni una sola consideració literària o lingüística: una obsessió que no ens ensenya res d'Homer, però que ens diu molt de Steiner.

Les ciències i la filosofia són objecte del mateix tipus de lectura «magistral».

És prou sabut que els conceptes de «pensament jueu» i de «ciència jueva» van servir de justificació per a cremar llibres i perseguir-ne o assassinar-ne els autors. Es tracta de nocions o etiquetes «racials», que no tenen res a veure amb el judaisme ni amb la seva tradició, sempre que no hi hagi una adscripció clara i conscient en el cas del pensament. Per exemple, el pensament de Lévi-Strauss mai no fa cap referència al judaisme i, per altra banda, tampoc depèn de cap tradició religiosa. No hi ha cap motiu per qualificar aquest pensament de jueu, tret que es vulgui fer servir d'entrada un raonament antisemita. Però des del moment en què es caracteritza un pensament, una obra científica o literària a par-

tir de la judeïtat del seu autor, se suposa implícitament que és fruit d'una determinació «ètnica» —aquesta és la paraula que fa servir Steiner per a Marx, Freud i Lévi-Strauss. Entre les seves obres hi hauria un «lligam genètic»⁴⁹ (*Nostàlgia de l'Absolut*) que no és pas el de les teories sinó el dels autors; uns «aspectes judaïcs específics».⁵⁰ Per tant, després del «pensament jueu» de Marx, vindria la «sensibilitat jueva» de Freud.⁵¹ Quant a Lévi-Strauss, segons Steiner «té el sentiment obsessiu de la retribució»⁵² i, talment un nou Isaïes, hauria «format una visió profètica de caràcter apocalíptic tan venjativa, tan persuasiva, com cap altra de les concebudes d'ençà de l'Apocalipsi [de Joan] i del pànic mil·lenarista del segle XX»⁵³ (aquest estirabot, per a qualsevol que hagi llegit Lévi-Strauss, no necessita cap comentari).⁵⁴

Steiner conclou amb una pregunta a la qual ja ha donat una resposta: «És fruit de l'atzar que aquestes construccions visionàries [...] siguin totes tres d'origen jueu?»⁵⁵ En què es basa Steiner per a dir que l'antropologia estructural seria «d'origen jueu»? Passaria el mateix amb la física d'Einstein, que ja va ser condemnada com a tal?⁵⁶

A la mateixa entrevista amb Laure Adler (*France-Culture*, 19-11-03), Steiner desvela una de les claus del seu humanisme quan diu sense embuts que «el jueu ha exercit damunt l'home un xantatge punyent» (amb el monoteisme, el cristianisme i el marxisme; es tracta evidentment del Jueu en general i de l'Home en general); consegüentment, «l'antisemitisme és una mena de crit humà».⁵⁷ Es pot captar fàcilment que el jueu és l'enemic de l'home: per tant, l'humanisme ben entès tindria per funció alliberar la humanitat dels jueus.

El malestar no desapareix, estimulat per una obra que conrea, pel cap baix, l'ambigüitat. Les lectures benvolents són parcials, d'aspecte laboriós i fàcils de contradir. Steiner no es reclama mai de l'humanisme jueu, que ell mateix presenta com un xantatge insuportable de la Llei, sinó del de Heidegger (en l'àmbit de la seva *Carta sobre l'humanisme*, que es va avenir activament a l'arianització de les universitats i, en qualsevol cas, del tot hostil a la tradició «judeocristiana»: *Griechisch oder Deutsch*, segons la fórmula del mestre de la Selva Negra).

Que no és entenedor, el professor Steiner, amb el seu jardinet de gespa ben tallada i el seu gos gran i de pèl llarg, amb les seves nétes adorables, índies òrfenes de pell fosca, per les quals tem que puguin ser víctimes del racisme? És l'avi ideal, de vegades una mica reaccionari —val a dir-ho—, però això és propi del seu temps (i també del nostre).⁵⁸

Tothom s'estima més conservar la imatge de Steiner que ell mateix ha sabut imposar amb enginy. Es passen per alt, però, en la mateixa emissió radiofònica a *France-Culture* (19-11-03), les seves declaracions sobre el gran encert de les frases de Hitler, aquest «senyor malèvol»: «els jueus han inventat la consciència»,⁵⁹ i de Soljenitsin: «el virus del comunisme és perfectament jueu». Si lamenta ser només un crític i no pas un creador, Steiner afegeix tot seguit que també lamenta no haver conegut mai l'exaltació del combat.

És clar que no es tracta de fer crides a l'assassinat a través de *France-Culture*, però no hi ha res que prohibeixi mantenir un llenguatge doble. També és cert que Stei-

ner practica, aquí i allà, uns quants distanciaments calculats, però sembla que per a ell sigui força més estimulant veure fins on pot arribar, temptejant l'excés, travessant les línies vermelles. Tot això finalment s'atribueix a un gust per la provocació: cal ser una mica molest, atiar el foc. Un bon manipulador mai no deixa que l'enxampin, i una impostura reeixida no es distingeix gota de l'èxit.

Tanmateix, quan un discurs es contradiu de manera sistemàtica i amaga les seves pròpies contradiccions, no pas puntualment, sinó durant quaranta anys seguits, es pot deduir que es tracta d'un doble llenguatge: així un discurs encobreix l'altre però alhora el transparenta, i permet que es pugui pensar que no cova cap mala intenció. El doble llenguatge satisfà tothom, tant aquells que van de bona fe com aquells altres que en capten les segones intencions.

La confusió dels valors implica de retruc una confusió en les avaluacions: cada proposició arriscada té com a contrapunt la seva antifrasede. Però les declaracions perilloses, amaguen tal vegada un llenguatge compassiu? O no deu ser, més aviat, que el melós emmascara el que és perillós, fent-lo acceptable, a pesar de l'amenaça que persisteix obscurament?

Seria de mala educació qualificar el respectable professor Steiner d'antisemita jueu, d'extremista atenuat, de nazificador afable. S'ha de tenir en compte que els nazis no han dissimulat mai el seu programa, i que hi ha mil declaracions virtuoses del senyor Steiner que es poden oposar fermament a una intenció semblant. Per altra banda, la seva persona és inofensiva, i per molt esveradores que puguin ser, les seves

idees són menys perilloses que l'acollida narcòtica que troben a tot arreu i que la banalització que se'n deriva.

Descriure el doble llenguatge no implica que un pretengui eliminar l'ambigüitat, sinó circumscriure'n els contorns i els objectius. Una manera de percebre aquest doble llenguatge és mesurar l'espessor del discurs que el caracteritza, ja que com més eixelebrada és una declaració, més cal espesseeir el discurs que l'encobreix. Va ser quan em vaig posar a preparar un estudi sobre Primo Levi que vaig adonar-me precisament del *pathos* de Steiner a propòsit d'Auschwitz (*En el castell d'en Barba Blava*, títol grotesc i patètic, i *El traginament a San Cristobal d'A.H.*, capítol VI), i això em va portar a llegir-lo amb molta més cura i atenció.

Enterbolint hàbilment el seu discurs, Steiner adopta amb complaença la postura del Supervivent: d'aquí que hagi escrit un assaig titulat *Sóc un supervivent*, dedicat a Elie Wiesel. Havent nascut i crescut a França, abans de la invasió alemanya se'n va anar a estudiar a l'institut francès de Manhattan, i mai no va veure un soldat alemany: «Eestic totalment lligat a l'obscura maledicció que ha colpejat Europa. I encara més pel fet que jo no hi era».⁶⁰

Com que Steiner maneja hàbilment la seva judeïtat, gairebé tothom s'estima més no captar la dimensió de les seves declaracions, que per altra banda ell emmascara amb múltiples referències als grans noms de la cultura occidental i amb un imparabile *pathos* a propòsit d'Auschwitz. Alain Finkielkraut va celebrar l'aparició de *En el castell d'en Barba Blava* dient que es tractava d'«un llibre dens i lúcida» que pro-

posava «una redefinició tràgica de la cultura». Qui hauria imaginat que aquest mateix llibre podria arribar a figurar *in extenso* en una de les principals webs antinegacionistes internacionals? No ha dit Steiner que era un sobrevivent?

Al mig de tota aquesta confusió que ell mateix fa regnar, Steiner sembla que sigui encara ara «un germà d'Elie Wiesel i de Primo Levi» (tal com sosté Linda Lê en el seu prefaci a *Le transport de A.H.*, 1981, p. 1). D'aquesta manera, ell sempre té l'última paraula: «El nostre nivell d'entendiment s'ha esfondrat».⁶¹

II. POSTCULTURA I APOCALÍPTIC

La zona grisa oberta als camps no ha desaparegut amb l'alliberament. Ha tornat amb el discurs negacionista. Això no obstant, d'una manera més subtil –i tenint en compte que l'horror, que de totes maneres era innegable, ha estat ben percebut–, uns altres discursos confonen la reflexió i sostenen que Auschwitz enceta una nova era en la qual els valors han estat destruïts, en la qual els criteris de la responsabilitat han perdut el sentit, en la qual viuríem en una postcultura.

El tema apocalíptic del final de la Història, una carrinclonada mil·lenarista represa per Hegel, va ser renovada pel nazisme: el Reich de mil anys reformula evidentment un tema mil·lenarista. Però d'ençà del final de la Segona Guerra Mundial, diversos corrents importants del pensament contemporani han transformat l'extermini –i no ja la batalla de Jena, segons Hegel– en el «moment originari» del final de la Història.

L'extermini hauria marcat, doncs, un llindar, en la Història, que faria entrar la humanitat en una última etapa, posthistòrica, la d'una post-humanitat? L'home, animal polític, s'ha de tornar a convertir en un animal biològic? Aquestes són les preguntes confuses que s'esbomben actualment, mentre el negacionisme i l'odi racial coneixen un floriment internacional.

LA POSTCULTURA I OCCIDENT

Afectat pel sentiment nietzscheà de la decadència, i influït per les tesis de Spengler sobre l'ocàs d'Occident, Steiner, en el seu llibre *En el castell d'en Barba Blava* –subtitulat *Notes per a una redefinició de la cultura*–, se centra en la *postcultura*: «Des del punt de vista biològic, ara ja contemplem una cultura minvada, una postcultura».⁶² I per què intervé aquí la biologia? Perquè segons Steiner el patrimoni genètic d'Europa s'ha vist minvat o malaguanyat amb les pèrdues produïdes per les dues guerres mundials: «Tenim una certa idea de la massa crítica de material i de diversitat genètics necessaris per a mantenir l'energia d'una civilització».⁶³ Haurem de creure, doncs, que els privilegis genètics d'Europa la dotaven d'una cultura superior; és el que Steiner suggereix amb aquestes preguntes purament retòriques: «Per què no hi hauria d'haver un Proust caribeny, un Beethoven sortit de l'Àfrica? Però creiem honestament en aquest adveniment? O hi ha matèria per a un sentit de crepuscle?».⁶⁴

De fet, «la biosociologia i la genètica històrica encara es troben en un estadi massa elemental [...] per a permetre una avaluació seriosa, científica, de les expectatives adreçades a l'*organisme* de la civilització occidental»⁶⁵ (la cursiva és meua).

«La supremacia occidental», que des de fa més de dos mil anys seria –segons ell– inqüestionable, deu el seu focus d'inspiració a una «matriu racial», i fins i tot a detalls «d'herència i d'atzar genètics». ⁶⁶ Com a contraposició, «les races i civilitzacions menys desenvolupades, més indolents» deuen això a «circumstàncies ecològiques i genètiques adverses». ⁶⁷

Aquesta mena de quadre clínic sobre l'afebliment genètic d'Europa ha justificat els projectes de purificació racial. Podem pensar l'extermini amb les mateixes categories que l'han justificat?

Per a poder decretar la postcultura, cal deixar ben clar que els valors estètics són totalment independents dels valors ètics: «Res en el món prop de Dachau no destorbava el cicle hivernal de música de cambra [...]». ⁶⁸ Després de l'extermini, «la ploma de Heidegger no es va aturar i la seva ment no va emmudir» ⁶⁹ (és ben cert...). O és que Weimar no es troba a uns quants quilòmetres de Buchenwald? ⁷⁰

Així doncs, «les biblioteques, museus, teatres, universitats i centres de recerca que permeten la transmissió de les humanitats i de la ciència, poden prosperar perfectament vora els camps de concentració». ⁷¹ Aparentment, lluny de patir els assassinats i les persecucions de professors i d'estudiants, les fogueres de llibres, aquestes nobles institucions n'extreuen fins i tot un reforçament addicional: «els extrems d'histèria col·lectiva i de salvatgisme poden coexistir amb el manteniment i, fins i tot, amb el reforçament de les institucions, de la burocràcia i de l'ètica de l'alta cultura» ⁷² (la cursiva és meua). El salvatgisme de l'arianització, hauria reforçat l'ètica de l'alta cultura alemanya?

Per altra banda, els nazis eren persones refinades i cultes: en lloc de saquejar, visitaven «respectuosament les galeries, amb la guia a la mà»; ⁷³ uns quants –com Hans Frank, encarregat de la «solució final»– eren coneixedors exigents de Bach i de Mozart, «i fins i tot de vegades uns bons intèrprets», ⁷⁴ d'altres eren «admiradors de Goethe o enamorats de Rilke». ⁷⁵ Eren una elit? «La noció de cultura és sinònim d'elit». ⁷⁶

El raonament es queda feliçment incomplet. La cultura depèn dels gens (i de l'entorn); la cultura europea (tota ella alta cultura) es va veure menyscabada per la «guerra dels 30 anys» (1914-1945). Restablir-la és doncs un afer polític, segons la llei steineriana que les grans obres sempre sorgeixen en condicions d'absolutisme i fins i tot de totalitarisme. ⁷⁷ I si es tracta d'un totalitarisme contemporani que vetlla pel patrimoni genètic, no serà encara millor? O una bona dictadura no és el mitjà més eficaç per a reforçar la cultura?

L'última paraula de les *Notes per a una redefinició de la cultura* del llibre *En el castell d'en Barba Blava* és d'Ezra Pound, poeta feixista i condemnat com a tal, «viatger suprem de la nostra època»: ⁷⁸ el tema cultural i el tema polític troben d'aquesta manera la seva unitat en aquest presumpte mestre, el «superuomismo» del qual va ser criticat precisament per Primo Levi.

De fet, aquesta concepció política de la cultura no és més que la contrapartida de l'estetització absoluta del pensament (principi del plaer), contínuament reafirmada per Nietzsche, des d'*El naixement de la tragèdia* fins a *La voluntat de poder*. ⁷⁹ Aquí el paper de la postura estètica del nietzscheisme és més que evident: s'ha de do-

nar un vot de confiança cultural no sols a la incultura (el nietzscheisme va ser considerat amb raó un pensament de saló fins a la Segona Guerra Mundial), sinó també a la barbàrie (els mateixos nazis se'n van reclamar àmpliament).

D'aquesta manera, l'estètica, totalment desvinculada de l'ètica, troba en la política «absolutista», o totalitària, la seva condició necessària. La pretesa cultura dels nazis troba així la seva funció imaginària.

NOTA: En l'assagisme «a la manera de Steiner», de la cultura només queda allò cultural, els continguts de la conferència mundana d'abans, uns valors segurs, uns prejudicis que es presenten com a subversius. Els tics propis d'un sector culte, els títols en la llengua original, les al·lusions decoratives, els mots estrangers inútils, les citacions no traduïdes suggereixen o reafirmen la imatge de l'erudit políglot que ell vol ser. Quant a les veritats científiques, Steiner evoca, per exemple, un *carcere de Piranesi* (o no som presoners de les masmorres de la veritat positiva?)⁸⁰ i, més endavant, a propòsit de la darrera porta del castell d'en Barba Blava, la *lucidesa desolada* de la música de Bartók. Aquest esteticisme heteròclit recull tota una sèrie de clixés per al confort d'un «gran public» culte –però no massa.

D'aquesta manera, Steiner concreta amb el seu exemple el seu concepte de cultura, amb la qual cosa ell mateix és la prova vivent d'un oàs, però no de la cultura en si, sinó d'una visió professoral de la cultura, una cultura que es redueix a una satisfacció purament narcisista. Amb demagògia elitista, «l'alta cultura» ignora les civilitzacions «de color» no occidentals

(àrab, índia, xinesa, etc.), i afirma així la pretesa superioritat occidental.⁸¹ El seu catastrofisme, el seu Kulturpessimismus (a Steiner li agrada remarcar que el terme és alemany) és un mer artefacte des d'un punt de vista retrògrad (per exemple, posa Rebatet per sobre de Céline): és l'ocàs d'Occident el que està en joc. Steiner s'oposa, com calia esperar, a «una antropologia envaïdora, relativista, que refusa els judicis de valor»,⁸² és a dir, el reconeixement de la superioritat occidental.

Tanmateix, una cultura només es pot entendre dins del corpus de les altres cultures, estrangeres i antigues. Cadascuna té uns trets que poden apuntar cap a un valor universal, per bé que aquest valor pogués haver-li estat amagat a una cultura en qüestió per prejudicis de pertinença. D'aquesta universalització neix el cosmopolitisme o la ciutadania mundial que garanteix l'existència de la humanitat, independent de qualsevol patrimoni genètic.

GENEALOGIA

Nietzsche es manté com la referència constant: la famosa exclamació «Déu ha mort!» (*La Gaia Ciència*, 3),⁸³ una consigna més que una constatació, ocupa el centre del llibre *En el castell d'en Barba Blava*.⁸⁴

Entrant en la lògica d'un etern retorn, el tema de la mort de Déu recicla l'antiga creença germànica del crepuscle dels déus, la fi del món. Funda l'antihumanisme contemporani, ja que permet que es declari finalment la mort de l'Home. Amb aquest traspàs celebrat, ja no queden més que Superhomes i Infrahomes: ja res no impedeix als primers d'exterminar els segons, que amenacen l'espècie amb un procés de degenerescència.

Però el que està en joc és, precisament, la pertinença a l'espècie: «No creiem que els herois que coneixem, de la història o de la literatura, encara que hagin clamat a l'amor, a la solitud, a l'angoixa de l'ésser o del no-ésser, a la venjança, encara que s'hagin rebel·lat contra la injustícia, contra la humiliació, s'hagin vist forçats a expressar, com a única i darrera reivindicació, un últim sentiment de pertinença a l'espècie» (Robert Antelme, 1957).⁸⁵

La deshumanització es produeix, tal com ho testimonien els *insectes* i les *rates* del professor Steiner; o la «veritat» metafòrica de la famosa frase del professor Faurisson, negacionista declarat: «A Auschwitz només s'han gasejat polls».

De la mort de Déu es passa fàcilment al tema de la posthumanitat.⁸⁶ La posthumanitat sobreviu a la Història, que en Hegel troba el seu final en el Saber Absolut. Ara bé, aquest Saber no es feia concret en *La ciència de la lògica*, com deia Kojève, sinó en l'Estat prussià convertit en una prefiguració del Reich. Per als nazis, el Reich encetava aquesta nova era que havia de durar mil anys: aquest *mil·lenni* és una altra versió del final de la Història.

El pas de la història a la posthistòria no es pot produir amb una transició pacífica, ja que la història s'acaba amb un extermini. És evident que els teòrics de la posthistòria semblen tenir clar que Auschwitz va ser una catàstrofe immensa, però les ambigüitats dels seus escrits suggereixen que també hi veuen un alliberament. De fet, l'Auschwitz sacralitzat avui dia de manera abusiva pren el sentit d'una catàstrofe i alhora d'un alliberament, talment una passió de Crist⁸⁷ que s'estendria al conjunt del poble jueu.

En aquest temps d'ara, en què s'esdevé una desgràcia a cada moment, i en què sembla que sempre s'imposa la pitjor opció, els professionals de l'apocalipsi anuncien catàstrofes sense córrer el risc d'equivocar-se, sobretot si ja han tingut lloc. Steiner es refereix a les prediccions de Soloviev,⁸⁸ a la batalla d'Armageddon en l'*Eve* de Péguy,⁸⁹ i finalment a l'«apocalipsi racional»⁹⁰ de Spengler.

Titllant de fútil qualsevol mena de comprensió històrica, Steiner desplega com a contrapartida els infinits recursos del *pathos*; tanmateix, la seva culpabilització general d'Europa, de la Cultura i de la Humanitat exonera els botxins, transformats en simples instruments del destí; la seva retòrica d'allò intens estetitza el crim; fet i fet, les argücies dels llenguatges profètics, que ell aplica a la història contemporània, li serveixen per a assegurar que els darrers dies ja han arribat definitivament. Nosaltres, posthumanitat, vivim en una postcultura.

Steiner veu en Auschwitz l'acompliment d'una profecia o la realització de l'Infern a la terra, tant l'*Infern* de Dante («com que situa l'infern al centre de l'ordre occidental, la *Divina Comèdia* continua essent, literalment, la nostra guia cap a les flames, cap a les extensions glaçades, cap al ganxo del carnisser»)⁹¹ com l'Infern religiós: «*L'univers concentrationnaire* [en francès a l'original] no té un equivalent vertader en el pla secular. L'Infern és el seu homòleg».⁹² L'extermini seria un «reflex material de l'infern imaginat» (cf. *Errata*).⁹³

Amb relació als exterminats dels camps, els damnats de l'*Infern* de Dante són uns

privilegiats: poden parlar i plànyer-se, comprenen les paraules dels dimonis, conserven la seva identitat i el seu nom, ningú no vol destruir finalment la seva humanitat. Així doncs, durant l'extermini, un presoner com Primo Levi podia recitar l'*Infern* de Dante per reconfortar-se i resistir a l'ordre nazi.

Però quan Steiner evoca l'*Infern* de Dante, no ho fa només per desplegar la seva cultura amb les habituals citacions: d'una banda, ho fa per fomentar una lectura teològica, apocalíptica, d'Auschwitz, però també per tal de reforçar la seva tesi segons la qual l'extermini nazi no fa més que acomplir les profecies de l'imaginari judeocristià.

Tanmateix, no és pas l'*Infern* allò que permet de comprendre Auschwitz, sinó que és Auschwitz allò que anul·la el sentit del mateix *Infern*.

LA CONFUSIÓ DE LES VÍCTIMES

Steiner diu: «sense haver tingut una experiència personal de l'*Arschloch der Welt*⁹⁴ —aquesta obra mestra de la *precisió al·legòrica* que l'alemany utilitza com a terme per designar Auschwitz i Treblinka...»⁹⁵ (la cursiva és meua). Tenint en compte que l'anus pot ser, a més a més, un fetitxe diabòlic (tal com ho demostra àmpliament la iconografia), en què consisteix exactament aquesta *al·legoria*? Només pot voler significar que Auschwitz serveix per a eliminar les purrilles del món —d'aquí que el terme sigui purament nazi—,⁹⁶ i per tant només pot semblar que és *exacte* des d'aquest punt de vista.

Per als missatgers de l'Apocalipsi, els esdeveniments històrics es converteixen en

símbols de la Catàstrofe metafísica i, d'aquesta manera, perden el seu sentit. Auschwitz, singularitzat d'entre tots els camps i d'entre tots els moments de l'extermini, esdevé una essència ideal; Hiroshima també se situarà entre els grans Senyals anunciats i anunciadors, seguit de l'11 de setembre —que ha acomplert la profecia d'Isaïes, la parusia de Iahvè que destrueix «totes les altes torres».⁹⁷

Per principi, les víctimes del Judici Final són culpables, i els seus botxins, àngels exterminadors o dimonis. Si Auschwitz es descriu com un senyal del Cel, aleshores l'extermini està totalment justificat, ja que forma part dels projectes divins. L'Apocalipsi —un concepte elitista— justifica la mort violenta i massiva de les seves víctimes, els reprovats, així com la salvació eterna d'aquells que deixa sans i estalvis. Tanmateix, res no insulta més les víctimes com el fet de convertir-les en els instruments d'una expiació: primer se'ls treu la vida, i després la seva innocència.

EL CAPGIRAMENT DELS VALORS

Així parlà Zaratustra no és només una rapsòdia poètica neobabilònica. Rere el seu garbuix kitsch, amanerat i violent, aquesta profecia intenta ser una superació de qualsevol teologia judeocristiana, amb la finalitat de tornar al dualisme: l'antic Zaratustra reformava l'antiga religió persa per tal d'atiar l'enfrontament entre el Bé i el Mal, la Llum i la Tenebra, fins que s'arribaria a un Apocalipsi a través del foc.⁹⁸

Els nostres nietzscheans moderns encara ara s'exciten amb aquest pensament, tot i que, d'una manera molt més subtil, el combat entre el Bé i el Mal es converteix,

des del seu punt de vista, en una superació dels mateixos valors: *Més enllà del Bé i del Mal*. La realització concreta d'aquesta superació té lloc al *Lager*. Ara bé, Primo Levi titula el capítol VIII de *Se questo è un uomo* (*Si això és un home*): «Al di qua il bene e il male» («Més ençà del bé i del mal»); dedicat als tràfics miserables de la penúria, deixa que se'n jutgin les conseqüències: «Voldríem invitar ara el lector a reflexionar sobre quin sentit podien tenir al *Lager* les nostres paraules *bé i mal, just i injust*; que cadascú jutgi, basant-se en el quadre que hem esbossat i en els exemples amunt exposats, quina part del nostre comú món moral podia subsistir més ençà del filat espinós».⁹⁹

Els llibres de Steiner reforcen el pessimisme i el nihilisme; l'home –«animal cruel»– no sembla prou bo que pugui ocupar el lloc de Déu. D'ençà de l'extermini, es pren per filosofia el deliri demiúrgic de Nietzsche, en què el Superhome sí que pot ocupar el lloc del Totpoderós i imitar el llenguatge dels profetes.¹⁰⁰

És així que Steiner anuncia la Parusia del Superhome, sota el pretext de la ficció, en *El traginament a San Cristobal d'A.H.*: «A l'hora de les tenebres sorgirà a la terra un home d'una eloqüència sense parió. Tot el que ve de Déu, lloat sia el seu Nom, sempre té una segona cara, un revers de mal i de no-res. [...] Ell va crear damunt la cara nocturna del llenguatge una paraula infernal».¹⁰¹ Aquesta apoteosi de la duplicitat es profetitza amb un llenguatge típicament apocalíptic.

Anunciat d'aquesta manera a la novel·la, Hitler té un parlar seductor, el que Steiner mateix li dona *in fine*: «Coneixerà la gramàtica de l'infern i d'altres l'apren-

dran d'ell»,¹⁰² i el lector d'aquesta rapsòdia rep aquest consell del Mossad, a través d'un dels seus agents: «emmordasseu-lo si cal, o tapeu-vos les orelles com Ulisses el mariner».¹⁰³ Pot Ulisses avui sentir les sirenes hitlerianes?

En la guerra interior pel capgirament dels valors, uns antisemites adopten la posada del supervivent, i Hitler es converteix en un inspirat dels rabins. Aquest capgirament dels valors –un enterboliment hipòcrita– continua essent, per altra banda, una de les característiques del discurs extremista, en què els jueus són «col·laboradors», les víctimes són botxins, i els racistes són víctimes d'un «genocidi blanc», etc.

Després del capgirament dels valors, la cultura es deslliga de qualsevol exigència moral, ja que Auschwitz signaria «la sentència de mort» de tota norma ètica.¹⁰⁴ Ara la cultura només pot deixar lloc al *pathos* d'una estetització absoluta –de la qual el suposat refinament dels SS seria una prova. Com que únicament el principi del plaer anima el Superhome, la Història, portadora del principi de realitat, pot ser revisada indefinidament, tal com ho ha estat d'ençà d'*El naixement de la tragèdia*.¹⁰⁵

No menys perniciososa que el negacionisme (mal vist i impossible), l'estetització participa de la insensibilitat amb el seu excés complaent: per exemple, amb el «ganxo del carnisser» de Steiner,¹⁰⁶ o amb els «cadàvers pigallats de rosa i de verd» d'Agamben.¹⁰⁷ Aquests són exemples del que s'ha anomenat «pornografia de l'holocaust».

Aquest irracionisme sensacionalista ja té una història al darrere. Una indústria emocional, un *pathos* quotidià van preparar i acompanyar el floriment del Reich i la realització de l'extermini.¹⁰⁸

L'adveniment del Reich de mil anys ha fracassat; Steiner, a través de l'autocrítica del seu personatge Gervinus Röthling, retreu als nazis aquesta derrota, però no la seva empresa: «No hem deixat res per a aquells que vindran després. Aquest és el nostre vertader crim».¹⁰⁹

Però de totes maneres els nazis han «deixat» l'extermini; els teòrics de la postcultura i de la biopolítica hi veuen el moment inaugural d'una nova època de la Història: *Sub Lege, sub Gratia, sub Auschwitz*. Ara bé, donar una explicació sociobiològica i biopolítica de l'extermini és pensar-lo amb les mateixes categories que l'han fet possible. A més a més, no es pot fundar res sobre una destrucció: seria confirmar la tesi nazi segons la qual el Reich encetava una nova era en la història de la humanitat.

Si el Reich ja no és d'aquest món, aquest gloriós reialme s'ha espiritualitzat; si més no, agombola les mentalitats, i això implica, tal com ho anomenava Améry, «el triomf pòstum de Hitler». Els nazis, massa positius, volien destruir la Llei exterminant els seus portadors, però els nostres pensadors transformen en èxit el fracàs de la «solució final» quan afirmen que l'extermini ha posat fi a tots els valors.

Els tres temes –catastrofista, sociobiològic i postcultural–, igualment presents en Steiner (i malauradament no és l'únic), configuren tot un sistema, ja que d'aquesta manera utilitzen l'extermini per a acreditar el *pathos* apocalíptic.

La postcultura només pot ser barbàrie.

No pretenem haver fet grans descobriments: tot el que acabem d'exposar –potser ja conegut o sense gaires dificultats de ser-ho– pot xocar, però no hauria de sorprendre. N'hi haurà més d'un que al·legarà que no es pot deduir gran cosa a partir de meres citacions, que ja són nombroses per si mateixes i que encara n'haurien pogut ser moltíssimes més. Però cadascú pot consultar directament els textos originals: prendre's la molèstia de llegir aquests «mestres del llegir» és el mínim que es pot fer. Amb tot, els problemes plantejats en aquest estudi –més descriptiu que polèmic– sobrepassen de molt, com cal suposar, la persona de Steiner: més aviat miren de qüestionar la responsabilitat d'aquells intel·lectuals que s'obliden de la seva tasca crítica, i que, pel fet de conferir una autoritat a aquest tipus de mestre, van més enllà de la simple badoqueria periodística. Per què aquestes lectures superficials haurien de satisfer les seves expectatives? Importa poc que siguin ingènues o no: són el pa de cada dia en un món conquerit per l'*easy listening*, i no per això deixen de tenir menys responsabilitats que les lectures fetes amb atenció.

Què deuen voler celebrar celebrant Steiner? Amb el seu èxit, segurament pretenen exorcitzar culpabilitats difuses atennint-se al seu *pathos* ètic. Si, tal com diu ell mateix, el seu ofici és el de mediador, ho és sobretot d'una concepció identitària de la cultura: ara bé, el replec identitari va creixent, en un moment en què arreu d'Europa els ultranacionalismes afloren, i en què sembla que tothom es prepari –de grat o no– per a un «xoc de les civilitza-

cions». Tot això és afavorit per corrents de pensament irracionalistes que repel·leixen la noció mateixa de responsabilitat històrica.

Entesa d'aquesta manera, l'«alta cultura» se serveix de l'estetització per a construir un Auschwitz a la mesura d'un gran espectacle cultural, que seria el vessant «humanista» i «erudit» de les imatges excitants difoses per la *pop culture*: icones neogòtiques, erotismes sàdics, videojocs d'extermi.

Aquest estudi encara inèdit en francès es publica per primer cop en català gràcies a Arnau Pons. Amb les seves observacions m'ha ajudat molt a millorar l'original, i amb això m'ha confirmat que la traducció forma part, efectivament, de la gènesi del text, inacabat mentre estigui en procés de traducció. □

Traducció d'Arnau Pons

* Quant a les citacions de Steiner, i a falta de l'original anglès, he optat per traduir-les a partir de les edicions disponibles, quan calia; a causa de les variacions entre traduccions, facilito en nota les citacions corresponents de les edicions francesa, castellana o catalana, juntament amb els números de pàgina. Convé tenir en compte que François Rastier de vegades afegeix comentaris a aquestes notes al peu, per tant el lector farà ben fet de mirar-se-les amb atenció. [N. del t.]

1. In *Bluebeard's Castle* (1971). (*Dans le château de Barbe-Bleue. Notes pour une redéfinition de la culture.* Traduction Lucienne Lotringer. París, Seuil, 1973 [títol inicial: *La culture contre l'homme*; rééd. Gallimard, Folio-Essais, 1986].) Pel que fa a aquest llibre, he fet servir una edició castellana antiga (l'única que he pogut aconseguir en el moment de la traducció): *En el castillo de Barbazul*. Traducció de Hernando Valencia Goelkel. Madrid, Ediciones Guadarrama, 1977). [N. del t.]

2. «el campo de concentración reproduce las formas de vida de la fábrica, y la "solución definitiva" es la aplicación a seres humanos de las técnicas del taller y de la cadena de montaje.» (p. 47) / «le camp de concentration reflète la vie de l'usine, que la "solution finale" est l'application aux êtres humains des techniques venues de la chaîne de montage et de l'entrepôt» (p. 61).
3. La teoria del *Lebensraum*, que Ratzel va introduir (*Der Lebensraum*, 1901), és la base de la geopolítica hitleriana exposada en *Mein Kampf*, i va servir per a naturalitzar l'agressió nazi tant a l'Oest com a l'Est.
4. «Pasamos buena parte de nuestras vidas entre los empujones amenazantes de la muchedumbre. La enorme presión cuantitativa se erige contra nuestras necesidades de espacio, de intimidad. El resultado es un impulso contradictorio [sic] a "despejar". De un lado, la masa palpable de vida uniforme, la inmensidad de *insectos* de la muchedumbre en la ciudad o en la playa devalúan cualquier sentimiento de valor individual. De otra parte, y debido a que nuestra propia identidad se ve amenazada por la masa asfixiante de lo anónimo, sufrimos espasmos destructores, una necesidad ciega de llenarnos los pulmones y de hacernos sitio» (p. 47). / «Nous passons une grande partie de notre vie dans le coude à coude menaçant de la foule. L'espace vital, le besoin de s'isoler, subissent la pression gigantesque du nombre. Il en résulte une tendance contraire à "dégager". D'une part, la masse palpable de l'uniformité, les colonies d'*insectes* qui envahissent villes et plages rabaissent toute notion de valeur individuelle. D'autre part, sentant notre identité mise en cause par le suffocant marais de l'anonyme, nous sommes saisis d'accès meurtriers, du désir aveugle de foncer pour nous faire de la place» (p. 62).
5. «Hay pruebas de que hombres y mujeres están adaptados de modo sólo imperfecto para coexistir en la vecindad opresiva de la *colmena* urbano-industrial. Al acumularse a lo largo de un siglo, el aumento en el nivel de los *ruidos*, en el ritmo de los *desplazamientos* y del trabajo, en la inmensidad del *alumbrado artificial* acaso haya llegado a un *límite patológico* y desencadenado los *instintos de devastación*» (p. 48). / «Il est prouvé que les êtres humains sont mal faits pour vivre dans l'étouffante densité de la *ruche industrielle* urbaine. Au bout d'un siècle, l'accroissement du *bruit*, l'accélération du *mouvement* et des cadences de travail,

la puissance multipliée de l'éclairage artificiel, ont peut-être atteint un seuil pathologique et déclenché des instincts de dévastation» (p. 63).

6. «La teoría de la personalidad, tal como se desarrolla desde Hegel hasta Nietzsche y Freud (por muchos aspectos, el más genuino discípulo de Nietzsche) sea esencialmente una teoría de la agresión [...] la conciencia de la plenitud del yo implica la sujeción, la destrucción acaso, del otro» (p. 48). / «la conception de la personnalité, telle qu'elle évolue de Hegel à Nietzsche puis Freud (à bien des égards son plus fidèle disciple), est avant tout une théorie de l'agression [...] la conscience de toutes les possibilités du moi implique l'assujettissement ou même la destruction de l'autre» (p. 63).
7. «Así, quizás en los reflejos genocidas del siglo veinte, en la escala compulsiva de la masacre, haya un desencadenamiento de la psique acogotada, un intento de "encontrar aire", de romper los muros vivos de una condición intolerable apretujada» (pp. 48-49). / «Ainsi, les réflexes de génocide du vingtième siècle, la dimension implacable du massacre proviennent peut-être d'une ruade de l'âme asphyxiée. Celle-ci tente de retrouver "l'air libre" en abattant les murailles de la foule qui l'oppresse» (p. 64).
8. «El holocausto es un reflejo, tanto más completo cuanto más tiempo fue reprimido, de la conciencia natural sensorial, de las necesidades instintivas animistas y politeístas» (p. 39). / «L'holocauste est un réflexe, plus intense d'avoir été longtemps réprimé, de la sensibilité naturelle, des tendances animistes et polythéistes de l'instinct» (p. 52). Aquest politeistes s'oposa evidentment al monoteisme, i remet a l'elogi nietzscheà del paganisme, que seria propi de la naturalesa humana.
9. «El holocausto no fue resultado de la mera patología individual o de las neurosis de un estado-nación» (p. 35) / «L'holocauste n'est pas la conséquence d'un état morbide individuel ou des névroses d'une seule nation» (p. 46).
10. «Al matar a los judíos, la cultura occidental erradicaba a quienes habían "inventado" a Dios» (p. 39). / «En tuant les juifs, la culture occidentale éliminerait ceux qui avaient "inventé" Dieu» (p. 52).
11. *Language and silence* (1967). (*Langage et silence*. Traduction Lucienne Lotringer, Guy Durand, Lise et Denis Roche, Jean-Pierre Faye et Jean Fanchette. París, Éditions du Seuil, 1969. / *Len-guaje y silencio*. Traducción de Miguel Ultorio. Barcelona, Gedisa, 1a edición [incompleta] de bolsillo, noviembre de 1994.) [N. del t.]
12. «L'antisémitisme nazi est le couronnement logique de l'éternelle vision chrétienne» (p. 186). [La primera edició castellana de butxaca no inclou el capítol intitulat «Post-scriptum», d'on s'extreu la citació. (N. del t.)]
13. «Históricamente, los requerimientos del monoteísmo absoluto demostraron ser casi intolerables» (p. 37). / «À travers l'histoire, le monothéisme absolu s'est révélé quasi intolérable» (p. 50).
14. «Se ha alegado, con coherencia, que existe un motivo racional último, por mortífero que sea, tras el antisemitismo nazi y estalinista» (p. 34). / «Certains soutiennent, de façon convaincante, que l'antisémitisme nazi et stalinien, tout meurtrier qu'il était, obéissait en dernier ressort à des objectifs rationnels» (p. 45).
15. «La sospecha neurótica de una relación secreta y condenada de antemano entre un nazi y un judío, de una fraternidad soterrada o fascinación recíproca más profunda que el espectáculo superficial del sufrimiento y la destrucción, surge inesperadamente y con insistencia. [...] el nazismo sacó del judaísmo el dogma de la "raza escogida" y de un nacionalismo milenario y mesiánico. [...] la judería germana atrajo sobre sí la catástrofe, que las provocaciones que hizo a la bestialidad fueron demasiado sutiles, demasiado íntimas para ser resistidas. Un proceso de reconocimiento y exterminio tan elevado debe por fuerza haber implicado alguna misteriosa complicidad entre verdugos y víctimas» (pp. 151-152). / «Il existe un lien secret et arrêté de toute éternité entre juifs et fascistes, une identité cachée ou une attirance mutuelle plus profonde que les manifestations ostensibles de mépris ou de violence. [...] C'est du judaïsme même que le nazisme a tiré sa propre foi en une race "élue", son nationalisme millénaire et messianique. [...] La communauté juive d'Allemagne attira l'ouragan sur sa propre tête en flattant insidieusement les désirs les plus subtils de la bête. Une extermination aussi calculée et totale ne peut qu'impliquer une complicité occulte entre la victime et le bourreau» (p. 130).
16. «Buena parte de mi obra se ha ocupado, directa o indirectamente, con el intento de comprender, de darle expresión a los aspectos causales y teleológicos del holocausto» (p. 33). / «Dans mon œuvre, du moins dans la majeure partie de mon œuvre, je

- me suis attaché directement ou indirectement à élucider, à énoncer clairement les causes et les finalités de l'holocauste» (p. 44).
17. *The Portage to San Cristobal of A.H.* (1976). (*Le transport de A.H. Traduction Christine de Montauzon. Paris, Julliard-Albin Michel, 1981. / El traslado de A.H. a San Cristóbal. 1a ed. Ultramar, 1984. 2a ed. Mondadori, 1994.*) [N. del t.]
  18. «n'importe qui peut dire *Auschwitz*, et s'il le dit assez fort, il n'y a plus qu'à baisser les yeux et écouter [...] C'est trop facile» (p. 163).
  19. Vegeu p. 190 (trad. francesa); també p. 192: «ils ne formaient plus qu'une seule masse, chacun emporté dans les besoins i les odeurs des autres» [«ja no formaven sinó una sola massa, cadascun d'ells encongit en les necessitats i les olors dels altres»].
  20. «Il avait gagné de la vigueur, captant on ne sait où de mystérieuses forces, tandis que s'affaiblissait son escorte» (p. 193).
  21. «Le Nazaréen [...] sur cette terre, a fondé son Église d'esclaves. Ce sont des hommes et des femmes, créatures de chair, qu'il a abandonnés à cet infernal chantage du châtement éternel. Que sont nos camps comparés à cela?» (p. 244).
  22. «Marx et ses mignons étaient juifs [...] toute la clique du bolchevisme –Trotsky, Rosa Luxembour, Kamenev, toute la meute fanatique et meurtrière– est sortie d'Israël» (p. 245).
  23. «un seul Israël, un seul Volk, un seul chef» (p. 240).
  24. «Seul un Juif pouvait faire de tout Juif un mort-vivant. [...] *Hitler le Juif*» (p. 140).
  25. Vegeu p. 205 de la traducció francesa.
  26. «Toute l'affaire d'Hitler, je ne peux m'empêcher de me demander si on ne lui accorde pas trop d'importance. [...] je ne peux m'empêcher de me demander si ce fut vraiment important» (p. 186).
  27. «Dieu, quelle vie ce fut [...] Un Reich millénaire en chacun de nous, un millénium de vie en mémoire» (p. 168).
  28. Vegeu p. 195 de la traducció francesa.
  29. «Si le code pénal ne s'applique pas à *Herr Hitler*, mon garçon, alors il avait totalement raison de se proclamer au-dessus de la loi et de voir en elle un tas de parchemins bons pour les rats» (p. 182 i també p. 226: «Si el codi penal no s'aplica a *Herr Hitler*, fill meu, aleshores ell tenia tota la raó a proclamar-se per damunt de la llei i a veure-hi un munt de pergamins bons per a les rates»). Als jueus se'ls compara sovint amb les rates (p. 126): «Les rats filaient [...] Nous sommes dans les égouts» («Les rates passaven corrents [...] Som dins les clavegueres»); vegeu també p. 131: «nous mourrons. C'est tout. Comme les rats» («ens morim. S'ha acabat. Com les rates»). Se sap que Goebbels li havia ordenat a Veit Harlan que *El jueu Süß* comencés amb la imatge d'unes rates que sortien del forat d'una claveguera.
  30. «son bras atrophié recroquevillé contre lui» (p. 234).
  31. «le sang giclant de sa tête et de sa bouche comme du vin nouveau» (p. 66). Aquest *pathos*, a més d'encobrir una exaltació estètica de la violència, produeix una transsubstanciació inversa, de la sang en vi.
  32. *Nostalgia for the Absolute*, 1974 (*Nostalgie de l'Absolu*. Traduction Pierre-Emmanuel Dauzat. Paris, UGE, 2003. / *Nostalgia del Absolutu*. Traducció de María Tabuyo y Agustín López. Madrid, Ediciones Siruela, 2001.)
  33. *Nostalgie de l'absolu*, trad. francesa p. 4. Es tracta de la presentació (no signada) de l'autor, en què l'expressió «mestre del llegir» és de fet una auto-definició: «George Steiner no es defineix ell mateix ni com a crític, ni com a escriptor o universitari, sinó com un “mestre del llegir”». Aquesta nota no apareix en la traducció castellana de Siruela.
  34. «Hasta en medio de la carnicería se encuentra la vida en su pleamar y bate y ruge con alborozo salvaje. Homero sabe y proclama que en el hombre hay algo que ama la guerra, que teme menos los horrores del combate que el aburrimiento» (p. 184). / «Même au milieu des carnages, on sent la pulsation de la vie et sa gaieté sauvage. Homère sait et proclame que quelque chose dans l'homme aime la guerre, craint moins les horreurs des combats que l'interminable ennui du foyer» (p. 219). Vegeu també la definició que Steiner fa de la guerra en *Nostalgia de l'absolut*: «un mecanisme d'equilibri essencial que ens manté en un estat dinàmic de salut» («un mecanisme d'equilibració essencial pour nous maintenir dans un état de santé dynamique», p. 83). Per altra banda, aquesta lectura «dòrica» de *La Iliada* és força discutible. James Redfield assenya-la especialment: «*La Iliada* és un poema guerrer que no celebra la guerra [...] la guerra no es valoritza com a tal [...] La passió pel combat en grec homèric es diu *lussa*. És un estat de follia furiosa durant la qual el guerrer es torna invencible, però al mateix temps perd la seva humanitat». («La guerre et le héros dans le monde classique»,

- Europe*, 865, 2001, pp. 172-192; quant a la citació, pp. 175-176).
35. «Comercian y regatean como cambalacheros de Damasco y procuran estafarse lo que pueden con verdadera voluntad de latrocinio» (p. 187) / «Marchandent comme des camelots dans les rues de Damas, chacun essayant de rouler l'autre» (p. 214).
  36. «Pues lo que no se deja de apreciar en la *Odisea* es su regusto oriental» (p. 186) i també: «El sabor es oriental» (p. 188) / «Ce parfum-là vient de l'Orient» (p. 215).
  37. «Por dos veces por lo menos, los vientos que conducen a Odiseo soplan de Arabia. Cuando llega hasta Nausicaa parece proceder de *Las Mil y Una Noches*» (p. 187) / «Par deux fois au moins, les vents qui poussent Ulysse viennent d'Arabie. Quand il rencontre Nausicaa, il semble venir tout droit des *Mille et une nuits*» (p. 213).
  38. Vegeu p. 215 (trad. francesa); p. 188 (trad. castellana).
  39. «Y que hay ecos de antiguos mitos africanos y asiáticos [...] es casi cierto» (p. 186) / «Il est certain qu'on y retrouve [...] des échos de mythes africains et asiatiques» (p. 212).
  40. «y Joyce, con característica perspicacia, hizo de su Ulises un judío» (p. 188) / Par «une intuition caractéristique» Joyce ait «fait de son Ulysse un juif» (p. 215).
  41. «Odiseo está tostado por el sol» (p. 189) / «le teint très mat» (p. 214).
  42. «A los «resplandecientes ojos antiguos» de la *Iliada*, Odiseo opone una mirada irónica y vagabunda» (p. 185).
  43. «Los personajes de la *Iliada* son de una simplicidad riquísima y se mueven a la luz del día. El héroe de la *Odisea* es esquivo como el fuego» (p. 187). / «Les personnages de l'*Iliade* sont d'une simplicité pleine de résonances et ils évoluent dans une lumière franche, alors que le héros de l'*Odyssee* est aussi fuyant que le feu» (p. 213).
  44. «La saga de Troie» (p. 217) / «la leyenda troyana» (p. 192).
  45. «La guerra épica ha quedado cortada en grandes y sólidos bloques; la historia del largo viaje al hogar es un telar de artimañas» (p. 185). / «L'épopée guerrière est sculptée dans de grands et solides blocs de granit; l'histoire du long voyage de retour est un habile tissage» (p. 211).
  46. «Las antiguas piras de lo heroico se han convertido en rescoldo y la simplicidad muscular de la vida que rodeaba Troya ha claudicado ante los modales de la ironía y las complicaciones» (*ibid.*). / «On ne retrouve plus les anciennes flambées du style héroïque, et la simplicité vigoureuse de la vie autour de Troie a fait place à toutes les ironies, à toutes les complications» (*ibid.*).
  47. «un cuento de hadas oriental» (p. 187) / «un conte de fées oriental» (p. 213).
  48. Les tornem a trobar en el seu amic Pierre Boutang, pamfletari antisemita, i fins i tot en Jean-Marie Le Pen –ell també, de vegades, un *Kulturkritiker*–, quan oposa per exemple a «l'aldarull dels exotismes de pacotilla» el «peà altiu i clar dels combats antics».
  49. «un "lazo genético"» (p. 82) / «un "lien génétique"» (p. 55).
  50. *Nostalgia del Absoluto*, p. 83 (trad. francesa, p. 57). Vegeu també pp. 125-127 de la traducció castellana (o pp. 85 i ss. de la francesa): «Permitaseme una hipótesis, y les pido que subrayen la palabra "hipótesis" con tres líneas rojas por lo menos. *Supongamos* que la conjetura de ciertos científicos es correcta: que el entorno, por muy excelente que sea, por muy cuidadosamente tratado que esté, es responsable de algo así como el 20 % o menos de la dotación y las posibilidades futuras de los seres humanos, y que el 80 % o más de lo que *somos*, está programado genéticamente y es herencia racial. *Supongamos* que esto fuera cierto. ¿Qué debemos hacer con este tipo de conocimiento? [...] (Éstas no son sugerencias periodísticas. Están siendo planteadas ahora mismo por científicos, sociólogos y académicos muy serios, muy humanos y profundamente preocupados.) [...] Repito que todo esto no es un problema imaginario. Está sobre nosotros exactamente ahora». [N. del t.: L'ambivalència de Steiner és clara. Subratlla amb vermell una hipòtesi i tot seguit n'emfatitza el caràcter no imaginari. El que compta és anar introduint hipòtesis, amb tota mena de precaucions, per llavors exposar-les com a veritats indiscutibles.]
  51. *Ibid.* El llenguatge que Steiner utilitza per a Freud no és gens nou. De la mateixa manera que Kurt Wais, poetòleg nazi, retreia a Proust unes comparacions «que ell interpreta amb la hiperintel·ligència d'un talmudista», George Steiner retreu a Freud la «intel·lectualitat implacable» de l'«intèrpret de textos», «en el sentit rabínic del terme» (*Nostalgia del Absoluto*, p. 84; trad. francesa, p. 57).

52. *Ibid.*
53. «Lévi-Strauss se ha estado haciendo eco de una visión profética de carácter apocalíptico tan vengativa, tan persuasiva, como ninguna otra concebida desde el Apocalipsis y el pánico milenarista del siglo X» (p. 72) / «formulé une vision prophétique de l'apocalypse, qui par son caractère vindicatif et persuasif vaut bien celles qui ont vu le jour depuis l'Apocalypse de Jean et les paniques millénaristes du Xe siècle» (p. 50).
54. Potser és inútil remarcar la violència absoluta d'aquesta mena de lectures. Les referències de Steiner, sovint parcials i de segona mà, aviat s'ensorren davant la lectura d'un especialista de la matèria: per exemple, el seu llibre *Antígones* (existeix una traducció castellana en Gedisa: *Antígones*) ha estat posat al lloc que li correspon per Jean Bollack, a *La mort d'Antigone* (París, PUF, 1999). Tant se val, per a un públic no especialitzat, les referències de Steiner, tan elegants, poden enganyar.
55. «¿Puede ser completamente accidental que estas tres construcciones visionarias [...] deriven de un trasfondo judío?» (pp. 85-86) / «Est-ce pur hasard que ces constructions visionnaires [...] soient toutes trois d'origine juive?» (p. 58).
56. Steiner ressalta, entre d'altres, el domini dels jueus sobre la ciència: «L'Amèrica jueva» –li deia a Laure Adler– «avui domina en gran part la ciència i l'economia del planeta, i no parlem ja dels mitjans de comunicació, de la literatura, etc.» (Entrevista a *France-culture*, 19-11-03).
57. N. del t.: Aquestes mateixes idees, les tornem a trobar en *Errata* (traducció d'Albert Mestres, Barcelona, Proa, 1999, pp. 80-81): «Tres cops el judaisme ha posat la civilització occidental cara a cara amb *el xantatge de l'ideal*. Quina ofensa pot ser més greu? [...] Els ideals de Moisès, Jesús i Marx percudeixen la psique de l'*homme moyen sensuel* [en cursiva a l'original], intentant fer-ne progressar la imperfecta existència. / Aquesta pressió, crec, engendra l'avorrició. Manté les brases enceses i inflama l'impuls de relegació –el jueu ha de ser expulsat, la seva veu silenciada– i per tant d'anihilació. [...] *Confesso que no trobo millor explicació a la persistència de l'antisemitisme més o menys a tot el món i després de l'holocaust*» (la cursiva és meua). Fent ús d'una anàlisi barroera, Steiner busca les causes de l'antisemitisme en els mateixos jueus, i sempre evita abordar la responsabilitat dels assassins.
58. L'entendiment, però, no és cap garantia. Se sol oblidar fàcilment que el sentimentalisme kitsch va ser un dels grans trets del nazisme; a les webs neonazis encara es poden veure noies amb vestits de flors i amb nenes maquíssimes als braços. El sentimentalisme continua essent un dels ressorts més poderosos de la demagògia.
59. N. del t.: Steiner reprèn aquí el que ja ha sostingut en *Errata* (traducció d'Albert Mestres, p. 81): «Hitler ho va escriure ras i curt: "Els jueus han inventat la consciència." Després d'això, quin perdó? [per als jueus, és clar]» A Hitler no se'l contradiu. Els jueus haurien comès una ofensa i l'extermini és el càstig que han rebut. Després afegeix (pp. 81-82): «He dit que el preu pagat ha estat *quasi* insuportable. Que aquest és un argument *assenyat* per *desaparèixer* [com a jueu] en l'assimilació i la *normalitat*» (la cursiva és meua). L'única sortida vàlida que Steiner proposa al jueu és la desaparició com a tal i l'esborrament de la seva «anormalitat»: l'odi cap a ell mateix, la punició. M'esvera que ningú no se n'esveri. El llibre en qüestió ha tingut una acollida excel·lent a la premsa catalana, començant per l'*Avui*.
60. «Je ne fais qu'un avec l'obscur malédiction qui a frappé l'Europe. D'autant plus que je n'y étais pas» (*Langage et silence*, p. 153). [El capítol en qüestió no apareix a la primera edició de butxaca de Gedisa.]
61. «Notre seuil d'entendement s'est affaïssé» (*Barbe-Bleue*, p. 81) / «Nuestro nivel de aprensión ha descendido de manera impresionante» (*Barbazul*, p. 61).
62. «Ya desde el punto de vista biológico contemplamos ahora una cultura disminuida, o una "postcultura"» (*Barbazul*, p. 32) / «Au sens biologique, nous contemplons déjà une culture diminuée, une après-culture» (*Barbe-Bleue*, p. 42).
63. «Sabemos algo acerca de la masa crítica de material y de diversidad genéticos que se requieren para mantener la energía de una civilización» (pp. 31-32) / «Nous avons une idée de la diversité et de la densité génétique au-dessous desquelles une civilisation disparaît» (p. 42).
64. *Errata*. Traducció d'Albert Mestres. Barcelona, Proa, 1999, p. 39. (*Errata*, trad. francesa, p. 43: «Pourquoi n'y aurait-il pas un Proust des Caraïbes, un Beethoven africain ? Mais croyons-nous sincèrement à cet avènement ? Ou l'impression de crépuscule a-t-elle quelque fondement?»). O aquesta altra declaració (*En el castell*

d'en Barba Blava): «Les obres de Mozart van molt més lluny que els cops de tambor i les campanetes javaneses» («Les œuvres de Mozart vont plus loin que les battements de tambour et les clochettes javanaises», p. 78; «las invenciones de Mozart van más allá del vibrar de los tambores y de las campanillas de Java», p. 58). De manera que «*Els éssers humans* prou dotats d'empatia [...] per poder adoptar les categories, les normes de consciència d'una *cultura de color* o que pertanyen al "Tercer Món" naturalment es troben en un nombre molt reduït. [N.B.: la cursiva és meva; l'original anglès diu "colored culture"; tret que es consideri que només els blancs dels països rics són éssers humans, aquest *nombre reduït* és de fet la majoria de la humanitat]. Quasi tots els gurús i quincallers occidentals que [...] es proclamen germans de les ànimes irritades i reivindicatives de l'Àsia o de l'Àfrica viuen una mentida retòrica» («*Les êtres humains* qui sont doués d'assez d'empathie [...] pour adopter les catégories, les normes de conscience d'une *culture non blanche* ou appartenant au "Tiers Monde", sont naturellement en nombre très restreint. [...] Presque tous les mages et camelots occidentaux qui [...] se proclament esprits frères des âmes irritées et vindicatives de l'Asie ou de l'Afrique vivent un mensonge rhétorique», p. 79; «El número de *seres humanos* dotados con la empatía suficiente para penetrar de manera auténtica en otra conformación étnica, para adoptar las visiones del mundo, las reglas de la conciencia en una *cultura de color* o del "tercer mundo" es, de manera inevitable, sumamente reducido. Casi todos los gurús y los publicistas occidentales que proclaman el nuevo ecumenismo penitencial, que profesan ser hermanos por debajo de la piel del alma insurrecta y vengativa de Asia o de África, están viviendo una mentira retórica», p. 59).

65. «la genética "biosociológica" e històrica es todavía demasiado rudimentaria [...] como para permitir un cálculo responsable, verificable, de lo que ha sido la mutilación psicológica de la civilización occidental» (p. 55) / «la biosociologie et la génétique historique en sont encore à un stade trop élémentaire [...] pour permettre une évaluation sérieuse, scientifique, des atteintes portées à l'*organisme* de la civilisation occidentale» (p. 73).
66. Cf. «genetic inheritance» a l'original anglès (trad. francesa, p. 77). Tota aquesta pàgina del llibre és esferèidora: «el hecho de la *dominación* occiden-

tal durante dos milenios y medio *sigue siendo* básicamente *exacto* [...] *los centros manifiestos de la fuerza filosófica, científica, poética* se han situado dentro de la *matriz racial* y geográfica mediterránea, nortueuropea y anglosajona. Las causas de esta *hegemonía* son obviamente múltiples y, muy presumiblemente, demasiado complejamente interactivas como para que una sola inteligencia o una sola teoría de la historia sean capaces de analizarlas. Deben abarcar desde consideraciones acerca del *clima* y de la *nutrición* [...] y hacer el recorrido completo hasta *esas diminutas asociaciones de herencia y de accidente genéticos* sobre cuyo papel determinante en la historia tan poco sabemos» (p. 58).

67. Cf. trad. francesa, p. 155. El paràgraf sencer diu: «*La ausencia parcial* de esta *compulsión de la búsqueda en razas y civilizaciones menos desarrolladas, adormecidas*, no representa una libre elección ni un prodigio de inocencia. Representa, como lo sabía Montesquieu, la fuerza de circunstancias *ecológicas y genéticas adversas*» (p. 120).
68. «Nada del mundo al lado de Dachau estorbaba el gran ciclo invernal de música de cámara» (p. 57) / «Rien, dans le monde tout proche de Dachau, ne venait troubler la saison de musique de chambre» (p. 76).
69. «La pluma de Heidegger no se detuvo ni su mente enmudeció» (p. 69) / «La plume de Heidegger ne s'est pas arrêtée, son esprit ne s'est pas tu» (p. 91).
70. Cf. trad. francesa, p. 100. «Podemos elaborar toda suerte de atisbos post facto sobre *la falta de correlación entre saber literario y política, entre la herencia de Weimar y la realidad de Buchenwald*, a unos kilómetros de distancia. Pero el diagnóstico después del suceso implica, cuando mucho, una comprensión inane y parcial. Hasta donde llegan mis luces, *persiste* en gran parte *el atormentado acertijo*» (pp. 76-77).
71. «las bibliotecas, museos, teatros, universidades, centros de investigación, dentro de y por medio de los cuales tiene lugar primordialmente la transmisión de las humanidades, pueden florecer junto a los campos de concentración» (p. 68) / «les bibliothèques, musées, théâtres, universités et centres de recherche qui perpétuent la vie des humanités et de la science, peuvent très bien prospérer à l'ombre des camps de concentration» (p. 90).
72. «los extremos de histeria y de salvajismo colectivos pueden coexistir con una conservación simultá-

- nea y, *más aún*, con un desarrollo adicional de las instituciones, las burocracias y los *códigos* profesionales de la gran cultura» (*ibid.*) / «les sommets de l'hystérie collective et de la sauvagerie peuvent aller de pair avec le maintien, et même le renforcement des institutions, de l'appareil et de l'éthique de la haute culture» (*ibid.*, la cursiva és meva).
73. «respectueusement les galeries, catalogue en main» (p. 76) / «desfilaban con reverencia [...], con una guía en la mano» (p. 57).
74. (trad. francesa, p. 91) / (trad. castellana, p. 69).
75. *Ibid.* El *topos* suat del refinament cultural dels nazis evidentment no té cap fonament històric. Fins i tot Rassinier, l'iniciador del moviment negacionista que va fer de criat dels SS durant la seva captivitat, constata que «el nivell intel·lectual dels SS és extremadament baix».
76. «La notion de culture est synonyme d'élite» (p. 99) / «la cultura era un àmbit para la excelencia humana y para la altura intelectual» (p. 75).
77. Vegeu aquest tema recurrent: «au sein même de la civilisation européenne, beaucoup d'œuvres marquantes, aussi bien littéraires qu'artistiques ou philosophiques, sont inséparables de l'absolutisme, de l'extrême injustice sociale, et même de l'abjecte violence dans lesquelles elles se sont développées» (pp. 76-77) / «dentro de la propia civilización clásica y europea, numerosos logros significativos –literarios, artísticos, filosóficos– son inseparables del ambiente del absolutismo, de extremada injusticia social, de violencia crasa incluso, en donde florecieron» (p. 57). «Grand art, musique, poésie, la science de Bacon et celle de Laplace florissent sous les systèmes sociaux plus ou moins teintés de totalitarisme» (p. 99) / «El gran arte, la música y la poesía, la ciencia de Bacon y de Laplace florecen bajo modalidades más o menos totalitarias de gobierno social» (p. 76). «Au regard de l'évolution des espèces vers une exploitation plus poussée des capacités du cortex, ce à quoi l'histoire se réduit peut-être, il est primordial de maintenir le type d'organisation politique où les aptitudes exceptionnelles sont reconnues et poussées à s'épanouir» (pp. 100-101) / «En la perspectiva de la evolución de la especie hacia un alistamiento más total todavía de las posibilidades de la corteza cerebral –y quizás en esto consista la suma de la historia– resulta vital preservar el tipo de sistema político bajo el cual se reconocen las altas dotes y se implantan las restricciones bajo las cuales éstas florecen» (p. 77). Aquest *poussées* del francès o *restricciones* del castellà tradueix «pressures under which they flourish»; es tracta efectivament d'opressió, tal com ho indica aquesta pregunta: «Dans quelle mesure le stalinisme est-il indispensable [a necessary condition] à la venue d'un Mandelstam, d'un Pasternak, d'un Soljenitsine?» (p. 77) / «¿En qué sentido es el estalinismo condición necesaria para un Mandelstam, un Pasternak, un Soljenitsin» (p. 58). El totalitarisme és, d'aquesta manera, una condició bàsica per a l'evolució de l'escorça cerebral i per a les realitzacions culturals que se'n deriven.
78. «maître-voyageur de notre âge» (p. 157) / «viajero supremo de nuestra época» (p. 122).
79. Cf. *La volonté de puissance*, § 218 [dono la referència en francès (N. del t.)]: «Partir des conditions «esthétiques» où le monde apparaît plus plein, plus arrondi, plus parfait, – c'est l'idéal païen : là l'affirmation de soi prédomine [...] Le type supérieur : l'idéal classique – témoignage que tous les instincts principaux sont prospères. On est de nouveau en face du style supérieur : le grand style. Expression de la «volonté de puissance» elle-même. L'instinct que l'on craint le plus ose s'affirmer».
80. «En lugar de servir a las finalidades y a las espontaneidades humanas, las “verdades positivas” de la ciencia y de las leyes científicas se han convertido en una prisión, más oscura que la de Piranesi, una *carcere* para aprisionar el futuro» (p. 119) / «Au lieu de se plier aux penchants naturels et aux désirs humains, les “vérités positives” que recèlent les lois scientifiques se sont transformées en un geôle, plus sombre que celle de Piranèse, un *carcere* où se trouve emprisonné l'avenir» (p. 154).
81. A *En el castell d'en Barba Blava* s'esmenta l'obra de Needham, sobre el pensament xinès, simplement com: «un des hauts faits de l'intellect occidental contemporain» (p. 77) / «una de las modernas aventuras intelectuales de occidente más fascinantes y más imaginativas» (p. 58).
82. «una antropología ubicua, relativista, no-evaluativa en su estudio de las diferentes razas y culturas» (p. 73) / «une anthropologie envahissante, relativiste, refusant les jugements de valeur» (p. 95).
83. Vegeu: «L'home boig» (125), Llibre Tercer, dins: *La Gaia Ciència*. Traducció de Joan Leita. Edició a cura de Josep Ramoneda. Barcelona, Laia. 1984, pp. 197-198.

84. Trad. francesa, pp. 50-51; trad. castellana, p. 38-39. Aquesta consigna ja va ser comentada per Heidegger a la seva obra sobre Nietzsche de 1934, i també a *Holzwege* (vegeu la traducció castellana: *Caminos del bosque*, concretament el capítol «La frase de Nietzsche: “Dios ha muerto”». Traducció d’Helena Cortés i Arturo Leyte. Madrid, Alianza Editorial, 1998). Aquesta lectura heideggeriana és la referència constant de Steiner (vegeu el seu llibre *Heidegger*, 1978, revisat el 1989; amb traducció castellana de Jorge Aguilar Mora. Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 2a edició, 1999).
85. *L’espèce humaine*, p. 11: «Les héros que nous connaissons, de l’histoire ou des littératures, qu’ils aient crié l’amour, la solitude, l’angoisse de l’être ou du non-être, la vengeance, qu’ils se soient dressés contre l’injustice, l’humiliation, nous ne croyons pas qu’ils aient jamais été amenés à exprimer comme seule et dernière revendication, un sentiment ultime d’appartenance à l’espèce.» [N’hi ha una traducció castellana de Trinidad Richelet: Robert Antelme, *La especie humana*. Madrid, Arena Libros, 2001.]
86. Aquesta posthumanitat es podria definir com aquella que ha acceptat la destrucció dels «fèbles» en nom dels interessos superiors de l’espècie: «Pour l’espèce, il est nécessaire que le malvenu, le faible, le dégénéré périssent [...] Qu’est la “vertu” i la “charité” dans le christianisme, si ce n’est la réciprocité dans la conservation, cette solidarité de faibles, cette entrave à la sélection?» (Nietzsche, *La volonté de puissance*, Paris, Le Livre de Poche, 1993, § 161, p. 166; el terme *sélection* s’entén aquí en el sentit del darwinisme social). La teoria de la posthumanitat no és més que un antihumanisme: per a ella, l’eugenèsia positiva de la selecció prenatal i l’eugenèsia negativa de l’extermini acabaran unint-se igual que el Millor dels Mons i el *Lager*.
87. Diverses vegades, Steiner posa en relació el Gòlgota i Auschwitz, tot accentuant la confusió a propòsit del sacrifici (cf. *Pasión intacta. Ensayos 1978-1995*. Traducció de Menchu Gutiérrez i Encarna Castejón. Madrid, Ediciones Siruela, 1997, pp. 454-456, 472 i 505; *No passion spent. Essays 1978-1995*. Londres, Faber and Faber, 1996, p. 395). Vegeu també *Errata* (traducció d’Albert Mestre, p. 171): «Quan intento, vacil·lant, trobar una simetria de l’inhumà entre la negativa jueva de l’«home/déu» Jesús i la bestialització deliberada de l’home, com a botxí i com a víctima, als camps, quan intento “pensar” en Auschwitz i el Gòlgota com a implicats en alguna finitud interrelacionada, estic resumint les hores amb Donald MacKinnon (cf. el meu llibre *No passion spent*, Cap passió esgotada, 1996)».
88. Vladimir Soloviev, teòric finisecular de la teocràcia universal, messiànic racista, que pretenia predir la fi de la Història i la lluita final entre Crist i l’Anticrist. Continua essent molt influent en l’extrema dreta paneslàvica russa.
89. Trad. francesa, p. 41; trad. castellana, p. 31.
90. «el modelo spengleriano de apocalipsis racional» (p. 56) / «le modèle spenglerien d’apocalypse rationnelle» (p. 75).
91. «como proclamó la centralidad del infierno dentro del orden occidental, la *Commedia* sigue siendo literalmente nuestra guía –hacia las llamas, hacia los campos de hielo, hacia los ganchos de carnicero» (p. 50) / «parce qu’elle place l’enfer au centre de l’ordre occidental, la *Divine Comédie* demeure, littéralement, notre guide vers la fournaise et vers les étendues glacées, vers le crochet du boucher» (pp. 65-66). A més a més, segons Steiner, la responsabilitat de l’extermini és de l’imaginari cristià, no del paganisme nazi (*En el castell d’en Barba Blava*): «En los campos se puso en práctica la milenaria pornografía del temor y de la venganza cultivada en las mentes occidentales por las doctrinas cristianas de la condenación» (p. 50) / «Dans les camps a fleuri l’obscénité millénaire de la peur et de la vengeance, cultivée dans l’esprit occidental par les doctrines chrétiennes de la damnation» (p. 66). D’aquesta manera, Dante sobrepassaria, d’entrada, el testimoniatge dels supervivents. Aquest punt de vista estetitzant domina tota l’obra de Steiner, que convoca indiferentment en Barba Blava, Dante i Sade.
92. «*L’univers concentrationnaire* no tiene un verdadero equivalente en los hábitos seculares. Su análogo es el Infierno» (p. 49) / «*L’univers concentrationnaire* n’a pas de contrepartie exacte sur le plan séculier. L’enfer est son homologue» (p. 65).
93. Trad. catalana, p. 134; «image matérielle spéculaire de l’Enfer imaginaire» (p. 148).
94. «L’anus del món». [N. del t.]
95. «Como no tengo experiencia personal del *Arschloch der Welt* –el término alemán, execrablemente exacto y alegórico, para Auschwitz y Treblinka–,

- puedo captar sólo de manera aproximada muchas de las notaciones de Dante» (*Barbazul*, p. 50) / «sans expérience personnelle du *Arschloch der Welt*, ce chef-d'œuvre de *précision allégorique* dont l'allemand se sert pour désigner Auschwitz et Treblinka» (p. 65).
96. I no «alemany». Steiner precisa incidentalment el seu origen nazi a *Errata* (traducció d'Albert Mestres, p. 134): «Va fer-se del temps i l'espai eternitats estàtiques de patiment en el que els nazis, evocant Dante inconscientment, en deien "l'anus del món" (Auschwitz)». [La sintaxi catalana està una mica petrificada pel calc.] / «Le temps i l'espace sont devenus des éternités statiques de souffrance dans ce que les nazis, faisant inconsciemment écho à Dante, appelaient "l'anus du monde" (Auschwitz)» (*Errata*, trad. francesa, p. 148; vegeu també *Langage et silence*, trad. francesa, p. 126, l'al·lusió a «un historiador nazi oficial»).
97. Isaïes, II, 11-16.
98. L'apocalíptica maniquea n'és una derivació, i serà represa per totes les sectes gnòstiques, fins a l'apocaliptisme contemporani.
99. Primo Levi, *Si això és un home*. Traducció de Francesc Miravittles i Salvador. Pròleg de Vicenç Villatoro. Barcelona, Edicions 62, 1996, pp. 103-104. Convé assenyalar la badada de la versió castellana quan tradueix: «más allá de la alambrada de púas»; cal insistir en el «més ençà» («más acá») de Levi, tal com diu el títol del capítol: «Más acá del bien y del mal» [N. del t.].
100. L'èxit del pensament de Nietzsche d'ençà de la Segona Guerra Mundial segurament és degut, en gran part, al fet que permet de no comprendre l'extermini, quan no serveix per a justificar-lo.
101. «À l'heure des ténèbres surgira sur la terre un homme d'une éloquence sans pareille. Tout ce qui vient de Dieu, loué soit son Nom, a toujours une seconde face, un revers de mal i de néant. [...] Il créa sur la face nocturne du langage une parole infernale» (*Le transport de A.H.*, p. 60).
102. «Il saura la grammaire de l'enfer i d'autres l'apprendront de lui», *ibid.*, p. 60.
103. «bâillonnez-le s'il le faut, ou bouchez-vous les oreilles comme Ulysse le marin» (pp. 59-60).
104. Cf. Agamben, *Ce qui reste d'Auschwitz*, Payot, París, 1999, p. 87. [N'hi ha una traducció castellana d'Antonio Gimeno Cuspinera. València, Pre-Textos, 2002: *Lo que queda de Auschwitz: el archivo y el testimonio*.]
105. Abandonant qualsevol exigència filològica i històrica, aquesta obra de Nietzsche assenyala la seva conversió definitiva a l'assagisme filosòfic.
106. Cf. també Langner: «spellat viu, "amb la sang degotant lentament dels seus cabells"» (1969, p. 177), els nens i les «marques d'ungles a les parets dels forns que han deixat les seves mans menudes» (p. 181; no hi havia dins dels forns ni marques d'ungles ni nens vius).
107. Giorgio Agamben, *Lo que queda de Auschwitz. El archivo y el testigo. Homo Sacer III*. Traducció d'Antonio Gimeno Cuspinera. València, Pre-Textos, 2000, p. 24: en «los cadáveres con sus manchas rosas y verdes», hi trobem una aliança de colors baudelairiana, pròpia de l'ús del llenguatge pictòric o pintoresc: «moucheté» [«pigallat» o «clapat»] en la traducció francesa (p. 29).
108. Comprenem per què Georges Perec, en assenyalar que a *L'espèce humaine* no hi ha ni una sola «visió d'espant» («Antelme ou la vérité de la littérature», in *L.G. – Une aventure des années soixante*, París, Seuil, 1992, pp. 87-114), veu molt lúcidament la força d'Antelme en «el seu rebuig del gegantí i de l'apocalíptic» (p. 94).
109. «Nous n'avons rien laissé pour ceux qui ont suivi. C'est là notre vrai crime» (*Le transport de A.H.*; trad. francesa, p. 168).

Literatura i crítica literària

PRESENTACIÓ

*A*hores d'ara a ningú no se li amaga que les relacions entre literatura i crítica literària no són precisament plàcides. L'una i l'altra es necessiten mútuament, però el conflicte sembla ser, per damunt de tot, el que les uneix. Això passa a tot arreu, però en el cas de la cultura catalana presenta alguns matisos peculiars, notes perceptibles d'aspror i fricció, que han estat el rerefons de debats recents. De vegades tot plegat s'ha expressat de manera continguda, implícita o fragmentària. D'altres, però, s'ha pogut assistir a rampells polèmics irats, amb una càrrega d'agressivitat gens dissimulada.

D'entrada cal dir que un dels territoris del debat és l'estatus mateix de la crítica, la definició del seu perfil més ajustat en un espai complicat, i que cal redefinir constantment, entre la teoria literària i el comentari contingent de caràcter informatiu. La crítica literària es mou en un terreny disputat, lligada a la immediatesa de la producció del moment i, val a dir-ho, subjecta a tota mena de pressions. Fa un paper insubstituïble d'ordenació, jerarquització i fiscalització, més enllà de la funció primària, el grau zero de la crítica, que és explicar què passa en una literatura, qui escriu, quines obres es publiquen, el seu contingut essencial i altres aspectes descriptius. Idealment, ha de jutjar amb serenitat, però amb exigència i rigor, la qualitat de les obres literàries, cercar relacions amb el context cultural de l'època, explicar la lògica interna i les mancances d'una producció determinada, posar-la en perspectiva històrica, escatir-ne el sentit o la manca de sentit.

Com que tot això no es fa en el buit, sinó més aviat enmig de la tensió que generen interessos sovint contraposats, la crítica literària esdevé un ofici de risc, objecte de la suspicàcia permanent. El crític ha d'assumir, doncs, que també serà criticat. La seua justificació i la seua defensa és la qualitat del raonament, la densitat de la reflexió, l'eficàcia i utilitat de la seua tasca. Però contra el que pensen alguns, no pot pretendre habitar un territori exempt, inatacable. La seua no és una instància inapel·lable.

Una crítica ben orientada, plural, competent, eficaç i independent és essencial per a la bona salut d'una literatura. Els primers beneficiaris en són els lectors, que comptaran així amb instruments addicionals de valoració. Però també en són beneficiaris els escriptors i els editors, malgrat els interessos a curt termini, que es tradueixen en les operacions de tots conegudes. Perquè una literatura dotada d'un sòlid aparell crític és més forta, més selectiva i a la llarga més viable i més rica.

D'altra banda la crítica, o un tipus determinat de crítica, és també creació. I per tant una aportació substantiva a la literatura. L'obra dels grans crítics forma, així doncs, part inseparable del patrimoni més ampli de la creació literària, i els exemples a què podríem al·ludir són nombrosos.

El debat, per tant, té múltiples dimensions, que passen de molt les batusses de curta volada o la queixa sobre les insuficiències de les plataformes d'informació cultural amb què compta la literatura catalana, en l'àmbit de les publicacions impreses, de l'audiovisual o de l'espai virtual. És un foc creuat, a moltes bandes, i amb molts protagonistes.

De com es conviu amb la crítica

Màrius Serra

La primera vegada que vaig veure un crític no va ser l'última. Era un jove brillant de prosa una mica abstrusa que simultanejava la crítica amb el periodisme cultural per guanyar-se la vida. Poc després optaria per la solució més complicada, deixaria el diari on treballava i es dedicaria majoritàriament a la ponderació crítica dels textos literaris que els seus coetanis anàvem produint. Ara és una de les figures centrals de la crítica literària catalana. Es diu Julià Guillamon. Els meus primers editors –Pilar Rahola a *Pòrtic* i Miquel Alzueta a *Columna*– hi estaven barallats. L'una perquè en aquella època també volia exercir de crítica literària i topaven sovint als mateixos espais. L'altre perquè deia que a aquell crític només li agradaven els autors rars i anticomercials. Els missatges que, poc o molt, aquell estiu de 1987 m'enviaven els dos editors que acabaven d'apostar per mi eren semblants:

«els crítics són una mena de perepunyetes insatsifets delerosos d'esmenar-te la plana per enveja malsana i, en el millor dels casos, et perdonaran la vida». Calia malfiar-se'n, doncs. Eren l'enemic. Aquesta percepció editorial xocava amb l'experiència lectora que jo havia anat atresorant mentre cursava Filologia Anglesa. Quan als vint-i-quatre anys, acabat de llicenciar, vaig publicar simultàniament els meus dos primers llibres de narrativa a *Pòrtic* i *Columna* no llegia ni suplementos ni revistes de literatura ni coneixia el nom de cap crític català ni de la majoria de persones que feien d'editors a Barcelona ni, de fet, estava familiaritzat amb gaires autors catalans que no fossin la Rodoreda. La majoria de crítica que havia llegit era anglosaxona, i mai no se m'hauria acudit veure Eliot, Pound, Forster o Lodge com a enemics. Al meu barri l'enemistat era una qüestió més aviat física que es resolia de mala manera en carrerons i descampats.

La qüestió és que, sense saber gaire com, un bon dia em vaig trobar llegint suplementos amb avidesa per informar-me sobre què escrivien els autors catalans vius. I en poc temps, gairebé tota la nova gent amb qui em venia de gust fer-me va resultar que exercia la crítica. Quan coneixia algun autor, sobretot si era poeta, inevitablement arribava a la conclusió que era

Màrius Serra (Barcelona, 1963) és escriptor i llicenciat en Filologia Anglesa. La seua obra ha estat guardonada amb els premis de la crítica Ciutat de Barcelona de Literatura Catalana, Serra d'Or, Lletra d'Or, Octavi Pellissa i FEC. Les seues creacions giren al voltant de la literatura, la comunicació i el joc. El seu últim llibre és *De com s'escriu una novel·la* (Empúries, 2004). [MariusSerra@verbalia.com]

algú molt pagat d'ell mateix. En canvi, els crítics estaven molt pagats de les seves idees, però dedicaven el seu temps a textos aliens de qualitat com a mínim dubtosa amb una generositat que a mi, egocèntric fins al moll de l'ego, m'impresionava molt. En aquells moments Julià Guillaumon estava a punt de liderar la renovació de la revista *Lletra de Canvi*, però també hi havia Josep Maria Lloró, Natàlia Díez o Joan Orja, que començaven a exercir la crítica a l'ampli suplement literari de *La Vanguardia* que coordinava Robert Saladrigas. Un bon dia Jaume Subirana, a qui havia conegut perquè feia d'editor d'un segon segell de Columna que es deia Àrea, ens va revelar que l'enigmàtic crític de *La Vanguardia* Joan Orja era, en realitat, la màscara d'un triumvirat format per Josep Anton Fernández, Oriol Izquierdo i ell mateix, companys d'estudis a Bellaterra i afillats temporals de Xavier Bru de Sala. Ben aviat vaig saber que al setmanari *El Món* i a les pàgines en català del diari *El País* Oriol Castanys també n'exercia sota el pseudònim col·lectiu V. Július. Al primerencontre d'escriptors que Eliseu Climent va organitzar a finals dels vuitanta a València vaig conèixer Xúlio Ricardo Trigo i David Castillo; el primer coordinava les pàgines literàries d'*El Temps* i el segon encara ara coordina les de l'*Avui*. Com que tots dos em van brindar l'oportunitat d'escriure articles, de primer també vaig estar temptat a exercir la crítica militant. De fet, a primers dels noranta vaig publicar-ne algunes al diari *Avui* emmascarat sota el pseudònim de Tomàs Cerc, però a les primeres de canvi el tipògraf es va equivocar i al peu d'una crítica més aviat cruenta que duia per títol «Dels pecats del piú nostro senyor se'n riu» en comptes de Cerc va

sortir-hi Cero. Tomàs Cero, i a pàgina esquerra. M'ho vaig prendre com un senyal diví sobre la meua incapacitat per a la pràctica constant de la crítica literària. Es diu que tot crític oculta un autor frustrat, però de vegades, com potser seria el meu cas, un autor pot ocultar un crític frustrat. Fa poc he sentit en boca de la traductora eslovena Simona Škrabec que un crític és un autor que pensa massa i per això no fa obra. Un autor seria, si se'm permet la paranoia, un crític que en algun moment suspèn l'autocensura que prové d'una anàlisi molt exigent i es permet l'error de produir literatura.

Sigui com sigui, quan una publicació com *L'Espill*—què ho fa, que al País Valencià hi hagi revistes com aquesta o *Caràcters* o *Afers* o *Mètode*, que no tenen parangó al Principat?— em demana de participar en un dossier sobre la crítica, provo de recuperar el Tomàs Cerc que encara porto a dins i l'únic que se m'acut per vèncer les temperatures sota zero que em glacen l'ànima de crític frustrat és passar un espill per tots aquests anys de convivència amb la dita crítica literària. Hi ajuda el fet que l'any passat vaig repicar, en una reescriptura en ocasions prou dolorosa, totes les crítiques que he anat rebent llibre rere llibre des de 1987 fins ara mateix perquè volia reproduir-les a la meua nova pàgina web <www.mariusserra.info>. Hi són totes les que vaig aconseguir localitzar, des de les més elogioses fins a les més incendiàries, perquè em va semblar indispensable no fer excepcions de cap mena. A ningú li agrada que el critiquin, però la recepció d'un text literari és un afer d'una complexitat considerable que va molt més enllà del trinomi aplaudiment-indiferència-reprovació. Això pot funcionar per a

les dives de l'òpera o les estrelles mediàtiques, però no té cap sentit per a una aposta no limitada en el temps com la literatura. Jo no escric per a la posteritat, però sí que llegeixo des de la posteritat, de manera que m'interessen totes les lectures que puguin suscitar els meus textos i, segons com, em poden modificar l'escriptura futura. Una bona crítica no és necessàriament una crítica favorable i viceversa. L'any passat aquest notable exercici masocamecanogràfic de repicar les crítiques rebudes em va permetre escriure sobre la influència d'algunes d'aquestes opinions en la meua escriptura posterior i espero que ara, més enllà de l'egocentrisme inherent a la proposta, em permeti passar l'espill per tots aquests anys de crítica literària amb l'única intenció de treure'n alguna conclusió útil per als lectors interessats en l'evolució d'aquest espai de tensions que és la crítica literària. No es tracta, amb Todorov, de fer la crítica al crític, sinó d'escriure clar i català sobre un dels terrenys més ocults del joc literari, el corresponent a l'àrea de penal.

FINAL DELS VUITANTA

La primera crítica que vaig rebre va sortir al *Quadern* del diari *El País* el 3 de desembre de 1987. La signava Ramon Pla i Arxé i, malgrat dur un títol com «Ressaca», m'era favorable. Del paper del gran diari espanyol de la transició en la consolidació o no d'una crítica literària centrada en la literatura catalana cal dir-ne unes quantes coses. D'entrada, l'espai reduït que sempre hi ha destinat, acotat durant anys a unes ressenyes de format molt reduït, en l'anomenat *Cercle de Guix*. *El País* ha

comptat amb firmes solvents com Narcís Comadira, Salvador Oliva, Dolors Oller, Jordi Llovet, Ramon Pla o Enric Bou, amb posteriors intents episòdics d'incorporar autors a la dura disciplina de la crítica setmanal: Jaume Subirana, Josep Maria Fonalleras, Pau Vidal, Jordi Puntí i d'altres que van anar desfilant per les seves poques pàgines fins al notable desembarcament de Ponç Puigdevall. El *Quadern* ha estat sempre un pis petit i els seus ocupants mai no s'han pogut desempallegar de l'etiqueta de rellogats. La segona constatació és la por endèmica del progressisme espanyol que pot representar *El País* a la mera existència virtual d'un mercat de lectors en això tan temible que, des de Fuster, en diem Països Catalans. La no distribució del *Quadern* més enllà del Principat és un fet ridícul que no s'ha pal·liat per l'existència d'una edició valenciana totalment desconeguda al Principat. De què em serveix saber que Enric Sòria ara hi escriu si no puc llegir els seus articles des de Barcelona? Anys després, el *Quadern* trencaria el cercle de guix i apostaria per un crític de referència en la figura de Valentí Puig, però fins ara mai no ha trencat el motlle de la distribució conjunta. Si fins i tot un dia que, per error, els mots enreixats en català de Pau Vidal van sortir publicats a l'edició valenciana ja hi va haver un gran terrabastall!

Una norma no escrita de la recepció crítica estableix que el primer llibre d'un autor sol ser ben rebut, el segon ha d'entomar tots els pals i el tercer és el que marcarà la línia de la seva futura valoració literària. Com que els meus primers dos llibres van sortir plegats em vaig saltar un pas, i no vaig rebre gaires garrotades fins al tercer o el quart. Moltes de les primeres

crítiques van ser conjuntes. A *La Vanguardia* —«Notable irrupción de otro narrador», 1-III-88— un històric del catalanisme com Josep Faulí va seguir al peu de la lletra el guió de la recepció entusiasta que et situa en la categoria indefinible de «jove promesa» de la tribu. Una tribu de la qual jo, en aquella època, no en sabia ni el nom dels bruixots. També a l'*Avui* Isidor Cònsul havia fet una crítica de benvinguda —«Màrius Serra, imaginatiu i divertit», 24-I-88—, que ben aviat (març 88) reciclaria a la seva secció «Tria personal» de *Serra d'Or*. En aquella època Cònsul solcava el terreny amb gran dedicació i prosa inimitable per consolidar-se com a crític de referència a les publicacions periòdiques. Tot i això, vist ara en perspectiva, potser eren Àlex Broch en narrativa o Josep Maria Sala-Valldaura en poesia els qui millor representaven aquell paper entre la generació dels setanta. La trajectòria de Cònsul és exemplar per entendre com no pot anar mai bé una societat literària quan els seus presumptes crítics fan tots els papers de l'auca: tasques editorials, representació d'entitats, contacte institucional constant, relacions públiques diverses, jurats, membres de comissions. Quan, anys després, va accedir a la direcció literària d'Edicions Proa no era gens estrany sentir-lo parlar, a les presentacions dels llibres que ell editava, ara «com a editor», adés «com a crític», ara «com a membre del jurat», adés «com a simple lector», i encara bo que va anar deixant el ressenyisme militant. Des de la recuperació de les institucions, s'ha creat un cert cos consular (*sic*) de la literatura catalana amb autors —bàsicament poetes— com ara Susanna, Duarte, Pujals, Llorca o Alzamora, els quals han pretès exercir una certa críti-

ca ocasional dins d'una pluriocupació que no ha exclòs el contacte directe amb els diners públics.

La recepció crítica dels meus primers llibres es completa amb una crítica desfavorable d'Anna Maria Gil a *El Temps* (14-III-88), una de molt favorable de Pere Marcet al *Diari de Barcelona* (12-I-88), una de més matisada d'un tal Toni Soler (que no és el Toni Soler famós) al número 3 de *Lletra de Canvi* (gener 88) i, probablement la més severa, a la *Revista de Catalunya* (octubre 88) signada pels meus companys d'universitat Esteve Miralles i Joan Simon. D'Anna Maria Gil només puc parlar-ne bé. Ha continuat exercint la crítica allà on ha pogut —*El Observador*, *Lletra de Canvi*, *El Temps*— malgrat l'escandalosa desproporció entre homes i dones que es dona en aquest àmbit. N'hi ha prou amb comptar les dones que surten en aquest article o fins i tot constatar l'acceptació principal del femení del substantiu crític per adonar-se'n. El suplement del *Diari de Barcelona* en el qual va sortir la crítica de Marcet va ser important per a tota una generació de possibles crítics —Pericay, Toutain, Lloveras, Fulquet, Pagès, Cercas i d'altres que hi signaven articles— que després, llevat de Pagès i potser d'algú altre que ara se m'escapa, ha abandonat la crítica periòdica. En certa mesura, aquell suplement que va coordinar gent com Carles Geli o Vicenç Pagès és la matriu de l'actual suplement de llibres d'*El Periòdic*. Pel que fa a les crítiques de l'enigmàtic Soler i del duet Miralles-Simon, no em consta que cap d'ells continuï en actiu. De fet, els dos segons, als quals continuo tractant i aprecio, han fet via amb notable encert en els àmbits del teatre i l'edició.

Aquesta època del final dels vuitanta era un moment de trànsit en molts aspectes. També en el de la crítica. Morts o a punt de morir els màxims cappers –i alguna capmare– de la cultura catalana de la resistència, recuperades les llibertats tot just una dècada enrere, l'embranchida il·lusionant de la cultura catalana començava a arribar al seu punt d'inflexió. La figura de Joan Fuster (1922-1992) ja creixia, però el panorama crític català era dominat per tres noms referencials que representaven tres línies d'actuació: Joan Triadú (l'escola), Joaquim Molas (la universitat) i Josep Maria Castellet (l'editorial). El més discutit, *ergo* poderós, era Molas, però la Universitat de Barcelona els acabava d'homenatjar tots tres. Recordo que la reivindicació de Triadú la va fer Joan Josep Isern, el qual llavors tot just començava a fer crítica a l'*Avui* de forma prolífica i a voltes prolixa. Curiosament, aquestes tres patums de la crítica no eren les que amoïnaven els editors amb qui jo tractava. Les imprecacions anaven habitualment dirigides cap a altres signatures que no rebien homenatges a la universitat però que no deixaven de dir la seva cada cop que apareixia un llibre nou. La revolució industrial estava arribant al món editorial català i tots els editors semblaven cada cop més convençuts que la prioritat era vendre molts llibres. L'espai de confrontació que sempre genera la crítica canviava de ring. El pugilat ara ja no es donaria només al quadrilàter de la valoració estètica; el veritable combat aviat començaria a donar-se als procel·losos comptes de resultats. La interlocució canviaria. Començarien a establir-se agències literàries, els editors esdevindrien gestors, els mitjans de comunicació objectius militars i els depar-

taments de premsa de les editorials començarien a néixer i a multiplicar-se. En aquell nou context, hi hauria cap crític capaç d'influir en les vendes de llibres tant com una crítica de Joan de Sagarra influïa en el taquillatge d'una obra de teatre?

MITJANIA DELS NORANTA

Quan l'any 1996 vaig publicar la meva primera novel·la a Proa, feia gairebé una dècada i cinc llibres que havia començat a publicar a Columna. La revolució industrial ja havia afectat les estructures profundes de les editorials catalanes i s'albiraven els canvis que després es precipitarien bàrbarament en un parell d'anys. Els espais per a la crítica continuaven tan esquistats com sempre, però amb l'agreujant que el context socioeconòmic permetia un discurs empresarial molt més clar i les editorials començaven a fer sentir la seva pressió sense embuts. Hi ha gent molt més informada que no pas jo per explicar-ho amb noms i senyals, però els suplementes de llibres se sostenen per les insercions publicitàries de les editorials i basta comparar les xifres de negoci que mouen les editorials en català amb les de les que editen en espanyol perquè l'equació sigui molt directa. L'àmplia recepció crítica d'aquella meva novel·la permet fer una repassada dels primers espases de l'època. La van judicar, favorablement, Joan Triadú a l'*Avui* (13-VI-96), Vicenç Pagès a *El Punt* (13-IV-96), Marc Soler a *El Temps* (17-VI-96) i Vicent Josep Escartí a *Saó* (VII-96); no van ser tan favorables les crítiques de Julià Guillamon a *La Vanguardia* (22-III-96), Valentí Puig a *El País* (4-IV-96) o Manel Ollé a *Transversal* (XI-96). En ple

2004, quan escric aquestes ratlles, l'octogenari Triadú encara manté el gest d'entrar a valorar un autor nou des de la seva talaia; últimament ho ha fet amb les obres de Toni Sala. Tenir Triadú de ressenyista ha estat un luxe que el suplement de l'*Avui* que dirigeix David Castillo ha sabut explotar, igual com publicar textos de Palau i Fabre, Gimferrer o Porcel, per esmentar només tres altres noms imprescindibles però no exempts d'arestes. La centralitat cultural de l'*Avui* en l'àmbit de la literatura catalana ha estat inqüestionable. En companyia d'*El Temps* –boníssimes les crítiques de Felip Tobar!– ha mantingut un espai obert a manifestacions literàries provinents dels marges, estètics o geogràfics. Però així com les pàgines del setmanari han canviat de rumb diverses vegades –amb Xúlio Ricardo Trigo, amb Paco Calafat, amb Laia Climent, amb Juli Capilla–, les de l'*Avui* han trobat en David Castillo un valedor indestructible que ha permès que la crítica, i en especial la de poesia, hi tinguin una presència molt més destacada que a la majoria dels altres mitjans de comunicació. Alguna vegada el suplement ha estat acusat d'actuar per acumulació, però el seu model d'al·luvió ha permès el fogueig de diverses generacions de crítics i autors per als quals David Castillo ha estat una espècie d'entrenador, quan no de mànager general.

Els altres noms de crítics d'aquell 1996 també inciten al comentari. Guillamon, agradi o no, és una de les figures centrals de la crítica catalana. A *La Vanguardia* ha hagut de lluitar durant anys en dos sentits sovint antagònics: reivindicar l'espai per a la literatura catalana en un diari barceloní en castellà i alhora mantenir la musculatu-

ra a punt per a la confrontació crítica quotidiana. Una insensata picabaralla encesa des de les pàgines de *Diàleg* de l'*Avui* l'estiu de 2003 per Miquel de Palol i D. Sam Abrams amb l'aquiescència mig displicent de Xavier Bru de Sala va tenir la inesperada conseqüència de reforçar-lo, més que mai, en el seu paper de crític referencial també a la nova etapa del suplement *Culturals*. Jordi Galves en complementa l'acció, amb ocasionals incursions d'Ernest Farrés o Jordi Llavina. Dos dels altres crítics de llavors encara en actiu són Manel Ollé i Vicenç Pagès. Ollé, a banda d'exercir la crítica en diversos mitjans, ha estat al darrere d'algunes de les poques iniciatives que han estès ponts entre la crítica i la universitat, una de les grans assignatures pendents del món literari català ddM (després i després de Molas). Pagès publicava a mitjan dels noranta al *Presència* del *Punt Diari*, una altra pedrera on també s'han forjat veus tan valuoses com les de Ponç Puigdevall o Miquel Pairoli. Ara ho fa al suplement d'*El Periódico* que coordina Carles Geli, més valorat pels seus temes, seccions i reportatges que no pas per l'atenció crítica que dispensa, tot i la dedicació a la literatura catalana de signatures com la de Pagès o la d'Estanislau Vidal-Folch.

Finalment, pel que fa a Valentí Puig, el seu paper de crític referencial al *Quadern* va marcar una espècie de transició entre el model *Cercle de Guix* i l'actual. Puig barrejava dues o tres lectures cada setmana per fer la seva peça, de singular bellesa i baixa eficàcia. De vegades per captar si el crític defensava o defenestrava els llibres analitzats calia ser valentinòleg. La seva prosa de dietari buscava més la construc-

CANVI DE SEGLE

ció d'una peça creativa que no pas la formulació d'un criteri nascut d'aquelles lectures encreuades. Quina és la funció de la crítica als diaris? No és una pregunta retòrica. Te la feies tot sovint en acabat de llegir un d'aquells articles saborosos de Puig que tot sovint prenien els dos llibres ressenyats de mer pretext per a divagar amb la fertilitat assagística que acostuma a tenyir els seus escrits. Valentinòlegs per entendre les crítiques de Puig i llovetòlegs per pescar les invectives que de tant en tant introdueix Jordi Llovet entre línies mentre es recrea en el comentari aparentment innocu d'algun clàssic. La veritat és que, fins a l'arribada del contundent Ponç Puigdevall, els lectors (principatins) d'*El País* interessats a saber què es cou en l'actual literatura catalana ho tenien bastant magre. Quan Puig va canviar de diari van voler mantenir el model de la multicrítica amb el gran Anton Espadaler, però no va quallar. La combinació extraordinària d'enginy i erudició que el caracteritza no va ser suficient per mantenir un bon nivell setmanal. Els crítics frustrats que hem acabat limitant-nos a fer d'autors som capaços de copsar que la crítica professional és una activitat molt exigent que requereix una dedicació gairebé total. No tothom pot fer de crític. Cal preparació i criteri, és clar, però això ja ho tenia Espadaler. També cal una certa vocació judicial, voluntat, tenacitat, pertinàcia, generositat i una capacitat de resistència fora del comú a les filies i fòbies pròpies i alienes. Com és que avui hi ha centres de formació per a gairebé tot, fins i tot per a àrbitres de futbol o per a porters de discoteca, i en canvi no n'hi ha per a crítics literaris?

Al final dels noranta vaig publicar un llibre de relats que va obtenir allò que es diu el favor unànime de la crítica, fins al punt de rebre un dels pocs premis a obra publicada que es donen a Barcelona. A mi aquell reconeixement em va motivar moltíssim, però la seva incidència sobre la difusió del llibre guardonat va ser nul·la. De fet, després d'aquell llibre vaig prendre la decisió de canviar d'editor i me'n vaig anar de Proa cap al Grup 62. En els següents quatre anys, sense jo moure'm de segell, he arribat a tenir fins a set editors diferents, en una rotació digna d'un partit de bàsquet. El mercat d'editors va enfollir i van començar els fitxatges. Pim pam pum. El joc de la cadira convocat als despatxos editorials. Tothom a córrer. Amb el canvi de segle el sector editorial català es va accelerar d'una manera brutal, en un incert procés de centrifugació que ha blanquejat molts dels estampats culturalistes que lluïen llampants des dels temps de la resistència. Avui el paper de la crítica és més difuminat que mai. La seva pervivència als suplementes dels diaris no és només testimonial, però el cert és que no aconsegueixen trobar espai als pocs àmbits audiovisuals que no es mostren refractaris als llibres literaris. Jordi Llavina va emergir d'una de les diverses promocions que han anat sortint d'aquesta escola de formació contínua per a crítics en què s'ha convertit el suplement de l'*Avui*. Més enllà de consideracions estilístiques que ara no venen al cas, la seva capacitat per traslladar a l'oralitat la valoració dels llibres és innegable. Quan escric aquestes ratlles fa pocs dies que s'han divulgat els canvis que afectaran

l'emissora radiofònica Catalunya Cultura per a la temporada 2004-2005 i que faran desaparèixer el programa cultural *Fum d'estampa* que Llavina conduïa des de feia quatre temporades. És una mala notícia. La meua experiència al capdavant del programa literari *Alexandria* del Canal 33 també és agredolça.

El panorama no resulta gaire encoratjador, tot i la inqüestionable vitalitat de la literatura catalana. Hi ha novel·les boníssimes gairebé cada anyada, com els últims Jòdar, Lozano, Mira, Teixidor o Porcel. Hi ha tants poetes com sempre –Comadira, Solà, Sempere, Fiol, Casasses, Margarit– i altres autors que s'han especialitzat en productes per a un públic més o menys captiu. També hi ha autors emergents que viuen en campanya electoral permanent, com els autoanomenats imparables, l'objectiu primordial dels quals semblava fins ara adquirir visibilitat als mitjans de comunicació i a partir d'ara ja veurem. Hi ha autors també emergents que no juguen al joc de les campanyes electorals, com Pedrals, Escoffet, Guixà o Romera. Hi ha noves promocions de possibles crítics a l'escola de l'*Avui*, amb noms com Carles Miró, Pau Dito Tubau o Bernat Dedéu. Hi ha fenòmens com el de Vicent Alonso i la revista *Caràcters*, que és un veritable luxe en tots els sentits. Hi ha estudis crítics excel·lents que surten com a bolets quan menys t'ho esperes, com el de Jordi Julià sobre Ferrater o el d'Enric Vila sobre Lu-

ján. I a la xarxa hi ha espais molt vius que estan temptejant les noves fórmules de valoració que pot generar l'era digital. Només cal visitar una web com <www.relatsencatala.com> per adonar-se que es poden jerarquitzar les peces literàries segons criteris molt variats. Una llista és la de les més llegides, sí, però també hi ha les més valorades segons votació dels lectors registrats, les que suscitaven més comentaris o d'altres criteris cada cop més allunyats de la simple adquisició de productes a la qual ens aboquen les llistes de més venuts que tant obsedeixen alguns autors i editors.

Naturalment, hi ha moltíssimes altres persones que fan molt bé la seva feina sense prescindir de l'esperit crític i que no surten citades en aquestes ratlles per desconeixement o per descuit, igual com n'hi ha que no surten citades *ex professo*. Els crítics treballen per conformar-nos el gust, tot servint-se de la raó per argumentar les lleis que regeixen els textos i, aquest és el punt més delicat, són expenedors d'autoritat (o com a mínim s'ho han de creure així per poder continuar criticant) en el sistema literari. D'aquestes tres funcions la segona és la més important. Pope té un vers que descriu a la perfecció el paper de la raó en la recerca de les lleis que regeixen els textos: «Those rules of old discovered, not devised,/ are Nature still, but Nature methodized».

Ens calen crítics metòdics, no metòdists. □

Consideracions liminars sobre la crítica literària catalana

Diàleg entre un crític estranger i el seu geni familiar

Francesco Ardolino

Della stagione del poststrutturalismo è destinata a restare probabilmente un'unica, ma importante acquisizione: si è passati da una concezione della critica come scienza a una della critica come dialogo.

ROMANO LUPERINI

En sortir de la biblioteca, el crític estranger va anar a l'estany i hi va llançar còdols, per fer-los rebotar. No hi havia ningú amb qui parlar de déus antics ni de noves divinitats i va recordar els sopars amb uns escriptors, els cafès amb una poeta i les argücies d'algun acadèmic. Amb tot, no va mirar-se a l'aigua, sinó que va ordenar les seves obsessions com si fossin el producte d'una nova conversa. I potser ho són.

CRÍTIC ESTRANGER: Per començar amb una observació general, diré que el que

trobo a faltar als estudis de catalanística és la Crítica en tant que reflexió epistemològica.

GENI FAMILIAR: De fet, el que demanes és una metacrítica i, amb tots els estudis que encara manquen sobre literatura catalana contemporània, només ens faltaria posar-nos a debatre qüestions metodològiques. Encara hi ha tot un cànon de la segona meitat del segle XX per analitzar, i escriptors que ja fa dècades que piquen a la porta per assolir el reconeixement que es mereixen.

CE: És cert, però una cosa no treu l'altra. Hi ha unes urgències que premen amb una empena considerable i que s'han de resoldre en temps relativament breus mentre que, a l'horitzó, no es nota cap moviment concret. Entre aquestes prioritats, hi col·locaria el problema del prestigi de la literatura, això és, l'aspecte social de la cultura en llengua catalana. Durant els darrers anys, s'ha anat erosionant aquell

Francesco Ardolino (Roma, 1966) és doctor en Filologia Catalana per la Universitat de Barcelona, on treballa com a professor de Filologia Italiana. S'ocupa de literatura italiana i catalana contemporànies i de la recepció dels autors italians als Països Catalans. Darrerament, ha publicat l'estudi *La solitud de la paraula* (sobre l'obra narrativa de Jordi Sarsanedas) i ha curat, amb Sam Abrams, l'antologia *Imparables*. Entre d'altres, ha traduït a l'italià obres de Pere Calders, Carme Riera, Baltasar Porcel i J. Palau i Fabre.

l·ligam, feble però útil, que unia el premi literari a l'obra de qualitat que *calia* llegir. Remarco la idea de la feblesa, atès que un jurat –malgrat que sigui compost pels membres més qualificats que es puguin trobar– sempre es troba al bàratre de la tria unànime cap a la mediocritat.

GF: No és pas veritat, i tu no pots opinar perquè has estat membre del jurat en un nombre ridícul de premis que, a més a més (sigui dit sense ofendre ningú) no tenien grans pretensions literàries. La qüestió dels premis toca un argument específic de la literatura en català, a causa d'una tradició que no té equivalències en les altres literatures que coneixes. És natural que aquest fet diferencial provoqui unes animositats que en fan posar en dubte els mecanismes, però això jo ho deixaria als sociòlegs de la literatura que, si també s'ocupessin de l'aspecte psicològic del públic lector, ens donarien la clau de pas per entendre millor els resultats culturals de l'anivellament cap avall de la producció literària. Microlàndia és petita, i el seu món cultural encara ho és més: els premis tenen un ressò que seria difícil obtenir d'una altra manera i que, en si mateix, no comporta cap devaluació. Ningú no ens impedeix remugar en les seves estructures –a partir del nomenament dels jurats–, però tampoc no podem ostentar la bandera hipòcrita de la ingenuïtat. Algú va afirmar que les valoracions de les obres premiades baixen en el judici dels crítics, que temen la tria de la quantitat (dels exemplars venuts) respecte de la qualitat. Si això ha passat –i no n'estic gens ni mica segur– es tracta d'un efecte de la transformació editorial i no pas d'una causa *in re*.

CE: D'això volia parlar. No crec que sigui tan dolent que el llibre vengui; és pèssima, en canvi, la relació que es genera quan els resultats del mercat determinen la projecció del llibre. Per una banda, tenim els elogiadors professionals –que no es mullen les mans i queden bé amb tothom–, per l'altra hi ha un estol de ressenyistes-escriptors plens de voluntats de venjances: parlar de capelletes és una exageració, perquè antipaties i simpaties individuals afloren en tots els judicis.

GF: Sigui com sigui, també hi ha una confusió de papers: en una polèmica estiuenca de l'any 2003, a l'*Avui*, vam veure desfilat un seguit de recriminacions desordenades i disbarats fins al punt que un estudiós hi va haver de proposar una distinció operativa entre crítics i ressenyistes. Em sembla que la necessitat d'una divisió com aquesta –que hauria d'existir *ab ovo* en qualsevol cultura– demostra l'estat de desordre que envolta les estructures de la crítica catalana.

CE: D'acord, però les raons han de cercar-se en la història, no en l'anècdota d'unes baralletes d'estiu. Quin és el darrer corrent crític que ha arrelat als Països Catalans? Jo no crec que, després del realisme històric, hi hagi hagut més moviments que hagin pogut (o sabut) imposar-se. Naturalment, això no té en compte les individualitats, ni les observacions críticopoètiques dels escriptors, ni tampoc alguns oasis localitzats que, tot i les bones intencions, no han tingut una ressonància o una continuïtat fora del seu estat germinal. En fi, fem servir sense por les paraules de què disposem: no hi ha hagut cap escola crítica després del realisme històric.

Ara bé, si calculem que d'això fa més de quaranta anys, que la introducció de Lukács arribava amb deu anys de retard davant la resta d'Europa, coincidirem respecte a la gravetat de la situació.

GF: El que jo refuso és la lògica dels ressentiments. Ateses aquestes circumstàncies, acusar els impulsors de l'Escola de tot el que no ha vingut després em sembla una manera de llançar la pedra i amagar el braç. Els crítics en activitat han continuat pel seu camí i l'Escola va concentrar-se més aviat a l'àmbit universitari. Però ara ja hem arribat al quart relleu generacional: s'estan formant els deixebles dels deixebles dels deixebles dels deixebles. I el mètode ja no dona l'abast perquè, en lloc d'enfortir-se amb unes modificacions, ha perpetuat la seva existència amb una caiguda en l'epigonisme. Per una banda, em sembla que no ha realitzat mai una reflexió sobre el seu sistema cap a dins, per l'altra s'ha tancat les portes cap a fora, amb una autoreferencialitat ofegadora. El problema, efectivament, no rau en els seus representants –la majoria dels quals escriuen i produeixen estudis excel·lents– sinó en l'absència d'unes línies directives i d'una empenta constructivista, si més no, per emulació.

CE: Això sona com un cant del cigne o com un *desideratum* utòpic sense cap pretensió de realització. L'anàlisi pot ser correcta, però la proposta no pot limitar-se a una *tabula rasa*. Cal reconèixer que hi ha hagut –de manera discontinua, caòtica, fins i tot estrofolària– un seguit d'aproximacions a unes crítiques diferents que no han arribat a ser fecundes. Ara, caldria resseguir tots aquests punts escampats en la

història sense caure en la trampa d'exaltar-los; ans, al contrari, em sembla menys perillós assumir una actitud de difidència apriorística.

GF: No serà una tasca fàcil i caldria assegurar-se'n la practicabilitat abans d'endegar-la. El risc és fornir un llistat disgregat i acumulatiu, ja que manca un criteri organitzador per traçar uns itineraris.

CE: I què? Si encara creiem que la funció de la crítica té el seu epicentre en el judici de valor, qui s'encarregui d'un estudi d'aquesta mena haurà de considerar les divergències de les aportacions, i contribuir a il·luminar els costats que, segons qui jutgi, han quedat injustament a la foscor.

GF: De fet, hi ha tendències crítiques que queden desplaçades perquè s'han mogut del territori propi de la catalanística a aquella zona encara curulla d'ambigüitats ontològiques com és la teoria de la literatura. A vegades, s'hi trobarà un personatge clau que aglutina els seus seguidors (se m'acut la imatge de Ferrater), altres vegades serà complicat entendre uns nexes més profunds i menys visibles. Malgrat això, queda per resoldre una qüestió bàsica: com distingir la crítica catalana de la que no és catalana? És suficient l'idioma en què s'escriu, com a la literatura, o els seus estudis han d'haver estat aplicats als textos dels escriptors catalans? I, si triem aquesta segona opció, com t'ho faries per establir un criteri? Decidint un percentatge mínim, potser?

CE: Fem un pas enrere. La meva proposta podria quallar en una obra amb el títol *Història de la crítica literària catalana*

contemporània. No cal que sigui revolucio-nària en els seus propòsits, perquè ha de ser un mirall fidedigne del pes que els models crítics han tingut en les vàries zones del territori de parla catalana. La mirada global amb les diòptries calculades a partir de Barcelona ja no ens serveix, mentre que un mapa ben dibuixat ens indicarà algunes raons insospitades que connecten elements que, altrament, maldaríem per posar en relació.

GF: No obstant això, no has contestat les meves preguntes.

CE: En part sí que ho he fet, perquè la incorporació d'elements que semblen apartats o aliens depèn principalment de la influència que hagin tingut. Els exemples en què penso traeixen sempre els meus orígens, però, sempre que puguin funcionar com a equiparacions, ens seran útils. Si un estudiós italià de literatura francesa genera un mètode crític que els italianistes acullen, fan servir i tornen a elaborar, ningú no dubtaria a inserir-lo en la crítica italiana. Així, doncs, ens hem de preguntar per què els estudis literaris en català que no són de catalanística no incideixen en la crítica catalana. La resposta es troba en aquell tancament cap a fora del qual parlaves abans i en el qual voldria insistir tot aportant unes idees –l'originalitat de les quals no vull que sigui considerada meva– respecte al concepte d'especialització. Jo temo amb la mateixa intensitat els qui s'aboquen a la generalització de corda fluixa dels *cultural studies* com els qui s'entossudeixen per no sortir de les fronteres pàtries. Els primers imposen un producte diluït a través d'uns coneixements tan genèrics que no poden més que

aspirar a la repetició d'unes pautes adquirides, i passen amb una actitud curiosament unidireccional, analitzant literatura, arts plàstiques, cinema i música amb el mateix llenguatge. Els altres encara no han perdut la fe en una visió desanctisiana de la literatura i s'estimen més deixar la lectura del text que perdre la centralitat de la història social –fatalment hipostatitzada– que l'envolta.

Jo m'inclino, més aviat, cap a un esforç d'obertura, que implica una certa resignació. Les altres branques del pensament han de trobar un lloc adequat en la crítica literària contemporània, li han de donar la saba vital que ella, per si mateixa, no sap trobar, i això és encara més veritat en el cas català, on hem assistit al trencament d'unes relacions indispensables per a la seva supervivència.

GF: Sé a què et refereixes. Ja t'he sentit parlar en altres ocasions del trencament d'unes oposicions «necessàries en qualsevol cultura literària (lectors/crítica; crítica/autors; acadèmia/crítica; autors/acadèmia, etc.)». Potser, podries afegir que una crítica fonamentada exclusivament en l'historicisme avui ha de ser considerada inoperativa a causa de la seva parcialitat.

CE: No seria tan radical. Ara bé, el que més em preocupa és com es resoldrà la situació d'impàs en què estem vivint des de fa uns quants anys. La pèrdua de rumb de la crítica catalana dóna lloc a una espera messiànica: aquest any s'ha tornat a parlar de *maîtres-à-penser*, i s'invoca el mandarínisme, com si tothom cerqués –darrere la figura d'un Gran Intel·lectual– la solució de tots els mals, al mig d'un edifici del qual només queden les runes.

Em sembla que vivim dintre la paradoxa de voluntats contradictòries i juxtaposades. Frases com «la crítica hauria de ser...» es desqualifiquen per si mateixes. Ja Calvino havia escrit una de les seves millors novel·les per ridiculitzar pressupòsits d'aquesta mena, i valdria la pena pensar-hi abans de parlar. Els *generalia* –i encara més quan són conjugats a la forma optativa– contribueixen a la dispersió si no palesen les línies que els poden sostenir, és a dir, si no formen part d'una proposta global i explícita.

GF: En el teu discurs trobo un element que no encaixa bé: si la crítica ha de ser una ciència oberta (o semioberta, o fins i tot un espai de diàleg, com diu Luperini), per què crear uns compartiments estancs al seu interior? Quin sentit té separar –com has afirmat al començament– una crítica d'una ressenya? I qui s'atorgaria el paper de jutge? Un món acadèmic del qual ja hem lamentat l'absència d'incidència en el present?

CE: Intento sempre evitar l'ús del terme *nivells*. Prefereixo emprar la paraula *graus*, perquè no obliga a una correspondència directa amb un esquematisme exasperat i dona la imatge d'una escala on es pot pujar i baixar sense interrupció. No cal remetre a una instància superior que generi categories preformades on col·locar cada escrit quan, en compartir uns criteris bàsics, ja tenim la capacitat per classificar els valors amb uns marges mínims d'equivocació. Si els criteris bàsics ja no són compartits, esdevé patètic apel·lar a una instància normalitzadora, com el Rei del Cànon: mira com n'és d'idoltrat, per haver-se recordat de l'existència de l'Es-

criptor Català, i digues-me si això no és una Síndrome d'Estocolm soferta per una cultura colonitzada. Tampoc no es pot donar la culpa a qui escriu una ressenya si la seva funció és hipervalorada, car és el buit que abraça els estudis de literatura contemporània que, per reacció, produeix aquest fenomen: l'estudiós volenterós s'aferra fins al més insignificant indicatiu de literatura per trobar unes coordenades ja marcades, i així basteix el seu edifici conceptual sobre un terreny movedís. Toquem un altre argument clau, això és, la urgència de construir una xarxa crítica que expliqui els darrers 25-30 anys de literatura...

GF: Un moment. Has esquivat una qüestió que t'havia formulat abans i penso que ara puc resoldre-la jo tot sol. En recuperar els corrents crítics de la contemporaneïtat segons una Història estructurada per idees, no has aclarit quins són els graus d'acceptabilitat per incloure-hi les crítiques que s'han fet a autors o moviments específics. El debat sobre el noucentisme, per exemple, ha produït un seguit d'intervencions que reflectien una pluralitat de plantejaments, però podríem aplicar la mateixa consideració a un estudi sobre un autor? Als prestatges de les biblioteques i les llibreries, hi ha una secció de crítica literària i una altra dedicada als estudis sobre els autors (a vegades aquests darrers assaigs es troben al costat dels textos dels mateixos escriptors). Ara bé, crec que interpretaré correctament el teu pensament si dic que, pel que fa a les anàlisis dedicades a autors específics, la seva introducció a una *Història de la crítica* queda lligada a la capacitat de fer-se paradigmàtics, de constituir un mètode o, com a mínim, de representar-lo dignament.

CE: Exactament. Amb una puntualització important: no es tracta de la seva introducció –que sempre caldria preservar–, sinó de l'espessor de la seva presència en el volum que estic imaginant. Dit això, podem passar a la meva segona argumentació. Hi ha escriptores i escriptors que tenen trenta, quaranta anys d'activitat i que encara no han tingut una atenció crítica adequada. No són bons, potser? No és que no vulgui contestar, és que no puc, perquè m'hauria de cenyir a una avaluació cas per cas. Dono només un nom: Carme Riera. Ha estat estudiada als EUA, ha estat homenatjada a Barcelona i què en tenim? Tres volums monogràfics: un en anglès, un en castellà, un altre bilingüe (cast./cat.). Malgrat les diferències lingüístiques, tots tres tenen una característica comú: no hi ha cap contribució que provingui de la catalanística. La qual cosa ens invita a una altra pregunta: quina pretesa científicitat impedeix els acadèmics d'atorgar-se la direcció de tesis doctorals que toquin autors en exercici o qüestions que abracin la més candent actualitat? Per què els mateixos acadèmics no s'adonen que, si s'escauegen d'aquesta responsabilitat, l'espai crític corresponent no restarà buit sinó que serà ocupat per obres la solvència de les quals no haurà passat per un rigorós sedàs? No és gens dolent que hi hagi aproximacions de tall periodístic a autors o obres literàries, però no poden ser les úniques formes destinades a l'actualitat –i l'actualitat, a la literatura catalana, sol començar als anys setanta.

GF: Raones massa per autors. De debò estàs convençut que una mirada al present feta dintre les parets universitàries pot ajudar a desvetllar unes consciències? El

descrèdit de la literatura, per manllevar la frase d'un personatge que no t'agrada i que però, en aquest punt, té raó de sobres, funciona de manera implacable: si el prestigi prové de la lectura dels textos en castellà, no serà el David acadèmic qui mati amb un cop de fona el Goliat del recel públic. Oblides que un dels pocs intel·lectuals *tout court* de la cultura catalana remarcava la seva desconfiança cap a les tesis doctorals fins al punt d'expressar-la, irònicament, en poesia?

CE: És clar que un nou impuls dins l'àmbit acadèmic toca la punta de l'iceberg i no ateny les motivacions més profundes. D'altra banda, cadascú ha de reconèixer els seus límits per no caure en la vaguetat: jo no estic dibuixant una panacea per guarir la cultura catalana, sinó senzillament vull ressaltar aquells tres o quatre aspectes dels quals noto l'absència i que la comunitat científica podria resoldre sense gaires dificultats. Una altra cosa és decidir si aquests reptes interessen algú o molesten algun altre. Així, doncs, siguem realistes: la crítica catalana ha produït, en l'espai de temps incriminat, una *Història de la literatura catalana* que –entre atacs, insolències i vituperis– continua sent un far de referència per tots els estudiosos/es. Que podia ser millor? Naturalment. Que va néixer amb uns plantejaments que la feien vella ja quan estava a punt d'aparèixer? Potser. Que n'hi ha hagut moltes altres? No, absolutament no. Sense menysprear els que s'han dedicat a historiar la literatura catalana, no veig cap resultat que s'hi pugui comparar –i l'única excepció remet més a la personalitat de l'autor que a la innovació de la seva obra. Amb aquests preliminars, pensar en una nova *Història de*

la literatura catalana és legítim si més no per una qüestió de dates (quasi han passat vint anys de la publicació de l'altra!), però seria una proposta viable? No creus que és més urgent cobrir aquesta terra de ningú que és la producció literària feta als Països durant els darrers trenta anys? Per què han proliferat historietes en píndoles, breviaris, compendis, etc. i no s'han intensificat els esforços per donar als estudiosos i al món una lectura satisfactòria i completa d'un període que va ampliant-se de manera elefantíaca? Hi ha hagut actituds transversals que han marcat aquests anys —penso sobretot en interpretacions sociològiques o en lectures personals d'alguns crítics—, però han quedat aïllades, com si fossin comunicacions puntuals a un congrés de temàtica massa genèrica. És hora d'entrar a fons en aquesta qüestió: cal examinar els textos del postfranquisme amb l'atenció que fins ara no han obtingut.

GF: És una petició digna, tot i que et trobo una mica repetitiu: la idea d'*historiar* ha esdevingut una mena de comodí que fas servir per totes les circumstàncies. Per cert, no puc deixar de constatar una paradoxa, en confrontar aquesta insistència teva amb la voluntat de sortir d'un historicisme que altres persones (reconec que tu n'has pres les distàncies) van titllar de *positivisme voluntarista*. En definitiva, les dues propostes que has aportat fins ara es poden sintetitzar en la necessitat de construir dos volums, un per a la història de la crítica i un per a la història de la literatura.

CE: Sí, però hi ha un aspecte central que cal tenir en compte. Jo no he parlat —sobretot en el segon cas— d'una història feta per autors. Hi ha moltes maneres de

narrar la postmodernitat i, per un costat o per l'altre, caldrà començar. El punt de vista centrat en l'autor, aplicat als darrers anys, implicaria una obra de dimensions enciclopèdiques o la seva condensació a la forma d'un diccionari. La visió centrada en la recepció és només un canvi de perspectiva que, de manera secundària, es pot assumir, però —desenganyem-nos— no podrà ser mai un material de base. Per què la crítica catalana no es recorda mai que la literatura és formada per una successió d'obres i per què —és l'únic cas de les literatures que conec— redueix sistemàticament la lectura de les obres a un mer exercici escolar? Davant la germinació espontània dels autors, davant un nombre de lectors que no puja, fins i tot davant la tendència entròpica —del periodisme a la crítica— a l'elogi incondicional pel darrer llibre publicat, jo vull oposar la tria conscient i responsable d'unes obres. I reivindicar-la com a mètode.

GF: No t'acusaré de manca de concreció, però el discurs és encara coix. Per emprar la carta de la pragmàtica, potser per la teva dèria en la metodologia, has evitat els aspectes teòrics. No vull fer psicologia de baixa lliga, però la por al referent —que abans o després colpeix tots els que abrandin les armes de la semiologia, com si fos un complex edípic gremial— t'ha empès a centrar-te quasi exclusivament en els textos i en la seva col·locació. D'aquesta manera, l'organització s'ha fet proposició, però t'has deixat les aportacions cap a nous models crítics, que són els que ens haurien d'interessar ara i aquí, atès que compartim la consciència d'un estaticisme insuportable. Així, doncs, quina és la línia crítica que afavoriries i per què?

CE: La pregunta és reservada al que vull fer jo i no es pot plantejar fora dels desigs personals, tot i que justificables. Abans d'això, ve una anàlisi més global, que m'agradaria il·lustrar-te, perquè estic convençut que la meua òptica pot ser compartida per una majoria de persones amb punts de vista molt diferents. Al centre de la qüestió, rematem el clau, es troba el retard metodològic i teòric de la crítica catalana. La seva impermeabilitat pot haver-la salvada de temptacions nefastes, de models acientífics o de modes fugisseres. Però és un gegant amb els peus d'argila que ha perdut la força per encarar-se amb la realitat. És veritat que, com més surts d'aquest centre ideal que és Barcelona, més et trobes amb intents d'experimentar o de posar en funció mecanismes que venen de fora. Tanmateix, es tracta d'operacions que demanen intel·ligència, paciència i una mica d'aplicació. Altrament, correm el perill de trobar-nos immersos en l'eclecticisme o de caure en la fidelitat absoluta a les paraules d'un Profeta –sigui qui sigui– plogut del cel. Són dos casos oposats que trasllueixen el mateix origen: la falta d'una confrontació d'igual a igual amb la crítica estrangera. Sé que la sensació d'estar allunyats del món la tenim molts de nosaltres, però és pernicios reduir aquesta distància acceptant sense debatre qualsevol astre que ens pugui il·luminar. Acollir un text crític sense discutir-lo i fer-ne una bandera tot esperant que ningú més se'l llegeixi o adonar-se de la seva escassa reproductibilitat i volar de flor en flor, tot transformant la crítica en una sessió de transvestisme són, fet i fet, les dues cares d'una mateixa medalla.

GF: Més que una constatació de la realitat, aquestes són una mena de descripció d'errors possibles. No trobo constància d'exageracions semblants.

CE: No, perquè són pròpies d'estudiosos que, per a bé o per a mal, s'allunyen de la *vulgata* historicista i, en conseqüència, estan marginats. Tanmateix, n'hi ha exemples a dojo en circumstàncies on poden aparèixer sense complexos. Recordo, ara fa quasi un any, una trobada de joves poetes catalans i castellans. Alguns crítics i poetes havien de debatre un tema com «Metafísica i realismes». La primera dificultat és un mal endèmic de la societat catalana: la impossibilitat de destriar qui era crític i qui era poeta, ja que són dues característiques que, per un do de l'esperit, se sumen quasi en la totalitat dels casos. Però el que em va sobtar en aquella ocasió va ser que no es va al·ludir ni a un filòsof, mentre que la majoria es movia amb facilitat entre les aigües –força tèrboles, a la meua opinió– que de Goethe porten a Kafka i de Kafka a Cortázar. Unes tensions que, agafades una per una, eren lloables, en el seu conjunt palesen la ferida que les disciplines humanístiques no han sabut cicatritzar: l'escissió entre filosofia i literatura. Amb la qual cosa, les dificultats són extremes, ja que la recerca d'unes bases ideològiques per fonamentar una crítica literària catalana és condemnada a l'ús d'altres sistemes lingüístics.

GF: No està malament que els crítics aprenguin idiomes i que s'enfrontin amb les versions originals dels textos que citen...

CE: Evidentment que no. Però no hem de convertir una opció de preferències en una llei inflexible. A més a més, si es vol construir un teixit crític, un diàleg entre els crítics, cal fornir-los-en les possibilitats. El que passa, i ho pots notar als millors estudis, és que s'agafa la traducció al castellà del text filosòfic, del text psicoanalític, del text críticoliterari i s'aplica a l'argumentació catalana. Poso un exemple que em toca en primera persona. Jo he fet servir, fins ara, el que es va anomenar *model freudià*, tot i que de Freud té només l'impuls inicial i s'estructura com un mètode semiòtic (però això tant li fa). Per consultar els volums de Freud, vaig haver d'agafar les traduccions a l'italià, ja que no tenia a l'abast edicions fiables al català. Si vull traduir *Witz*, sé que al francès a l'anglès al castellà o a l'italià hi ha una paraula o una expressió que ja és de domini comú. Si ho he de fer en català, o bé accepto el mot *facècia* –com apareix en la versió catalana de *La interpretació dels somnis*–, o bé el tradueixo, segons lògica, com a *acudit*, o bé intento esbrinar el mot que s'empra a la psicologia *catalana*. Tot això és anecdòtic perquè concerneix tan sols una paraula, però què hem de fer quan entren en joc conceptes més amplis? Haurem de recórrer sempre al pensament filtrat a través del castellà perquè l'obra assagística al català no té sortides al mercat?

GF: Com acabes de dir, la qüestió remet a les estratègies editorials. L'intent d'ampliar el nombre dels lectors ha incrementat el nombre dels autors. Com més serem, més riurem, canta el cor de les sirenes, tot esperant el naufragi voluntari de qui rema. Al mig d'això, les invocacions constructivistes no poden sustentar-se en

els imperatius morals. Seria molt bo tenir els clàssics del pensament traduïts al català, encara que jaguin a les prestatgeries d'alguna biblioteca nacional, i em consta que l'operació ha estat feta més d'una vegada. Tanmateix, la proposta peca per utopia. Com a màxim, pots aspirar a augmentar els oasis culturals, perquè, això sí, sempre trobaràs el filòsof català que afronti Nietzsche –trio un nom no tan a l'atzar– i que en realitzi una versió excel·lent al català amb un comentari adjunt, però les induccions desorgàniques no ens portaran cap sorpresa generalitzable.

CE: No ho sé. De totes maneres, jo demano molt poc i, per donar fe de les meves bones intencions, em limitaré a la crítica literària *stricto sensu*. Més d'una editorial catalana publica traduccions de crítics estrangers que, d'una manera o una altra, han marcat els darrers anys. A vegades és difícil destriar el crític del pensador o, fins i tot, del divulgador –ara se m'acuden els noms d'Eco, Steiner o Benjamin– i aquests textos floten en una zona de ningú, sense entrar en òrbita, perquè no es crea al seu voltant un *background* cultural que els faci encaixar en la cultura d'acollida. Llavors, la meua proposta ja és efectiva: obrir una col·lecció de textos crítics estrangers amb uns llargs pròlegs fets per catalanòfils que presentin el volum, que l'apropin al context social de la llengua en què és traduït, que, en definitiva, l'ajudin a circular en el món cultural català.

GF: S'ha posat al descobert la teva ambició. Si la construcció d'una història de la crítica o la continuació d'una història de la literatura són idees generals en les

quals no veig necessàriament un teu interès personal, en aquest projecte t'hi veus implicat i seria bo confessar-ho de manera explícita.

CE: Molt relativament. Durant un cert temps he clamat perquè es prestés atenció al *model freudià* i l'he repetit tot ajustant-lo amb un mínim de flexibilitat. M'encantaria, això sí, importar-lo als Països Catalans apadrinant-ne una edició, i no em sembla un desig del qual me n'hagi d'avergonyar. Tanmateix, ara que hem aclarit aquest punt, tornem enrere, perquè he fornit la primera part de l'última proposta sense explicar-ne les possibilitats. Em cenyiré al cas que ara t'he assenyalat perquè les intencions siguin clares, però vull que no ho interpretis com una insistència meva, sinó com un exemple emblemàtic. Les meves adaptacions al model les he fetes resseguint el que ja era la idea del seu *creador*, això és, he tractat les seves propostes amb la mateixa ortodòxia infidel amb la qual el crític tractava l'ensenyament de Freud. Amb tota sinceritat, fa gairebé un any que tinc la sensació que puc (o que voldria) anar més enllà. Perquè m'adono que repetir un mètode –encara que sigui un mètode infinitament elàstic– per aplicar-lo a textos diferents no el reforça sinó que, amb el temps, l'afeblirà. No parlo del sistema formal de graduacions, sinó dels continguts que el mètode vehicula. I em pregunto si no caldria bescanviar-los o plasmar-los amb aspectes que tinguin una projecció més directa amb el nostre present, amb una clau que pugui ser també fundacional per a la lectura de la nostra actualitat. Així, doncs, he començat a acostar, al model primigeni, la lectura de Max Stirner, l'autor de *L'Únic i*

la seva propietat. Ho he fet amb aproximacions molt prudentes, deixant caure citacions, intentant connexions o senzillament fent-hi una ràpida referència. La meva idea és que l'individualisme de Stirner, que «ha basat la seva causa en no res» –això sí, tot citant Goethe–, que és una font d'energia de nihilisme pur, pot fonamentar una lectura crítica i, en conseqüència, apartar-se d'una línia Nietzsche-Heidegger que forma el coixinet teòretic de la postmodernitat triomfant (i, de passada, potser ens ajudarà a recuperar Nietzsche tot alliberant-lo de les sedimentacions que se li han acumulat a sobre). Tanmateix, em trobo davant d'un dilema: com fer interaccionar el Príncep de l'egoisme amb una crítica que s'adreça a una funció-destinatari i no a un lector específic? Amb les graduacions ja no en tinc prou per trobar un lligam vàlid, i em cal mirar per altres costats. I penso que l'element coagulant podria venir del Wittgenstein del darrer període, el de les *Investigacions*, el del gest ostensiu, el que posa a prova la idea mateixa de sistema i de regles.

Ara bé, aquestes són consideracions que es troben en un estat encara molt embrionari, amb la qual cosa aquesta línia que et presento tindrà una continuïtat i arribaré a denominar-la *crítica egoista de la literatura*, o bé fracassarà i hauré d'acceptar-ne l'error, o bé em semblarà inviable. Per a mi serà important el resultat positiu o negatiu d'aquesta operació, però la qüestió és totalment personal. El que aquí et volia ensenyar era la perspectiva que, en el moment d'assumir i fer propi un model literari, en pot derivar si tenim la voluntat de transformar-lo, de forjar-lo, d'adaptar-lo a les nostres necessitats. I crec que ja he dit prou.

GF: I, per endegar un diàleg, has evitat les citacions, les notes i les referències bibliogràfiques que, generalment, omplen de manera desmesurada els teus articles.

CE: També les notes a peu de pàgina són una manera de dialogar. Intentaré de-

mostrar-ho quan tingui alguna cosa més a dir. Ara he parlat massa i amb massa concitació. Ara és es el moment de callar, de reunir els fragments escampats d'una experiència, i de tornar a parlar només després d'haver fet el pas de la metacrítica a la crítica. Ara cal reconstruir. □

L'ESPILL

Núm. 16 — primavera 2004

Les Illes Balears, del progrés a la prosperitat. *Damià Pons*
 Balances fiscals: el secret millor guardat del regne. *Ramon Tremosa*
 El nou antisemitisme: veritats i fantasmes. *Enzo Traverso*
 Polònia i la Unió Europea. *Eduard Tarnawski*

CONSTRUCCIÓ, ECONOMIA I TERRITORI. UN MODEL SENSE FUTUR?

El «model valencià» (1995-2003). *Joan Romero i Josep Sorribes*

El «boom» immobiliari al País Valencià. *Josep Sorribes i Aurora Pedro*

Magnífiques operacions. *Ferran Torrent*

La desfeta del territori. *Josep M. Alcañiz*

Panorama de l'habitatge a Catalunya. Economia, territori, polítiques. *Maria Herrero i Antoni Pérez*

Alemanya: el repte de les ciutats minvants. *Jürgen Berlin i Walter Ruppert*

DOCUMENTS

Constitució provisional de la República Catalana (1928)

Norbert Elias i la caiguda de la civilització. *Justo Serna*

La pintura i l'estrany cas de l'Equip Crònica. *Mercè Ibarz*

De la poètica i la poesia de Víctor Sunyol. *Carles Hac Mor*

NOTES

Carod-Rovira contra el guió. *Ferran Garcia-Oliver*

L·LIBRES

Rebels i heterodoxos. *Guillem Calaforra*

Treballem aquesta «tradició»? *Adrià Chavarria*

Una contribució a la cultura europea. *Dámaso de Lario*

Els experiments, amb gasosa (O el paper de la crítica en el sistema literari català actual)

Manel Ollé

Encara que per a alguns pugui resultar estrany, exercir la crítica literària en l'àmbit de la literatura catalana no és substancialment diferent a fer-ho en qualsevol altre àmbit. Considerat en la seva dimensió més gratificant, escriure crítica consisteix bàsicament a transmetre a un altre lector una experiència única i personal de lectura a base de donar raons i arguments a una interjecció (l'uf, l'ecs, el uau que hi hauria de bategar rere qualsevol judici estètic honest). Considerat en la seva dimensió menys gratificant, seria una forma com una altra d'amargar-se el caràcter a base d'interrogar i de valorar llibres que no sempre fan de bon llegir. Segons quines siguin les mides, les regles de joc i els hàbits de la tribu on actua el crític, canviaran en part les seves atribucions, la seva repercussió, la seva funció. Ens proposem aquí traçar el territori crític a base de cartografiar l'hàbitat que l'envolta.

Pot semblar una obvietat, però no és sobrer recordar que l'activitat del crític és una activitat essencialment literària. De fet, només quan abjura d'aquesta vocació literària és lícit parlar del parasitisme, del badall gris o de la venjança de l'eunuc. La paradoxa rau en el fet que des de l'interior de la literatura es pugui bastir un discurs en bona mesura basat en la distància i l'exterioritat de la mirada respecte al fet literari mateix, necessàriament objectivat en el judici crític. Però, no és així fins i tot en la percepció de la pròpia identitat? No s'és plenament un mateix només quan s'assoleix una mirada que és alhora identificada i distant, una mirada que es mira a si mateix mirant, que assumeix tots els racons del jo i en desemmascara les ficcions parcials i endormiscades?

Evidentment la paradoxa és aparent. La crítica radicalitza la idea que tota pràctica literària comporta el comentari d'una escriptura anterior. Malgrat el que puguin dir les versions esquemàtiques, si ens interessa un crític, si hi tornem malgrat l'acumulació de tòpics negatius i de desprestigi concertat, no és pas perquè en la seva escriptura hi hagi el gest displicent del jutge que emet veredictes o del metge dictant receptes inapel·lables, ni tampoc perquè hi busquem l'entusiasme mecànic i disciplinat de l'agent literari o del servei de prem-

Manel Ollé és crític literari i professor de Literatura Catalana i d'Història i Literatura Xinesa a la Facultat d'Humanitats de la Universitat Pompeu Fabra. Ha publicat *Llegir l'instint de Sergi Pàmies* (Quaderns Crema, 1994), *Mirall negre* (premi Ciutat de Palma de poesia, Proa, 2002), i *La invenció de China* (Harrassowitz Verlag). Ha traduït *Contes estranys del pavelló dels lleures*, de Pu Songling (Quaderns Crema, 1999), i *La raó de ser de la literatura*, de Gao Xingjian (Empúries, 2004).

sa editorial. En aquest sentit el crític literari és relativament irrellevant. Tenen més incidència un bon aparador en una llibreria cèntrica, un anunci o una llista de llibres més venuts.

El crític és una de les instàncies del joc de la comunicació literària que més contribueixen a conformar la consciència que una literatura té de si mateixa. Busquem en el crític la mirada d'un lector com nosaltres que, a més a més, reuneixi la rara i difícil condició de tenir veu d'escriptor. Busquem en el crític la presència visible d'un subjecte verbal singular i intransferible, capaç de bastir un discurs interessant (capaç de cridar l'atenció sobre si mateix pel que diu i per com ho diu), un discurs rellevant, construït a partir d'un pretext (un llibre) i d'una experiència (de lectura). Aquest interès i aquesta rellevància deriven en part de l'actualització en l'escriptura crítica de tot un pòsit anterior de lectures, de tota una xarxa prèvia de reflexions sobre el fet literari, sobre l'autor, sobre el passat i el present del sistema literari on actua. Llegir una bona crítica ens enfronta davant del fet literari en la seva globalitat, manifestant-se en un cas particular, però com a part indisociable d'un corrent profund i poderós que és el de la paraula literària. Si una literatura té qui la faci universal llegint-la abans que res en tant que literatura, no com a mer pretext d'un relat polític, històric, lingüístic, podrà més clarament esdevenir una porta privilegiada i fiable d'entrada a la literatura: la porta privilegiada dels qui la saben veure encarnar-se en un món de referents, en un imaginari i una primera matèria verbal específiques, catalanes, i alhora universals.

L'interès i la rellevància d'un text crític deriven de l'actualització en l'acte crític de

la consciència estètica i moral del que el signa. D'aquí ve que la continuïtat i la perseverància de l'acció crítica sigui condició necessària –però no suficient– per a l'existència i la visualització d'un crític. Podrem parlar d'algú com a crític –en el sentit fort de la paraula que aquí es postula– en la mesura que aconseguixi al llarg d'un període llarg de temps enllaçar crítica rere crítica un discurs propi, referencial, reconeixible i mereixedor d'atenció. Si acceptem aquestes premisses com a vàlides, en la literatura catalana actual, podem, doncs, parlar tot just de dos o tres o quatre crítics referencials (d'entrada se m'acuden dos noms segurs: Julià Guillamon i Ponç Puigdevall).

Hi ha crític en la mesura que hi ha llibre, mirada, veu i temps per desplegar-les; però sobretot en la mesura que hi ha la capacitat de construir-se un instrument, un ressonador personal, fet amb els mateixos materials de què està feta qualsevol mena de literatura que mereixi aquest nom: la presa de consciència de l'ara i aquí de l'acte de llegir i escriure com a forma extrema de plaer i de coneixement, el diàleg fecund amb els predecessors i els coetanis, l'assumpció de la radical responsabilitat moral que hi ha en el gest estètic. Dir que escriure crítica literària és fer literatura no vol dir que s'hi hagin de desplegar floritures lèxiques ni s'hagi de farcir el pollastre amb ornamentacions especials, ni que el crític hagi de gesticular més del compte amb un jo sobreixent d'opinions i de citacions sàvies. Vol dir simplement que no se'n surt del riu, que navega en el mateix corrent que els textos de què s'alimenta.

És possible pensar i descriure la crítica com una mena de literatura que arrela en el terreny de les escriptures de testimo-

niatge personal, a mig camí del dietarisme, el memorialisme (la tria personal, l'autoretrat que es dibuixa a contrallum) i la literatura de viatges (als mons possibles de les ficcions, les veus i els paisatges morals que vehiculen els llibres). Com qualsevol altra escriptura literària, l'escriptura del crític es mou entre la incertesa i la veracitat. I en definitiva, la lletra vol lletra, i els llibres es fan de llibres... Res a veure, doncs, amb l'esterilitat acadèmica de qui arxiva influències ni amb l'espectacle freqüent i penós de qui fa crítica des del miratge de cridar l'atenció i promocionar-se a si mateix, només per imaginar que obté poder sobre els altres escriptors.

Potser el més fàcil i més sensat és pensar en la crítica com una forma específica d'assagisme, una forma d'assagisme condemnada a bastir, a partir d'estímul circumstancials i puntuals, una reflexió discontinua però consistent sobre la literatura amb majúscules, sense adjectius ni pal·liatius, viscuda i reescrita en la seva essencialitat (una essencialitat que, de fet, paradoxalment, la literatura només deixa entrellucar a través del contacte amb veus, llengües, formats i fragments invariablement contingents, concretíssims i particulars). Demanem a l'assagisme del crític que es projecti sempre més enllà i provi de depassar l'efímera reacció puntual a un cas concret, però li demanem sobretot que abans que res sigui capaç de fixar amb claredat —amb els matisos, les sordines i replecs que facin al cas— una posició precisa i clara respecte a l'objecte immediat que suscita l'escriptura. I li demanem que aquesta reacció no sigui epidèrmica, interressada, compulsiva, clònica, impremeditada, reiterada, insincera o merament tàctica. En aquest territori posicional és on el

crític se la juga en primera instància amb el lector. Per més que s'esforci a amagar l'ou o a marejar la perdiu, la transparència última de la interjecció nua s'imposa i traspua la seva escriptura, persisteix en la memòria del lector i acaba carregant (o enverinant) la força moral, la legitimitat i la referencialitat del crític. Tornant a la paradoxa de la crítica, rau en el fet que la volem literària però alhora clarament diferenciada del procés creatiu, com una instància sòlida, exterior, autònoma, capaç de generar legitimitat, autoimatge, prestigi, valors i criteris.

CARTOGRAFIES

Seria ingenu i ociós, doncs, reduir-ho tot a una idíl·lica circulació de visions, reflexions i percepcions tranmeses entre lectors químicament purs, incondicionats, sense marca del seu hàbitat cultural, històric, polític... Sobretot si parlem de la crítica literària publicada en els mitjans de comunicació. La crítica literària compleix sempre una funció més o menys determinant i determinada per la societat i per la república de les lletres en què es desenvolupa. I, de fet, el propòsit d'aquest article és justament el de reflexionar sobre l'especificitat de l'acció i el marge de maniobra i de repercussió del crític català en el sistema literari on actua. Si acceptem una de les definicions del crític que ofereix Walter Benjamin a *Direcció única* —un estratègia en el combat literari—, el primer objectiu d'aquest paper és el de situar las coordenades del camp de batalla de la literatura catalana actual.

Una literatura arriba a ser-ho en la mesura que, a banda de textos, genera lectu-

res, en la mesura que genera tensions, espais de debat, discursos reflexius, línies d'enllaç del present immediat amb la tradició. En el cas de la literatura catalana contemporània, els debats i les polèmiques gairebé mai han arribat a sortir de la precarietat, i el foc d'encenalls. La literatura catalana actual necessita amb urgència l'afirmació plena i plural d'una instància crítica que contribueixi a generar dinàmiques de consolidació de valors emergents, de diversificació i jerarquització d'espais, registres i nivells literaris, de legitimació i projecció social dels valors consolidats, d'actualització i vivificació de la tradició, de connexió de l'activitat creadora amb el conjunt de les disciplines artístiques i del saber.

Aquesta és una funció massa important per deixar-la només en mans de l'últim estratègia passavolant que vulgui invertir-se sobtadament d'autoritat estètica per desqualificar-ho tot (menys el que fan ell i els seus amics) i pretengui erigir tot d'una nous valors només en funció de la pròpia conveniència circumstancial (cosa, d'altra banda, inevitable, necessària, lícita i saludable, però que altres instàncies –com ara la resta d'escriptors en actiu, les generacions anteriors, la universitat, la crítica o els editors– han d'atemperar i de modular com a contrapoders escèptics, com a discursos menys marcats per l'interès circumstancial, com a instàncies del joc literari tendents a estabilitzar i contrarestar el dinamisme iconoclasta i compulsiu del creador nouvingut amb la solidesa estabilitzadora en el temps de la continuïtat del teixit de la tradició).

Si no hi ha un joc de forces complex, una xarxa de discursos en concurrència prou articulats, quedem en mans de la

pura demagògia adolescent i publicitària, en mans de la desorientació absoluta, en mans del desprestigi aliè sistemàtic (tothom és mediocre menys els de la meva corda, els de la meva editorial, els del meu diari...). L'acció més propositiva, legitimada i transformadora de la tradició que pot arribar a fer un creador és posar sobre la taula una obra que modifiqui l'estat de coses existent, que generi o s'inventi un nou model de lector.

El problema no és que sorgeixin veus radicals, sinó que només siguin calculadament radicals allà on cal i amb qui cal, i que siguin alhora tan institucionals i complaents quan els convé, i que actuïn amb absoluta sensació d'impunitat, sense inserir-se i projectar-se en un escenari consolidat que els observi i els judiqui amb interès però amb exigència. En qualsevol altre país amb un sistema literari menys desballestat que el català, segons quines paraules ja no arriben a dir-se (perquè es corre el perill de quedar en ridícul per sempre més), segons quins llibres ja no arriben a publicar-se (perquè les editorials fan de filtre i ens estalvien segons quins ensurts o badalls), segons quines actituds ja no arriben a produir-se (perquè ningú no els faria cas, perquè no se sentirien agombolats com aquí per un cor de sèniors irresponsables i ressentits) i segons quines crítiques insinceres no arriben a produir-se (perquè se'ls veu el llautó, i el desprestigi del que les signa és immediat).

Però aquí tothom s'hi veu amb cor: enderrocar sòlides estàtues referencials, reinventar cada setmana un clàssic a partir d'una figura de segona fila, insultar el comú dels lectors per no adonar-se de la genialitat pròpia, o convertir en principal una mediocritat és cosa comuna. De fet,

la nova retòrica de l'excel·lència afegeix a la ja existent deformació de valors en funció de criteris comercials (la dinàmica Alzueta, per entendre'ns) una nova manera de crear ídols de guix i falses expectatives. I quan no se sap què dir, es desenterra un vell cadàver mig oblidat i lletraferit i hom s'estripa la roba denunciant que no li posem prou espelmes ni en cantem prou fort les excel·lències: per què, en comptes de bramar tant no es fa com a tot arreu on s'actualitzen noms oblidats?: qui vol i pot i en sap, l'edita, hi dialoga en la seva obra, en parla i, si s'escau, en contagia la passió i ens el fa contemporani. Aquí no: aquí anem tot lo dia a brams, amb les xurriaques flagel·lant-nos i perdonant-nos la vida...

Hi ha qui de forma frívola s'ha plantejat la manca de solidesa d'una instància crítica en termes de substitució de noms. Hi ha qui s'ha dedicat de forma irresponsable i interessada (*pro domo suo*) a provar de deslegitimar els pocs crítics que han optat per centrar la seva atenció crítica a la literatura catalana. En un sistema literari que històricament ha tendit a protegir i agombolar l'escriptor (com a contrapès lògic i necessari a les coercions, les traves i les persecucions oficials hispanes) encara es fa difícil d'acceptar que la crítica literària exercida amb independència i radicalitat faci res més que mimar el que es publiqui en català, valgui el que valgui: ja sigui el rar fruit del talent —un bé que universalment és més aviat escàs—, ja sigui fruit d'un esforç honest però limitat, ja sigui fruit de l'apressament, el cinisme mercantil, el miratge o l'autoengany. Insultar el crític o en el millor dels casos difamar-lo, com darrerament hem vist que han fet una sèrie d'escriptors de cordes diverses

(joves ambiciosos, dives geloses, professors ensuperbits...), és una via fàcil d'alliberar les tensions d'un panorama literari del qual el crític forma part però no n'és l'artífex ni el principal responsable: un panorama fet de nul·la projecció social de l'escriptor català, índexs baixos de vendes, expectatives de glòria infundades, manca d'apreciació sensata de l'abast del projecte creatiu...

És lícit i necessari discrepar i divergir dels judicis específics emesos per un crític. Però és irresponsable i tribalitzador entrar en dinàmiques d'erosió i desprestigi indiscriminat de l'escàs espai crític existent. Una literatura sense crítica? Gairebé ja hi som: som en mans d'editors delerosos de fer quadrar els comptes davant el consell d'administració, en mans de funcionaris i gremialistes de la literatura, en mans d'escriptors disposats a atacar de forma furibunda qui s'atreveixi a opinar lliurement sobre els seus llibres, en mans de disciplinats fabricants de currículum acadèmic, en mans de tribus literàries en peu de guerra... Si no ens agrada la crítica que tenim, si la trobem insatisfactòria per insuficient, el que cal és prendre la iniciativa, exercir la crítica, guanyar més espais, contemplar més veus referencials, explorar nous formats. Si ens sembla que els articles crítics dels suplementos periodístics són un format que no satisfà les necessitats de processament crític de la dinàmica creativa, el que cal és impulsar-ne i aprofitar-ne d'altres: llibres, revistes literàries, pròlegs, antologies, ràdio, televisió, pàgines web, cursos universitaris, exposicions, cicles de conferències, monografies, simposis... La manca de consolidació i d'incidència social de la crítica reflecteix l'escassa projecció interior de la literatura catalana.

Va escriure el filòsof xinès Zhuangzi fa més de dos mil anys que quan a la bassa hi queda poca aigua, els peixos es llencen amb fúria els uns contra els altres. Només a partir d'aquesta imatge puc entendre l'agressivitat amb què últimament es manifesten alguns escriptors reconstruïts per premis i avançaments milionaris en procés d'encongiment accelerat i algunes joves promeses amb pressa per tocar el cel de la glòria literària. Evidentment Zhuangzi propugnava l'abandonament del bassal infecte i massa estret de l'aparença mundana per saltar cap a l'oceà immens del plaer literari sense límits... però aquesta és una altra història.

Que el mercat literari català (no pas la dinàmica creativa) ha entrat en un procés de recessió no és cap novetat: baixen els tiratges i les vendes, es redueix el nombre de títols, els més venuts són traduccions d'originals en castellà, baixen les matriculacions en Filologia Catalana, el lector estacional de Sant Jordi es fia més dels valors mediàtics que dels literaris, l'espai literari català segueix fragmentat en regions inconnexes...

Vol dir això que no hi ha bons llibres en català? Vol dir que per llegir avui literatura catalana cal acceptar una reducció de la mida del cervell? En absolut. Tanmateix ens hem instal·lat en una espiral d'auto-flagel·lació on sembla que res no existeix, o no hi compta. I on sembla que el que cal fer és muntar-se una tribu amb unes quantes consignes i fer molt de soroll per esvalotar el corral i per destacar... En aquest panorama de recessió creix la cultura de la queixa i el ressentiment. Alguns escriptors que treuen l'espasa en nom de l'excel·lència i alguns dels que enllesteixen les novel·les en dos o tres mesos (curiosament en

aquesta croada contra els crítics locals es troben de bracet els exquisits i els fabricants de saltsitxes) decideixen culpar de tots els mals a una sèrie de lectors que s'arrisquen a mullar-se amb regularitat i a prendre el pols al que s'està escrivint per aquí. I que, sobretot, es neguen a actuar com a simples agents publicitaris. O com a còmplices d'estafes literàries. És evident que hi ha crítics que també són responsables del descrèdit generalitzat, però no tots. A parer meu n'hi ha alguns que han contribuït a la pràctica extinció del «lector constant en català»: els crítics llepes, els que maregen la perdiu, els que venen motos avariades...

Curiosament els joves escriptors irats, els exquisits ofesos i els multipremiats que voldrien els milions i també la glòria carreguen contra els crítics però no diuen res de la pròpia manca de professionalitat quan lliuren originals previsible i sense reescriure, quan es rebaixen i venen llunes caducades d'ells mateixos o quan presenten novel·les prematures als premis; ni diuen res dels editors que no llegeixen els llibres que editen, ni dels editors que barregen llibres de registres contradictoris en una mateixa col·lecció o en un mateix premi per assegurar-se el màxim de públic i acaben desenganxant el lector; ni diuen res de les institucions que s'apropien simbòlicament de la literatura catalana però la mensypreen en els pressupostos i allà on poden; ni dels poetes-gestors del món cultural oficial, que no fan la feina i que de vegades es dediquen a boicotejar antologies poètiques on ells no hi surten; ni dels escriptors, periodistes, artistes o professors que no llegeixen literatura catalana però es permeten menysprear-la en bloc a partir de simples apriorismes; ni diuen res de les

institucions culturals de l'Estat Espanyol que marginen dintre i fora de l'Estat la literatura catalana...

La culpa de tot, evidentment, és de la conxorxa malèvola d'un grup de crítics catalans, que de tant en tant s'atreveixen a no fer reverències i genuflexions davant dels bunyols o dels mitjos bunyols o dels gairebé perfectes però una mica abunyolats bunyols que els serveixen en safata. Encara hi ha algú que en dubta? Ho va dir Guillermo Cabrera Infante: el bon crític és el que et deixa bé.

LITERATURA I REGIONALISME POLÍTIC

És una percepció generalment acceptada que l'escriptura literària presenta en català una varietat, qualitat i interès que les instàncies de la recepció literària –on la crítica indubtablement hi juga o hi hauria de jugar un paper important– no han estat capaces de processar. Durant les tres últimes dècades del segle XX el sistema literari català ha experimentat transformacions fonamentals, tan radicals que els seus hàbits de funcionament i de valoració han estat en part incapaces d'alliberar-se de les inèrcies heretades i de resituar-se del tot en el nou escenari creatiu, institucional i social. S'ha passat d'una situació d'explícita coerció i persecució a un entorn d'aparença molt més favorable però amb molts més problemes que els que el miratge cultural en què ens hem mogut des de la transició ençà ha estat capaç de reconèixer. S'ha acceptat sense resistència rellevant el dictat polític de la partició administrativa en comunitats autònomes

com un correlat associat a la desconnexió entre les diferents dinàmiques literàries *regionals*. S'ha passat d'una escassa incidència social, compensada amb una forta referencialitat en alguns sectors socials clau, a una igualment escassa incidència social, havent perdut, però, el prestigi i el paper referencial que l'escriptor català havia gaudit en temps de persecució. S'ha passat d'un discurs dominant de caràcter defensiu a un cert panglosianisme quantitatiu, molt marcat pel subtext de la normalització lingüística, entesa com a tasca prioritària nacional a la qual la literatura havia de contribuir aportant nous lectors i fent créixer l'optimisme estadístic amb augments exponencials del nombre de títols publicats i altres paràmetres similars.

Un fet molt significatiu i en el qual no es para prou atenció és que el ni el catalanisme, ni el nacionalisme, ni l'independentisme senten ja cap necessitat de basar-se en la cultura en general i en la literatura en particular. El recent refús d'Esquerra Republicana de Catalunya d'ocupar la cartera de la Conselleria de Cultura del govern tripartit català, deixant-la en mans dels socialistes, és indicatiu de la hipocresia que s'hi gasta: s'empra el nom de la cultura, els escriptors i els llibres quan convé, però no hi ha cap interès polític. No dóna rèdits electorals. Això, si se sap assumir des del gremi de la lletra, és tot un avantatge. Lliure de plusvàlues, lliure del sobrepès de fer d'emblema líric de la nació, lliure de complicitats partidistes i d'hipoteques institucionals, l'escriptor es pot dedicar de ple a fer simplement de la literatura catalana una via directa d'accés a la literatura, on l'adjectiu (catalana) sigui el que és, l'anècdota, i on el substantiu (li-

teratura) ocupi la centralitat. L'important ara és que l'escriptor català se sàpiga desempallegar de les inèrcies de seguidisme a la dinàmica partidista, ideològica i institucional. Si algú vol més autogovern, que parli d'impostos, de poder, d'infraestructures, i que deixi tranquil·la la cultura. Això no vol dir que la literatura catalana hagi de renunciar a la visibilitat i s'hagi de refugiar en una mena d'elitisme autoreferencial i pur (per aquí va el discurs aristocràtic de l'excel·lència i la centralitat del gènere poètic), el que vol dir és que ha de fer-se visible i influent al marge de la retòrica de la política nacionalista que l'ha sostingut però que també l'ha connotat i l'ha acabat *jivaritzant* als marges de l'interès col·lectiu. Cal que la cultura recuperi la pròpia confiança, però des d'una posició de força, com a motor renovat d'una nova idea no romàntica però sí cultural de nació (per entendre'ns la nació-llengua-cultura, sobretot cultura, de què parlava Miquel Batllori, que delimitava un àmbit referencial que depassava de llarg qualsevol dels compartiments autonòmics on ens acostumem a encabir), no com a epifonema políticament instrumentalitzat, jeràrquicament menys rendible que una selecció esportiva nacional.

El crític pot tenir aquí un paper de recuperació del prestigi, de garant del valor literari intrínsec, de retrobament amb el lector literari. Curiosament, avui, aquells que diuen defensar els valors literaris més arrelats, no deixen de fer picadetes d'ullet als polítics regionals. Convidant-los, per exemple, a escoltar els seus poemes en la jornada electoral autonòmica de reflexió (així ho van fer els imparables Sebastià Alzamora, Hector Bofill i Manuel Forca-

no). En un moment en què cal marcar distàncies, no és precisament l'actitud més radical la del que accepta fer de bufó de la cort per tal de sortir als diaris.

Des de la Renaixença, la literatura escrita en català adquireix un valor simbòlic de gran importància en la construcció de la identitat catalana com a referent sòlid i prestigiós, legitimador d'un projecte cultural i polític. Evidentment, això no es privatiu de la literatura catalana: són moltes les nacions que se s'han servit de la tradició literària com a referent de cohesió i de legitimació. Aquesta plusvàlua identitària de les lletres catalanes adquireix una dimensió gairebé substitutòria del país durant el franquisme, quan el marc polític, cultural, social, lingüístic, etc. havia estat pràcticament esborrat del mapa. Del procés literari, el més significatiu era per a molts la seva simple existència.

Era cosa acceptada i lògica que la literatura catalana estava al servei de la nació i de la lluita antifranquista. Ara res de tot això té ja gaire sentit. Potser a València (on la situació política i social és prou adversa) pugui semblar que la literatura encara té una tasca de servei envers la nació, però jo crec que les coses no van ben bé per aquí. Evidentment que tot es retroalimenta, i que la pràctica literària a València i arreu és un impuls més i un factor decisiu —en si mateix— de confiança en la capacitat de generar una dinàmica cultural pròpia, però el sorgiment d'una dinàmica política valenciana desempallegada de les rèmores de la transició, lliure dels pòsits franquistes, una dinàmica genuïnament valencianista, nacional, crec que no té gaire a veure ja amb el que els escriptors puguin escriure o deixar d'escriure. És així com la figura i la

influència de Joan Fuster no deixa de créixer en el camp literari, però ja no com a oracle a interpretar, ni com a tòtem a adorar, ni com a *maître à penser* que cal seguir en els seus dictats tàctics, sinó com a escriptor, com a assagista, com a crític (el millor del segle), com a dietarista, com a poeta. I això no és desvalorar-lo: al contrari. Joan Fuster no paràrà de créixer i d'influir arreu dels països catalans. Que un territori generi escriptors de primera talla sens dubte genera autoconfiança, genera sentiment de pertinença, legitimitat... però avui dia només fins a un cert punt. Aquí i arreu, la literatura ha perdut part del seu valor referencial, simbòlic, conformador d'una identitat. La internacionalització del circuit literari, l'aparició d'altres signes d'identificació de masses n'han reduït la transcendència. Però això no li lleva valor, especialment en el cas de la literatura catalana, que actua sobre un territori amb dinàmiques polítiques, comunicatives i socials d'identificació estrictament *regional*. Fora de la cultura, i de la literatura en especial, res no sembla recordar que valencians, balears, rossellonesos i catalans tenim res en comú.

És força curiós que avui un escriptor que es proclama ultraliberal i gens nacionalista com Valentí Puig reclami *maîtres à penser*, és a dir, líders intel·lectuals, guies que cal seguir. Aquest és un model d'*autoritas* jo diria que depassat, que hom associa més aviat a societats literàries fortament tutelades i ideologitzades (com ara la França de la postguerra o la Catalunya resistent del període franquista), que necessiten punts de referència visibles que dictin la correcció ideològica que cal seguir amb disciplina... Jo diria que ara el que cal, amb urgència, és més debat intel·

lectual, cal que s'obrin i s'acceptin espais compartits, nacionals, de reflexió, cal afavorir l'emergència d'energies latents que no es veuen concitades a l'àmbit de la cultura catalana, que sembla reduïda a formats i temes restringits (la llengua, la història, la pròpia pervivència...)

LA SÍNDROME FANTASMAL

La cultura catalana tendeix a generar un fenomen –associat al cansament i a la manca d'espais vertebrats de debat–, d'absentisme sistemàtic dels intel·lectuals consolidats: hom es manifesta i s'implica en la cultura catalana fins a un cert moment, i quan ja s'ha fet un nom, es veu empès a distanciar-se'n, a relacionar-s'hi de forma ambigua, a situar-se per damunt del bé i del mal, des de l'especialització intel·lectual (que la cultura catalana no sempre està en disposició de processar per estretor d'espais) o des de plataformes estatals més rendibles... Això en el cas de la crítica és molt evident: hi ha molts més *excrítics* que crítics en exercici. I, això sí, sempre hi ha una legió en formació de joves crítics, moltes vegades amb talent, però en procés de consolidació i d'acumulació de bagatge i de lectures. El pitjor és que sovint aquests *excrítics* que han renunciat amb displicència a seguir activament la dinàmica literària o a generar noves perspectives d'autors, obres o moments, pretenen tanmateix perllongar el seu poder literari a través de plataformes de presumpte prestigi, com ara els premis a obra publicada.

El problema de la identitat, de la cultura i de la literatura catalana és de vegades fantasmal: hi som i no hi som alhora; pot-

ser per manca d'oxigen, per manca d'espais, per manca de rigor o de passió hom es veu empès a relacionar-se amb la dinàmica cultural des de l'enquistament sorrut en la pròpia solitud o des de la pràctica cultural en els àmbits que no són assumits com a propis pels circuits culturals catalans.

El sistema literari català ha tendit a llegir –explícitament o implícitament– la tradició i el procés creatiu de forma unidimensional, en funció del relat candent de la nació i de la construcció de la llengua literària: ha tendit a veure l'escriptor prioritàriament en aquesta dimensió cívica. Tanmateix, els escriptors catalans del segle XX presenten facetes molt més variades i són susceptibles de ser llegits des de punts de vista molt diferents. Una de les batalles urgents de la crítica literària catalana es la d'alliberar les energies latents en la tradició i en l'actualitat, explorant noves rutes d'interpretació i de valoració, fent emergir obres, gèneres, autors i temes que han quedat en un segon pla per la seva irrellevància històrica en el relat nacional. O simplement per les dificultats de processament d'un cabdal creatiu molt més actiu i ric que l'entorn social i institucional sobre el que actuava. Un cas conegut i paradigmàtic de lectura polititzada i reduccionista és el de Salvador Espriu, llegit durant els anys seixanta i per molts també durant els anys setanta només en funció de la seva voluntat de «salvar els mots» i de la seva reflexió cívica a *La pell de brau*, el més polític dels seus llibres. S'obviava així el seu teatre i la seva narrativa càustica i festivament abarrocada, la seva poesia grotesca i satírica, la seva reflexió greu i serena sobre la mort i el pas del temps, el processament en la seva obra de la tradició bí-

blica, grega i egípcia, la seva dicció poètica reticent i glacial...

En realitat aquest reduccionisme no és privatiu de les formes de recepció i de canonització de la literatura catalana. Així ho veiem exemplificat en aquestes paraules de José Carlos Mainer referides a l'àmbit de les lletres hispàniques, perfectament aplicables també al cas català: «La forma más ortodoxa del canon contemporáneo ha tenido un matiz pedagógico y nacionalista y, en tal sentido, ha insistido en una imagen del escritor como una suerte de predicador laico y desinteresado».¹

Cal amb urgència que entrin en concurrència diferents cànons personals, relectures de la tradició argumentades i divergents que trenquin amb el caràcter estàtic i allunyat que presenta la pròpia tradició literària, i que depassin l'estadi inicial reiterat i enfadós de la mecànica denúncia esqueixada («no hi ha dret que l'escriptor XZY estigui tan marginat...»). Un exemple recent d'acció exemplar, efectiva i concreta de reintroducció en el repertori d'autors oblidats ens l'ofereix Enric Casassas, que en diferents plataformes ha anat reivindicant l'obra d'autors com Juli Vallmitjana o Joan Vila Casas i que no s'ha quedat en la jeremiada recurrent: n'ha impulsat l'edició, ocupant-se de la fixació del text (en el cas de Juli Vallmitjana) i dels pròlegs en tots dos casos.

Però, com volem que els escriptors refacin el passat si en molts casos no fan ni el present? Quan deixem de mirar enrere i mirem al voltant, veiem com predomina el desconeixement mutu entre els escriptors coetanis. Ningú no llegeix ningú. Pràcticament no hi ha plataformes referencials de complicitat, d'encontre i confrontació. La societat es dedica a l'adqui-

sició –i tal vegada la lectura– estacional (en la jornada literària de Sant Jordi es ven aproximadament la meitat dels llibres literaris editats en català), la gent es dedica al consum majoritari d'escriptors que tot just fan pasar l'estona i balancejar suauement les neurones i les emocions, però que alhora exigeixen de ser tractats per la crítica com a grans escriptors que sotgen l'eternitat. El malentès de l'escriptor formulari, apressat i comercial que s'imagina a si mateix com un gran creador i es creu que el país (i el crític com a veu representativa de la resposta col·lectiva a la seva obra) li deu homenatge i un lloc de glòria de la posteritat és probablement derivat de l'escàs volum de negoci –comparativament parlant– del *best-seller* català.

Cal tornar a recordar la importància mai prou ponderada de la figura referencial de Gabriel Ferrater, ja no com a fabricant de versos admirables –amb una sonsònia i una combinatòria de pronoms febles desgraciadament massa imitades–, sinó com a crític i com a conformador d'un cànon personal que es dreça a l'ombra de la seva obra creativa. No es tracta ara de seguir-ne el dictat, sinó de reproduir-ne el talent, l'agudesia, la radicalitat i la independència de judici. Ha estat un dels pocs que han anat per lliure, que han formulat amb claredat i lucidesa un cànon personal. Ha estat un dels pocs que han rellegit la tradició, i que ho han fet sense demagògia iconoclasta, de forma realment innovadora, transformadora. Cal que l'escriptor i el crític –tal com Gabriel Ferrater va proposar per activa i per passiva en diferents moments i formats– lluiti contra la compulsió a endormiscar-se en la mútua acceptació, en la tèbia mediocritat de l'acceptació, en la mera presència i la par-

ticipació en els valors institucionals. Cal que escriptors i crítics lluitin per l'establiment d'una veritable república de les lletres, entesa com a espai d'encontre amb el procés creatiu i amb la tradició, com a espai d'estilització mútua, d'afinitats electives, de confrontacions estètiques, generacionals, etc. Però de forma seriosa i articulada, no merament pirotècnica i fantasmal. En aquest sentit, se sent de vegades dir que l'aparició d'un grup articulat i bel·ligerant de joves escriptors com «els imparables» és saludable perquè significa debat i dinamisme i confrontació. En principi podria semblar que és així, el problema rau en la ínfima qualitat moral i intel·lectual del debat que es posa en joc (fet d'una retòrica provocativa i confusa, a mig camí del juvenívol i accelerat radicalisme avantguardista, de la falca publicitària i de la recuperació balbucejant d'estètiques diverses, revellides i contradictòries, amb una heterogeneïtat que fa del grup més una plataforma propagandística, supletòria d'allò que l'individu és incapaç de proposar per si sol que una autèntica proposta grupal articulada).

Un cop més el soroll amaga la música, i les veritables propostes innovadores corren perill de quedar enterrades enmig de cànides proclames presumptament incendiàries. Un exemple: s'ha anat publicant durant aquests últims anys una trilogia narrativa, *De fems i de marbres* (Quaderns Crema), del jove escriptor de Saidí Francesc Serés, una trilogia que aporta registres i territoris narratius innovadors i amb resultats estilístics i ficcionals molt remarcables. Serà ara més important qualsevol onomatopeia imparable que la consideració d'una obra consistent i que en ella mateixa es dreça com un desafiament als

models estètics establerts? Seguirem encara instal·lats en la frivolitat durant gaire temps? Una de les batalles urgents a lliurar pel crític català és justament treballar per la construcció d'un espai literari habitable, apostar amb decisió per la projecció social de valors literàriament sòlids, contribuint a la seva singularització enmig del bosc de motos avariades que publicistes, editors, jurats, mitjans de comunicació, etc. intenten vendre i posar en circulació.

Es tracta en definitiva d'apostar per la radicalitat, l'exigència i el contrast d'opcions com a única via de supervivència. No es tracta tant d'entretenir-se a dissecar la pseudoliteratura pretenciosa com de llegir amb passió i contagiar l'entusiasme pel que de veritablement literari i de qualitat es pot llegir, que en català és molt més del que els amants dels tòpics còmodes pretenen fer creure.

La literatura de cap de setmana, la infiltració de factors espuris d'encimbellament literari, l'aposta per la quantitat abans que per la qualitat, la submissa acomodació del creador als formats, temes, dictats i models que percep com a acceptats i acceptables en la societat literària i la insincera lloança sistemàtica es paguen molt cares en un sistema literari com el dels països catalans, on coexisteixen dos *subsistemes* literaris alhora aïllats i barrejats, un en català i un altre en castellà. Tota aquesta sèrie de pràctiques proteccionistes i de tendències endogàmiques comporten el perill que la literatura catalana esdevingui un *ghetto* per a consumidors prèviament convençuts: que participen d'un ritual compartit i combreguen amb el que se'ls doni. Heus ací, doncs, un altre camp de batalla per al crític català: contribuir a recuperar la credibilitat perduda, a base

d'exigència i sinceritat (qualitat, aquesta última, tan poc literària i paradoxalment tan necessària en aquest joc d'exhibició de sensacions i d'opinions que és també la crítica).

Sense prou aire respirable i sense prou camp per córrer, el lector i l'escriptor en llengua catalana ho tenen molt fàcil per desertar sense sortir de casa, per seguir el seu camí en una república literària com l'espanyola, que coexisteix en l'espai geogràfic, polític i lingüístic, i ofereix d'entrada molts més avantatges i possibilitats (i que en moltes de les ments dels seus ciutadans entén la literatura catalana escrita en català com una anomalia i una molèstia passatgera i perfectament negligible). En el millor dels casos es produeix la situació més habitual: l'escriptor català es tanca a casa en sabatilles, no participa, hi és i no hi és, fantasmal i sorrut, lliura de tant en tant un llibre al seu editor, emprenyat, aïllat, sentint-se sempre maltractat, sense interlocutors, sense sentir-se part de res que es mogui o que sigui realment viu.

EL CERCLE VIRTUÓS

Tornant a la compulsió de la institució literària catalana a dur a terme una recepció literària tendent a la *jivarització* i congelació de talents i a la magnificació d'insignificàncies, la definia amb la seva habitual rapidesa afinada Sergi Pàmies quan responia amb les següents paraules al requeriment del principal problema que pateix la literatura catalana actual: «una extraordinària capacitat per fer petit el que és gran i per fer gran el que és petit».²

Quins són els discursos, les instàncies i les dinàmiques que reescriuen i mediati-

zen la tradició i el procés creatiu de la literatura catalana de forma tan pertorbadora? Vegem-ne alguns. D'entrada podem començar per la universitat, que massa sovint s'ha desentès de la literatura viva: ha concentrat els esforços en la cosificació de la tradició. S'ha enquistat en rígids formats acadèmics i ha desistit de l'assaig, de la crítica i la mínima implicació del subjecte en la feina. La pretensió de científicitat historiogràfica i la manca de pluralitat metodològica ha estat esterilitzant. La universitat ha tendit a fixar-se més en epistolaris i papers enterrats que en la lectura de les grans obres. Ha tendit a codificar moviments, generacions i altres artefactes que serveixen per escenificar l'homologació internacional i la dependència de les obres literàries al procés històric. Amb aquest programa, els llibres que calia llegir s'han quedat sense lectures, la tradició s'ha embalsamat, lluny del present i fragmentada en els infinits calaixets de la ferreteria historiogràfica. En descàrrec de l'acadèmia, cal recordar que tot just hi ha estudis normalitzats i diversificats de literatura catalana a la universitat des de fa tres dècades. D'altra banda, tampoc s'ha d'exagerar la influència d'un món aïllat i remot com l'universitari sobre els processos de creació i recepció més vius. Cal també consignar l'aparició esperançadora en aquesta darretera dècada de noves tendències, noves veus, noves aproximacions, nous departaments...

Encara més pertorbadora ha estat la subordinació institucional del procés literari a les estratègies de la normalització lingüística com a actualització del discurs resistencial. Un dels factors que contribueixen al fet que la literatura catalana actual tingui un pols creatiu dinàmic i potent que no queda prou reflectit en la

pobra imatge que projecta a l'interior i l'exterior és el desprestigi que ha provocat la sistemàtica apropiació institucional de la literatura catalana com a marca oficial, identitària, connotada i desnaturalitzada. Els escriptors catalans han hagut de dissimular l'olor de croqueta i de moqueta oficial, i carregar amb el mort de ser *subventionats*, quan en realitat el fenomen del mecenatge institucional és irrisori i afecta més la massa amorfa de llibres prescindibles que no pas els escriptors que s'arrisquen, es dediquen de ple a l'escriptura i marquen el pols creatiu.

Posaré ara un exemple molt concret i circumstanciat de les interferències pertorbadores de les institucions polítiques i dels seus representants. Cada tardor se celebra al Quebec un Festival Internacional de poesia. Fa dos anys els poetes catalans que hi van assistir van ser Vicenç Llorca, Biel Mesquida i Susanna Rafart. Hi van anar cadascú amb una elegant *plaque* sota el braç amb algunes desenes de poemes seus traduïts al francès per repartir entre els assistents que va ser finançada per la Institució de les Lletres Catalanes. Es tracta d'una iniciativa en principi lloable per projectar a l'exterior els nostres poetes actuals. Però es dona el cas que un dels tres poetes catalans que hi van assistir era també director general de Promoció Cultural. S'imaginem que un director general de Promoció del Cava assistís a una fira internacional del ram per promocionar els productes de la seva empresa privada amb els catàlegs i el viatge finançats per l'administració? Seria motiu d'escàndol públic i de cessament fulminant. Amb la poesia no passa res. La promoció cultural exterior ben entesa comença per l'autopromoció. No és cap novetat. No és motiu d'alarma

social ni cultural. El conseller content, el gremi content i tothom content. Recentment Vicenç Llorca ha publicat un gruixut volum que compila la seva poesia amb inclusió de versions franceses i angleses. Esperem que no totes les versions hagin estat finançades amb diner públic durant la seva etapa d'alt càrrec autonòmic. Més que res perquè seria un greuge comparatiu amb poetes tan grans i importants com ell, poetes que ja voldrien tenir al mercat un volum trilingüe de característiques similars, i parlo de poetes com ara Vicent Andrés Estellés, Salvador Espriu, J. V. Foix, Joan Vinyoli, Gabriel Ferrater, Pere Gimferrer o Narcís Comadira.

S'imaginem, però, que a més de representar els seus vins escumosos a la fira internacional, el director general aprofités el viatge per modificar uns acords sectorials en benefici propi i d'alguns amics? Això ja seria més greu, i això és el que va passar amb aquest viatge al Quebec del poeta i llavors també director general de Promoció Cultural, Vicenç Llorca. M'explico. El Centre Català del PEN Internacional (que és una ONG en principi desvinculada de l'administració autonòmica) havia establert amb una editorial quebequesa un acord d'intercanvi d'antologies poètiques pel qual una editorial catalana (Proa) es faria càrrec de l'edició d'una antologia de poesia del Quebec (totalment finançada pel PEN català, a cost zero per a l'editorial) i com a contrapartida, l'editorial quebequesa faria el mateix amb una antologia de poesia catalana.

L'antologia de poesia del Quebec es va publicar ara fa dos anys. Pel que fa a l'antologia de poesia catalana, va tenir una primera versió amb 40 poetes –fruit d'una complexa negociació entre diferents crítics

i poetes convocats pel PEN– que va ser finalment rebutjada pels editors quebequesos perquè la trobaven massa extensa i amb massa autors. El PEN català va decidir llavors encarregar a un crític –un servidor– una nova antologia que tenia com a única constricció una major brevetat, una dràstica reducció d'autors antologats i el mateix límit temporal d'incloure només poetes actuals nascuts després del 1939.

Però vet aquí que l'antologia *Vint-i-cinc poetes catalans actuals* que va enllestir al cap d'uns mesos aquest crític imprudent (jo mateix) va arribar a mans del llavors director general de Promoció Cultural que va veure que no hi sortien ni ell ni algun dels seus amics amb alts càrrecs a l'administració. I va decidir actuar. Primer va parilitzar-la i després, sense que ningú li ho hagués demanat i sense haver consultat l'antòleg ni haver rebut cap autorització del PEN català –que és el promotor, el gestor i finançador de l'antologia–, va pactar amb l'editor quebequès durant la seva estada poètica al Quebec l'arraconament de l'antologia que va fer el crític imprudent que signa aquest article (l'antologia on ni el llavors director general ni alguns dels seus amics de l'administració autonòmica no hi sortien) amb el brillant subterfugi d'aconseguir (imagino que posant sobre la taula contrapartides econòmiques provinents de l'infaust Institut Ramon Llull) que l'editor quebequès que abans havia rebutjat una antologia de 40 poetes ara n'acceptés una de 45 (els 40 poetes de la primera antologia més els 5 poetes que eren a la meua antologia, però que no hi eren a la dels 40 poetes). En aquesta nova antologia «dels 45» evidentment hi surten els llavors alts càrrecs de l'administració que fan poesia i que en la meua antologia

(mea culpa!) no hi eren (Vicenç Llorca, Àlex Sussana, Carles Duarte, Sebastià Alzamora...). De la participació efectiva de Vicenç Llorca en aquest inesperat canvi de criteri editorial quebequès, que implica el rebuig de la meua antologia, n'hi ha proves documentals. La jugada sembla impecable: gremialment sembla que tothom hi surt guanyant, ara hi ha més gent que serà traduïda i per tant que ningú es queixi, que com més serem més riurem. Només queda en un racó el crític estupefacte, que veu com un polític el censura i el desautoritza i un cop més interfereix de forma innacceptable en la dinàmica literària en benefici propi. A banda d'això, s'imaginem vostès la viabilitat d'una antologia amb 45 poetes? Serviria per a res? En farien res, vostès, d'una antologia de poesia portuguesa, ucraïnesa o polonesa amb 45 poetes regada amb una dosi generosa d'alts funcionaris del departament de Cultura? Tindria cap credibilitat? A mi em sona una mica soviètic. D'altra banda, una antologia que ja es podria haver publicat fa més d'un any, encara està en procés de discussió... I si finalment es publica, no serà la que va fer un crític (jo mateix) sinó la que va voler que es publicqués un director general (Vicenç Llorca).

La intervenció en el procés literari català que han efectuat les diferents institucions públiques ha estat contrària al manteniment del prestigi i de la imatge social de la literatura escrita en català: la Generalitat de Catalunya amb el seu clientelisme apropiador i estrangulador, la Generalitat Valenciana i el Govern Balear no fent gairebé res, i les institucions estatals actuant com si la literatura catalana fos una literatura alienígena: encara avui, per exemple, és més fàcil cursar estudis de

Filologia Catalana a Alemanya o el Regne Unit que no pas a l'Espanya que no parla català. La desaparició de les (escasses) expectatives que podria haver despertat l'Institut Ramon Llull amb la ruptura entre Catalunya i Balears només ve a agreujar el desconcert.

No podem deixar d'esmentar, evidentment, els premis literaris en aquest recorregut dantesco pels factors de deformació i desprestigi d'una dinàmica creativa molt més rica i esponerosa que no sembla. Com a factor generador de prestigi i de valors literaris, els premis han resultat un fracàs. El més gran prestigi que pot exhibir avui un escriptor és el d'estar lliure de premis: és una garantia, i n'hi ha pocs que la puguin lluir. En un context com l'actual, la perduració massiva del mecenatge institucional i privat a través del premi literari a obra inèdita, i el manteniment del cicle literari anual ritualitzat en funció dels premis i del dia de Sant Jordi representa més un impediment que un impuls a la creativitat i la canonització de les obres de vàlua. Hi ha una evident saturació de premis literaris en llengua catalana. N'hi ha més de dos mil. Això provoca que la ràtio entre premis a atorgar anualment i la quantitat plausible d'obres destacables de la temporada que els escriptors catalans són capaços d'oferir estigui descompensada. En definitiva: hi ha més premis que llibres realment premiables. De forma inevitable, els premis alternen guanyadors amb ambició literària, guanyadors descaradament comercials, guanyadors infumables... El resultat és el desconcert, la cerimònia de la confusió i el fastigueig del lector.

Un altre problema és el dels premis a obra publicada, en teoria més prestigiosos i imparcials, però a Catalunya, tradicio-

nalment, com a mínim des de fa alguna dècada, impartits per gent que no es dedica activament a la crítica i que, en general, no segueix el conjunt de la producció literària anual, és a dir que atorga el premi a partir d'indicacions indirectes, de jocs d'equilibris i d'interessos... Troben lògic i bo per a les lletres catalanes i la seva perduració enraonada, per exemple, que Quim Monzó no hagi obtingut mai el Premi de la Crítica de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana? Es pot equivocar tant, la crítica catalana?

Un exemple recent i escandalós d'inoperància el trobem en el darrer premi de la crítica Serra d'Or, amb un jurat on hi havia de tot menys crítics en ple exercici de la seva funció (Vicenç Llorca, Sebastià Alzamora, Àlex Broch, Lluïsa Julià i Marta Nadal) i que va aconseguir que en l'apartat de novel·la no guanyés ni la darrera novel·la de Julià de Jòdar (*L'home que va estimar Natalia Vidal*), ni la darrera novel·la d'Emili Teixidor (*Pa negre*), ni la darrera novel·la de Joan Francesc Mira (*El Purgatori*), per esmentar només tres noms de primera línia i amb tres llibres que han suscitat tota mena d'elogis de la crítica que exerceix efectivament la crítica (¿?). El nostre ínclit jurat ha aconseguit que en canvi guanyés una novel·la ressenyable però amb un interès molt menor, de Ramon Montón, *El nyèbit*. Curiosament, en l'apartat de poesia guanyava també un exalt càrrec company de viatge d'Alzamora i Llorca, Carles Duarte, el mateix any que Maria Beneyto, Lluís Solà o Perejaume havien publicat llibres dignes de consideració.

Els premis a obra publicada haurien de servir per a consolidar i projectar en el temps obres de vàlua i de consens. I hau-

rien de reflectir l'opinió de la crítica que llegeix i que escriu, no l'opinió de poders fàctics que practiquen l'intrusisme professional quan els interessa, i sense ni tan sols prendre's la molèstia de llegir. Com diuen que li va dir Eugeni d'Ors a un senyor que volia fer no sé quin experiment amb una copa de xampany que tenia a la mà: els experiments, amb gasosa.

En realitat, premis i jurats omplen el buit que deixa la figura absent de l'editor: de l'editor que hauria de llegir, triar, discutir amb l'autor, polir i produir els textos que publica. En el cas català, i parlant de les últimes dècades, se m'ocorren tot just tres o quatre noms que exerceixin l'edició com alguna cosa que té a veure amb el procés de creació literària i no estrictament amb els consells d'administració o amb les croquetes públiques o privades. L'edició sense editors també aquí s'ha convertit en habitual. No hi ha hagut una funció selectiva, ni per part dels editors ni per part d'una crítica tèbia i proteccionista. Trobem una aguda denúncia a aquesta situació en el següent passatge del filòsof Josep Maria Ruiz Simon:

Los hipotéticos problemas de la literatura catalana por ejemplo, podrían no derivarse de una tasa de natalidad baja. Podrían proceder, al contrario, de una mala planificación familiar y de una baja tasa de mortalidad infantil, aunque ésta ya sea importante. De una mala planificación familiar: algún día alguien habrá que hablar de los editores que publican demasiado. De una baja tasa de mortalidad infantil: algún día habrá que hablar de los suplementos literarios que dosifican las críticas negativas para no disgustar a los editores que amenazan con retirar su publicidad de las páginas de

estos suplementos si estas críticas aparecen. Algún día convendría hablar con detalle de todo esto.³

LA REINVENCIÓ D'UN PÚBLIC LECTOR

La fragilitat institucional i els discursos crítics escassos, intermitents, mancats de plataformes i reduccionistes han llegit la tradició i la novetat creativa només en funció de criteris com la capacitat de representar el país, de crear lectors, de reconstruir la seva història o de construir la llengua literària. La vitalitat creadora ha anat sempre unes quantes passes per davant de la recepció i de la seva projecció interior i exterior.

Si parlem de crítica catalana en els mitjans de comunicació, el més urgent és l'augment i consolidació de la seva presència en els espais existents. La poca projecció o extrema precarietat de les revistes literàries o de cultura i la marginalitat dels llibres catalans en els suplementos de premsa ha comportat l'absència de debat estètic, reduït a escassos i esporàdics incendis passatgers, que tot sovint s'esdevenen en una secció d'opinió (la secció *Diàleg*, del diari *Avui*) sense una guia clara i sense un criteri mínimament professional del que és publicable i del que no és publicable.

Enmig de l'entitat informe, oculta i de difícil visualització del col·lectiu dels lectors s'acostuma a distingir un sector especialment actiu i determinant: els lectors assidus, amb un criteri propi i, fins i tot, en alguns casos, amb una certa capacitat de crear opinió (periodistes, professors, pintors, músics, gent de teatre, de televisió

o de cine, llibreters, professionals liberals...). Els lectors assidus, seguidors de les novetats i relectors de la tradició, són l'autèntic motor de les modes i de les perdurances i els canvis de gust i de criteri. En molts casos amb més incidència en la difusió i valoració immediata d'una novetat literària que no pas la crítica periodística. El gran drama de la literatura catalana és que aquest nucli de lectors assidus ja només s'apropa a la literatura catalana de forma ocasional, i amb moltes prevençions: a base de mediatitzacions pertorbadores, tòpics i encens ha acabat per veure-la com un clos privat de filòlegs, poetes desvagats, patriotes o gent interessada en fenòmens locals. Com una cosa falta de modernitat, incapaç d'apel·lar al lector contemporani. I qualsevol que segueixi l'actualitat literària catalana sap que això és radicalment fals.

El repte principal a què s'enfronta el crític de la literatura catalana actual és el de fer front a la pràctica extinció d'aquest nucli de lectors assidus, que han acabat per creure de forma infundada que les traduccions catalanes són sempre pitjors que les castellanes, que els escriptors catalans actuals són sempre tan il·legibles, irrelevants i destralers com l'últim esquer on van picar, induïts per un fals premi, una falsa crítica, una falsa contraportada o un fals tòpic interessat... Un dels moviments estratègics prioritaris del crític català ha de ser, doncs, oblidar-se del lector estacional i buscar complicitat amb aquest públic lector definit per l'assiduïtat i el criteri propi. No es tracta de fer-se un harakiri elitista sinó de deixar que els publicistes i els que pontifiquen sense llegir facin la seva feina. I apostar per la literatura. □

1. José Carlos Mainer: «Sobre el canon de la literatura española del siglo XX» a E. Sullà (ed.) (1998): *El canon literario*. Compilación de textos y bibliografía. Madrid, Arco/libros, p. 293.
2. Sergi Pàmies: *El Periódico*, suplement *Llibres*, pp. II-III, 29-9-2000.
3. Josep Maria Ruiz Simon: «Planificación familiar» *La Vanguardia*, suplement *Llibres*, 11, 30-6-2000.

Col·lecció Assaig

1. *Història. Entre la ciència i el relat*

FRANÇOIS DOSSE

Traducció d'Anna Montero

216 pp. – 11 €

2. *Reflexions sobre la violència*

JOHN KEANE

Traducció de Carles X. Subiela

226 pp. – 11 €

3. *El descrèdit de la modernitat*

NEUS CAMPILLO

396 pp. – 13 €

4. *El totalitarisme. Història d'un debat*

ENZO TRAVERSO

Traducció de Jordi Muñoz

246 pp. – 11 €

5. *Un país de ciutats o les ciutats d'un país*

JOSEP SORRIBES

206 pp. – 11 €

6. *Foucault: un il·lustrat radical?*

JOSEP ANTONI BERMÚDEZ I ROSES

298 pp. – 11 €

7. *Utopística. Les opcions històriques del segle XXI*

IMMANUEL WALLERSTEIN

110 pp. – 10 €

PUBLICACIONS DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

c/ Arts Gràfiques 13 - 46010 València
tel. 96 386 41 15 - fax 96 386 40 67
www.uv.es/publicacions - publicacions@uv.es

L'autocrítica del crític

Joan Triadú

Més d'un cop m'he sentit dir per part d'un escriptor al qual he dedicat un treball crític, que jo trobava més coses en la seva obra que les que ell hi veia i, sobretot, que les que ell hi havia posat.

Per aquesta via potser arribaríem a la conclusió que l'escriptor no és conscient, o no ho pot ser, del que té entre mans. Però, no hauríem de decantar-nos, més aviat, cap a desconfiar de l'estudiós, de l'historiador literari, del crític, al capdavant? Em permeto creure que n'hi ha per cada banda. Isaiah Berlin en el seu conegut assaig sobre Tolstoi s'entreté llargament sobre el tema. Per a l'autor de *L'erigó i la guineu* les disquisicions teòriques de l'autor de *Guerra i pau*, obra que és l'objecte de l'estudi de Berlin, no revelen res sobre el procés creatiu pel qual la novel·la adquireix el caràcter i el valor que li són reconeguts, malgrat que l'autor les pogués considerar com l'ingredient més important del llibre.

Potser Tolstoi (i encara menys *Guerra i pau*) no és un bon exemple, val a dir-ho, quant a escriptor *conscient*: perquè ho és massa. Crec que cal acostar-nos a la mena d'escriptor que *crea* sense tanta premeditació o que fins i tot, a l'inrevés, el que escriu sorgeix d'unes vivències que es manifesten d'una manera més lliure i fins a un cert punt menades per motivacions no previstes del tot en la constructivitat racionalitzada que hi posa l'autor.

Deia Joan Fuster que ell no es considerava un «crític» i afegia que «ni ganes». M'ho crec, perquè sempre em crec els amics. Però de vegades cal donar la volta a les seves consideracions sobre què són o què deixen de ser. Crec que Fuster en dir això feia una afirmació *en negatiu*, és a dir que de fet ens deia que sí que era un crític. Allò que no volia era assumir la jactància que comporta l'apel·latiu de *crític*, massa sovint deixada fora de lloc per l'exercici de la crítica. Ironies a part, el fet és que Joan Fuster era un crític de cap a peus, però alhora, en la pràctica era més que un crític; no sols –gairebé no cal dir-ho– com a historiador i com a assagista, sinó justament quan feia crítica literària com qualsevol crític *professional*, desimbolt, agut i quan s'esqueia, polèmic. En aquest darrer caire li haig d'agrair la defensa que va fer de la meva *Antologia de la poesia catalana*, l'any

Joan Triadú (Ribes de Freser, 1921), escriptor i pedagog, és un dels crítics literaris catalans més destacats, amb una activitat constant que ha cobert més de mig segle. És autor d'una vasta obra d'assaig de tema literari, així com de diverses antologies, poesia, prosa narrativa i dietaris.

1951, a la revista de l'exili *Pont Blau*, enfront dels atacs procedents de Barcelona que en discutien les intencions i la competència de l'autor.

Retrec això per tornar a la idea inicial: que el crític literari es compromet a prescindir fins a un cert punt de la interpretació estricta del text. Encara més, si pot el crític ha de furgar entre les esclertes del mur que li presenta l'obra acabada per mirar de descobrir-hi les interioritats que, en bé o en mal, s'hi amaguen. Val a dir que els defectes, les obvietats, els tòpics i les influències mal païdes, s'ensenyen a la superfície més o menys llisa, poc o molt arrugada, de qualsevol obra. No cal cercar gaire endins; sempre, però, després de la indispensable lectura, sense prejudicis (o amb els mínims, propis de la condició humana del crític) i amb molta atenció.

L'actitud crítica que una mica metafòricament he intentat exposar, és la meua i ho ha estat sempre. Si me n'he sortit ho han de dir els altres crítics o bé els escriptors per la part que els toca. Però el fet és que m'hi vaig posar, ja des del principi, sense un propòsit determinat i ara em penso que en el fons el que s'ha esdevingut o «allò que tal vegada s'esdevingué» per a dir-ho com Joan Oliver, és que m'hi he divertit de debò.

Hi he reconegut, a la llarga, quan el cos principal de la meua crítica ja omplia alguns volums, un aflorament de la subjectivitat que també em caracteritza com a pedagog, amb la ironia en primer lloc. Res de veritats absolutes, doncs, sinó que tot és aleatori, dic jo, en la crítica literària. Per tant, cal refiar-nos de la intuïció, contrastada amb l'exigència. Potser és lògic, així, que tornant a Tolstoi, posi molt per damunt (en el meu cànon privat) de *Guerra*

i pau, l'altra novel·la, *Anna Karènina*, una construcció més exigent amb ella mateixa i posada al servei del lliure albir dels personatges.

Fa set anys, en un llibre dedicat a Gabriel Ferrater, l'autora, Núria Perpinyà, estudiava prop de dos-cents comentaris sobre Ferrater i la seva obra, d'un centenar de persones. L'obra es titula *Gabriel Ferrater: recepció i contradicció*¹ i entre les «persones» que, durant el període estudiat (1960-1992) es podien considerar «crítics» hi figurava jo mateix, esmentat amb prou atenció per l'autora a compte de part dels treballs meus sobre el poeta i era així, doncs, jo un dels que havien contribuït a l'espectacular successió de contradiccions crítiques que configura amb rigor i un gran sentit crític bona part de l'obra. Si T. S. Eliot propugnava la crítica als crítics com un exercici sa de cultura, només amb aquest llibre ens donaria un certificat de bona salut. Núria Perpinyà expressa, a la fi, com és lògic (i encara més, crec jo, com a dona) la seva confiança en l'escepticisme, el qual, diu, ha permès que siguem el que som. Arriba en aquest punt al cap de prop de quatre-centes pàgines, plenes de citacions i sostingudes per l'aparat de notes equivalent. No sé si al seu moment aquest llibre va tenir l'atenció que es mereix. Jo el vaig comentar (juntament amb dos llibres de crítica més) a l'*Avui*² on retrec un mot de l'autora, que diu que el llibre es pot usar «com un diccionari d'errors de la crítica».

Potser també és un error, doncs, l'actitud crítica que a mi em fa preferir una novel·la a una altra o bé no coincidir amb els criteris del poeta a l'hora de confegir una antologia dels seus poemes. El meu procediment consisteix així a no tenir

gaire *procediment*, fins al punt de poder donar la raó als que se me'n queixin. Com aquell personatge d'una historieta il·lustrada que va sortir del setmanari *En Patufet*, quan jo era encara un minyó: si li preguntaven com s'ho feia per estar tan gras responia que donant la raó a tothom. Però l'interlocutor insistia en la pregunta i li demanava, escèptic o creient que li prenia el pèl, amb sornegueria, si no hi havia alguna altra «coseta» i l'obès li responia, conseqüent, que potser sí que hi havia alguna altra coseta...

Tanmateix, veus autoritzades de col·legues m'han tingut prou confiança per anomenar-me crític *militant*. Ja em va bé. Més que no crític *professional*, perquè escrivint només en la nostra llengua no hi va haver, durant molts anys, cap possibilitat de professionalització crítica. D'altra banda no m'he dedicat a la *recensió* –tasca prou útil– ni a fer ressenyes; és a dir, no m'he situat en el marge estret –però necessari, repeteixo– de presentar un llibre al lector per tal de facilitar-li la lectura: més aviat la hi he dificultat cercant de fer-li estimar el llibre, d'acord amb les meves pròpies intuïcions i conviccions, tot prescindint fins a un cert punt de les intencions explícites de l'autor i del que es desprèn de la meva lectura acrítica de l'escrit.

Ara cal afegir tot seguit dos fets: que la disposició crítica és inseparable, en el meu cas, de la propensió precoç i incontenible envers la lectura (tota mena de lectures) i que l'ensenyament, la meva professió, i la història i la crítica literàries s'han conjuminat del tot bé fins a potenciar-se mútuament. La intuïció crítica (l'anomenat *ull clínic* dels metges) s'adoba amb l'experiència crítica de la lectura i esdevé exigència de qualitat; però no és un procediment *ad-*

quirit sinó un fet instintiu, existent per ell mateix, imperatiu, apassionat i per aquesta condició vital, segregada, no és mai arbitrari ni tendencios, sinó que per ell l'exigència es condueix lliurement, expansiva i qualificada.

Sóc on volia anar. Confesso i en faig autocrítica, que de tot el que he dit no és gens desencaminat de desprendre'n una conclusió que, com a mínim pot resultar irritant i si es vol, fàcilment escandalosa: que per a mi la crítica és creació literària. Una creació modesta, però digna, exigent amb ella mateixa, gens pretensiosa i, al contrari, identificada admirativament, però críticament, amb l'obra estudiada o com es diu a l'escola, *treballada*. Des de la primera crítica literària apareguda en una publicació periòdica (clandestina)³ fins avui, no he sabut comportar-me de cap més manera –que és, d'altra banda, un comportament críticament compromès.

És una posició que, al capdavant, no és nova. Ho va ser en tot cas per a mi quan, tot just a l'adolescència –l'hora de les lectures millors de la vida– m'hi vaig trobar implicat. Però el Riba crític hi va tenir la seva part. Ell em va fer exigent en poesia, a més, ja des del principi de llegir-lo. El Riba exultat dels darrers anys encara em va donar més raons de ser. Aquí hi ha aquell retorn a la subjectivitat que segons Salvador de Brocà⁴ vincula Kierkegaard i el moviment romàntic, en la línia de Sant Agustí i Pascal en el sentit existencial. L'assagista situa un segon tema de vinculació de Kierkegaard amb el romanticisme en la ironia, com a diferenciació respecte del món i recuperació de la interioritat. També com a creient m'he sentit profundament comprès per la religiositat que arrenca d'aquesta línia. En publicacions com

Serra d'Or, sobretot, com *Forja* i *Qüestions de vida cristiana*, a més d'estudis, pròlegs i treballs diversos, m'hi he compromès, sempre amb una gran llibertat d'esperit i apostant pels joves, com demanava des d'una certa avantguarda Jean Cocteau.⁵ Sense por de la moral o dels interessos establerts. Ni de les contradiccions.

Haig de fer constar, ja que faig auto-crítica, que un cert grau –per a mi essencial– de subjectivitat en la crítica comporta, malgrat totes les precaucions (lectura a fons de l'obra, coneixement del context històric de l'escriptor, anàlisi acurada del text, contenció en el judici, etc.) un marge inevitable de desencert, tant en sentit positiu com negatiu. Malgrat tot, crec que el crític no pot ser humil sinó que s'ha de fer respectar perquè «hi toca». És a dir, ha de mirar de tractar de tu l'autor i fer valer la seva condició de crític. Altrament, no podria exercir la seva funció, posat en situació d'inferioritat, de la mateixa manera que no convé, perquè és fals i ridícul, que l'exerceixi des d'una pretesa superioritat. El tema ha estat tractat fins a l'excés, sovint o fins i tot gairebé sempre, a puntades de peu i sense donar-hi una sortida imaginativa, obtinguda per elevació. Ho fa, però, Witold Gombrowicz en dues pàgines del seu dietari d'exiliat.⁶ Ja n'he aprofitat el planteig (inferior-superior), fins que ell mateix es pregunta: «Com ens en podem sortir?», i respon que «la crítica literària no és el judici d'un home fet per un altre home, sinó una topada d'igual a igual entre dues personalitats». Dit això (i altres coses) que ja és molt, arriba a una afirmació de la mena que jo més podia desitjar, que és aquesta: «La crítica ha de ser tan tensa o vibrant com allò que toca».

D'acord. Perquè potser només amb

aquest esforç –no de comprensió, sinó d'equiparació, no des de fora sinó des de dins– entre la literatura i la crítica hi pot haver una relació que sigui útil al lector i a la cultura. Només així s'explica que grans o notables escriptors hagin estat excel·lents o prou bons crítics –com Riba, M. Manent, Ferrater, Pedroló o Fuster entre nosaltres i es comprèn que, sense els prejudicis generats per posicions ideològicament rígides (vegeu el famós article de Marià Manent «Poesia i “realisme històric”»),⁷ i que hagin estat escoltats i influents.

Quant a mi, sense ser escriptor de professió, he mirat, fins i tot no prou conscientment, d'establir una relació molt directa amb els autors estudiats (de vegades a petició llur, com a tot de pròlegs i epílegs i per requesta d'altri en miscel·lànies) i una relació reflexa amb el lector. Admeto autocríticament que en general no he escrit per al lector, sinó com dic, per i per a l'autor. Així he tractat, sense diferències en la consideració crítica, autors autòctons i autors d'altres literatures, barrejats, perquè crec que cal tractar-nos a nosaltres mateixos com es tracta qualsevol altra literatura (encara que els altres no ho facin o justament per això). Ho vaig fer així en compilar a proposta de l'editor una seixantena d'articles sobre escriptors dels darrers cinquanta anys. Aplegats pels gèneres de les obres respectives, tant hi ha Seifert com Espriu, en poesia; Josep Roth com Pla, en memorialística, i en fi, en assaig, crítica i estudis, Orwell i Fuster,⁸ etc. Un *melting pot* de les literatures europees (la nostra com una d'elles) que, com dic al pròleg si hi ha de tot com a reflex de la història («els enfonsats i els salvats» per dir-ho amb el títol de Levi), és també,

potser, per al lector, un possible manual d'ús (en el sentit del *mode d'emploi* de Georges Perec). No és, doncs, història de la literatura, tasca ja més específicament pedagògica que vaig reservar per a la nostra literatura i en concret per a la novel·la i la poesia de postguerra i que es va haver d'esperar que aparegués, fa vint-i-vuit anys, el diari *Avui*, per tal que, com a escriptor català de cap de setmana, hi pogués dir la meua, full per full, lliurement per lliurament, fins a fer en dos volums, un munt de paper considerable.

Al qual munt afegeixo aquesta tirada de més, dedicada a donar-me cops al pit (no gaire forts, per l'edat) com un penitent del llarg pelegrinatge de més de seixanta anys, cap al santuari de la cultura pròpia, ciutadana d'Europa, independent i lliure: ei, si pot ser, com acaba dient Pere Quart a la «*Tirallonga dels monosíl·labs*»,⁹ responent a Déu que li havia preguntat què volia. □

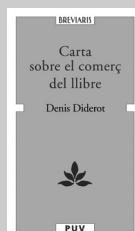
1. Barcelona: Empúries, 1997.
2. «Crítica de la crítica», 26 de febrer de 1998.
3. *Sota la sang*, de Joan Perucho. Barcelona: Ariel, 1947.
4. *Les arrels romàntiques del present*. Barcelona: Edicions 62, 1997.
5. *Le secret professionnel*. París: L. Stack, 1924.
6. *Dietari (1953-1956)*. Barcelona: Edicions 62, 1999.
7. *Serra d'Or*, gener de 1965.
8. *La ciutat dels llibres*. Barcelona: Proa, 1999.
9. *Circumstàncies*. Barcelona: Proa, 1968.

BREVIARIS

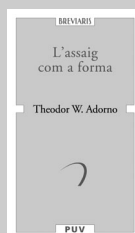
Discurs sobre la dignitat de l'home
Giovanni Pico della Mirandola

Traducció i introducció
d'Antoni Seva
Preu: 7,50 €

Carta sobre el comerç de llibres
Denis Diderot

Traducció i introducció
d'Antoni Furió
Preu: 10,50 €

L'assaig com a forma
Theodor W. Adorno

Traducció
de Gustau Muñoz
Introducció
de Jacobo Muñoz

Preu: 6,00 €

PUV PUBLICATIONS
UNIVERSITAT
D'IVALENCIA

Arts Gràfiques, 13 - 46010 València
www.uv.es/publicacions
publicacions@uv.es

La democratització de la crítica cultural

George Cotkin

La peça de Wallace Shawn *The Designated Mourneur* és, en part, un plany per la mort de la crítica cultural seriosa i de la comunitat intel·lectual. Els bàrbars culturals han envaït la vida de l'esperit. Però la genialitat d'aquesta peça rau en la seua negativa a deixar sense analitzar aquest estat de coses. No de tot el que s'ha perdut cal plànyer-se. El lamentador designat diu adéu sense cap recança a «tota aquella mistificació sense fi, la seriositat, la pesantor» de la cultura.

Recentment el grup dels lamentadors designats que ploren pels dies de glòria de la crítica ha guanyat nous adeptes. En un article recent a *Bookforum*, Sven Birkerts, després de fer l'elogi de l'elevada seriositat i el sentit de propòsit dels ressenyadors dels millors dies de la *Partisan Review*, afirmava que el món literari es troba ferit per la «negativitat aparentment gratuïta» de molts ressenyadors. Mancats d'un sentit cohesiu de comunitat, mancats d'ideals

elevats, i amb el sensacionalisme i l'efecte mediàtic com a bandera, crítics com ara Dale Peck mostren una propensió excessiva a recórrer a la bastonada en les seues ressenyes, diu Birkerts. La reputació de Peck com a destraler literari (vegeu-ne el darrer recull d'assajos, *Hatched Jobs*) es va assentar d'una vegada per totes quan començà amb aquesta frase una ressenya, publicada a *New Republic*, de l'obra de Rick Moody *The Black Veil: A Memoir With Digressions*: «Rick Moody és el pitjor escriptor de la seua generació».

Si la crítica literària es caracteritza per una prosa enverinada i els retrets per petiteses, la crítica d'art manca totalment de judicis fermes. L'historiador de l'art James Elkins remarca en un llibre intel·ligent, *What Happened to Art Criticism?* que els crítics han passat ara a preferir la descripció a la valoració de les obres. Això contrasta a bastament amb els dies en què crítics com Clement Greenberg i Harold Rosenberg estaven tan disposats a emetre judicis clars i a defensar-los enèrgicament. Avui, en opinió d'Elkins, hi ha més crítica d'art que mai, però no té cap entitat.

La crítica cultural es troba avui, en opinió de molts, afeblida, i fins i tot en estat agònic. Per a Birkerts, Alvin Kiernan, Russell Jacoby, i altres, hi hagué una vegada una crítica cultural viva, profunda, amb

George Cotkin és professor d'Història a la California Polytechnic State University, a San Luis Obispo (Califòrnia, Estats Units). És autor d'*Existential America* (Johns Hopkins University Press, 2003) i està preparant una història de la crítica cultural en la postguerra per a Columbia University Press. Aquest article aparegué a *The Chronicle of Higher Education* (vol. 50, núm. 43), juliol de 2004, i es publica amb l'autorització de l'autor.

ressò públic, compromesa. Els grans crítics –Lionel Trilling, Philip Rahv, Clement Greenberg, Alfred Kazin i Dwight Macdonald– circulaven pels camins de la crítica i s'aturaven de tant en tant per impartir judicis savis o apassionats i per elevar els nivells. Ara ja no és així. Què ha passat?

D'acord amb aquesta línia de pensament, la generació actual de crítics, que ha arribat després de l'assalt del postmodernisme i de la mercantilització creixent de la cultura, està fora de joc i manca de criteris fermes de judici. Les publicacions i institucions que donen suport a una crítica seriosa, segons aquesta visió, no existeixen o en són ben poques.

També es diu que els crítics d'avui s'entesten a amagar-se rere els murs elitistes de l'acadèmia, i fan servir sense recança un estil de prosa a l'abast només d'un grapat d'iniciats. Els avorrits capbussaments dels crítics universitaris en les aigües superficials de la cultura popular, d'altra banda, revelen l'escassa voluntat d'aquests crítics d'elevar els nivells. Encara que les raons adduïdes siguin contradictòries, els autors d'aquestes jeremiades insisteixen en la trista conclusió que la crítica cultural seriosa ha caigut en un pantà de retrets de vol gallinaci i de reputacions inflades.

Aquesta explicació en termes de decadència, un tret permanent de la vida intel·lectual nord-americana des del temps dels puritans, està fora de lloc, és autocomplaent, i històricament poc rigorosa. A més, és difícil de provar. S'ha produït una davallada en el nivell de la crítica els darrers 50 anys? Hem caigut de les altures urbanes i erudites de Lionel Trilling i Edmund Wilson per enfonsar-nos en el pou cec de l'assassinat literari o la mera descripció? Per descomptat, la lògica d'aques-

ta mena d'opinions depèn de les figures que comparem. Ben bé podríem invocar una sèrie de crítics culturals en plena activitat per demostrar que la crítica cultural està viva i gaudeix de bona salut.

Comparem, per exemple, el santificat Trilling amb l'ubic Harold Bloom. Birkerts i altres lloen Trilling pel seu estil accessible, per la seua disposició a situar la seua crítica literària en «la fosca i sagnant cruïlla» on es troben la literatura i la crítica. Lionel Trilling no sols reverenciava la universitat i els ideals de l'humanisme, sinó que també maldava per arribar al públic general a través de les seues activitats vinculades a clubs del llibre de caire elevat i amb la seua famosa antologia literària *The Experience of Literature*.

Però Bloom, que està viu i en plena forma, ha exercit una influència pregona en els estudis literaris de l'acadèmia amb les seues idees sobre l'«ansietat de la influència». Més recentment ha continuat els seus esforços per fer accessible a un públic ampli la literatura seriosa amb *The Best Poems in the English Language: From Chaucer Through Frost*. I si algú diu que Trilling publicà una novel·la, doncs Bloom també ho ha fet. Finalment, el compromís polític de Trilling fou relativament limitat i sovint abstracte. De vegades la seua tirada una mica unilateral vers el radicalisme en la dècada de 1940 pertorbava el seu criteri i els seus compromisos de caire polític. Per la seua banda, Bloom, lluny de recloure's en l'àmbit estrictament acadèmic, no ha dubtat a intevenir a fons en les guerres culturals, i això s'ha de reconèixer, independentment que aprovem o no les seues opinions.

És Bloom un espècimen d'una raça d'intel·lectuals públics en vies d'extinció?

De fet, a hores d'ara la presència d'intel·lectuals públics sovinteja als mitjans de comunicació. Considerem el cas de Henry Louis Gates jr., que no sols dirigeix el prestigiós departament d'estudis afroamericans de la Universitat de Harvard, sinó que és també un actiu empresari de productes culturals, ha escrit un interessant llibre de memòries, ha codirigit una enciclopèdia interactiva en CD ROM, intervingué en una sèrie de la PBS sobre Àfrica i tingué cura de la publicació de la primera novel·la afroamericana.

John Updike, Elaine Scarry, Stanley Fish, Martha C. Nussbaum, Jay Parini i Richard Rorty, per dir-ne tan sols uns quants, han fet una feina important a les seues àrees especialitzades i, alhora, miren de tractar també altres temes i de sotmetre a anàlisi el camp més vast de la cultura en general. Updike, per exemple, no escriu només novel·la, sinó també crítica d'art. De fet, es pot dir que algunes de les seues novel·les funcionen així mateix com a crítica cultural. Fish fa de crític literari, però es dedica també a l'anàlisi jurídica (i a més escriu regularment columnes sobre cultura acadèmica a *The Chronicle*).

Al seu article al *Bookforum* Birkerts es plany de la desaparició de la *Partisan Review*, amb la seua aura d'intel·lectuals lliurats al compromís polític i la defensa inspirada de l'alt modernisme. El problema d'aquesta valoració no és tant que siga falsa, sinó que és esbiaixada. Als seus dies millors de final de la dècada de 1940 i principi de la de 1950, *Partisan Review* arribava amb prou feines als 15.000 subscriptors. Això no obstant, la seua influència era immensa i segons l'opinió dels lamentadors designats, aquesta revista, juntament amb *The Saturday Review of*

Literature, *The New York Times Review of Books* i *Commentary*, va oferir des de la dècada de 1950 fins al començament de la de 1970 un espai molt atractiu per a la crítica cultural.

A les seues pàgines, Trilling ponderava la imaginació moral, Dwight Macdonald dissecava la cultura de masses, i Norman Podhoretz tractava obertament la divisió racial. Aquests crítics i revistes tenien autoritat i exercien influència. Per exemple, una ressenya del llibre d'Erving Goffman *Relations in Public: Microstudies of the Public Order*, publicada a la primera pàgina de *The New York Times Book Review*, podia fer que es multiplicaren per quatre les vendes d'una obra d'erudició acadèmica. Avui *The Saturday Review* i *Partisan Review* ja no existeixen, i *Commentary* és una mera ombra conservadora d'allò que fou.

Però avui comptem amb nous i esponsorosos instruments per a la crítica i el debat, i no es limiten tan sols a la discussió d'obres literàries. *Reason*, una revista llibertària dirigida per un doctor en filologia anglesa, té un tiratge de 60.000 exemplars i planteja les qüestions culturals amb un fervor pel debat que no té res a envejar als intel·lectuals de Nova York. *The New York Review of Books* continua amb la vitalitat de sempre, flanquejada per *The Claremont Review of Books* en la dreta i *The Boston Review* en l'esquerra. *To the Best of Our Knowledge*, un programa de la Ràdio Pública Nacional, es dedica a la discussió seriosa de temes culturals. La llista que podríem fer seria molt llarga, i tot plegat demostra la vivacitat de la crítica cultural d'avui.

Malgrat la penetració cultural i la visió de conjunt característiques de la generació aplegada al voltant de la *Partisan Review*,

també és cert que patien una mena de miopia que els feia incapaçs de copsar allò nou i significatiu en el panorama cultural de la dècada de 1960 i després. L'energia i la creativitat dels anys 60 –els *happenings*, el pop art, el cinema, la música– els relliscava bastant als intel·lectuals de la *PR*. Ni tan sols s'adonaven que havien restat al marge del terreny més innovador de la cultura. Esdevingueren guardians esverats de l'alt modernisme, dedicats a defensar-ne els grans monuments enfront dels cadells d'allò nou.

Malauradament es van fer tan encarrats amb les seues certeses i judicis polítics que esdevingueren en gran mesura irrelevantes. Susan Sontag publicà a la *Partisan Review* el seu trencador assaig «Notes on "Camp"» (1964), on explicava com funcionava el *camp* com a estil. Tanmateix, el director de la revista, William Phillips, va admetre més endavant que no s'havia fet càrrec de què anava exactament i que si n'hagués copsat l'obertura i el caire transgressor, no li hauria donat el vistiplau. Sontag aportava a la comunitat intel·lectual de Nova York un lligam útil entre la cultura literària més antiga i la cultura emergent del cinema i el teatre. Però la gent de la *Partisan Review* va fer ben poc per acollir-la i per acollir la nova generació de crítics.

A hores d'ara la queixa recurrent és que la cultura literària manca de civilitat. Vivim en una època de mercantilització i de cultura-espectacle. Els escriptors volen atraure l'atenció, volen publicitat, i una forma d'aconseguir-ho és publicar ressenyes destructives. Dale Peck n'és l'exemple més conegut, però no és un cas atípic. Heidi Julavits lamentava, en un article a *The Believer*, la davallada de nivell de la

narrativa seriosa i de la crítica. Passava revista a tota una cultura literària que caracteritza com a *snark*, el terme que fa servir per designar les ressenyes hostils, les ressenyes que tenen una finalitat d'auto-promoció.

La ressenya *snark*, segons Julavits, s'aparta del compromís seriós amb la literatura i s'estima més limitar-se a fer soroll, la qual cosa al capdavant condueix a fer de les ressenyes una forma d'entreteniment, proper als comentaris sobre pel·lícules o a la crítica gastronòmica. Birkerts troba que la crítica cultural es troba en una «situació crítica». El tomb cap al postmodernisme en la teoria, amb el seu qüestionament de l'objectivitat, arrabassà, en la seua opinió, el sòcol bàsic per a una crítica independent als ressenyadors. D'altra banda, l'expansió de les cadenes de llibreries i el boom dels *best-sellers* ha fet molt de mal a la cultura literària, que ha restat sotmesa als valors comercials del mercat i al negoci de l'entreteniment. Per a Julavits i Birkerts, la darrera gran època de la cultura literària foren les dècades de 1940 i 1950, els dies d'esplendor dels intel·lectuals de Nova York i de la *Partisan Review*.

En la seua època d'apogeu, els escriptors de la *Partisan Review* conformaven un grup altiu, orgullós i de tracte difícil. Mary McCarthy era, segons Norman Podhoretz, «la dama negra» de la crítica. Com a dona en un món d'homes caracteritzat per un sentit satíric d'allò més càustic, McCarthy tractava amb llengua verinosa molts dels seus coetanis. Així, *Un tramvia anomenat desig*, de Tennessee Williams, «put a ambició literària com l'apartament put a perfum barat; en contemplar la representació d'una peça de Mr. Williams és

impossible no percebre-hi el tuf omnipresent de l'oportunisme».

No sembla que la línia que va de McCarthy a Peck siga discontinua. Tampoc hauríem d'oblidar que la civilitat no era el que més abundava en els cercles dels intel·lectuals de Nova York. El crític d'art Clement Greenberg colpejà físicament el crític teatral Lionel Abel una vegada que aquest refusà l'opinió segons la qual Jean Wahl, el filòsof francès, era antisemita. Tot i que Peck té una gran reputació de destraller literari, fins on jo sé els seus colps s'han limitat fins ara a la pàgina impresa.

L'acusació d'oportunisme adreçada per Mary McCarthy contra Tennessee Williams és avui arma habitual a les mans de tots els jeremies de la crítica cultural. És una manera de plànyer l'especialització de la cultura acadèmica, una mostra de la disposició dels joves crítics a llançar-se directament a la jugular quan una ironia hi hauria estat una resposta més escaient.

Però abans de deixar de banda simplement aquests banys de sang com a tret característic i part integrant dels *shows* mediàtics de la crítica que proliferen, bé caldrà que fem memòria de les considerables batusses que provocava el cercle al voltant de la *Partisan Review*, com ara la tempesta de controvèrsies a què donaren lloc, temps era temps, *Making It* de Norman Podhoretz i *Advertisements for Myself* de Norman Mailer. Tots dos llibres foren condemnats llavors perquè anunciaven que el món intel·lectual no era immune a l'oportunisme, al desig d'èxit.

D'això, ara, n'hi ha per donar i vendre. Realment calia que sabéssim de la fal·lera per la pornografia del crític del *New Yorker* David Denby, explicada per ell mateix en la seua confessió, *American Sucker?* Real-

ment calia que la crítica del *Nation* Katha Pollitt exliqués les seues recerques en Google a propòsit del seu examant, de qui en ressegueix tots els moviments? En la crítica, com en la vida, de vegades poc ja és massa.

Certament, la crítica cultural ha canviat amb els anys. Els vells dies del crític que exercia una autoritat sense discussió ja han passat, afortunadament. La nostra és una època bastant més pluralista, que ja no es limita a la cultura literària estreta. La crítica cultural avui està viva i gaudeix de bona salut, i té al capdamunt gegants com ara Harold Bloom, Susan Sontag, Richard Rodriguez, Morris Dickstein, Eve Kosovsky Sedwick i Fredric Jameson, crítics d'orientacions i preferències ben diverses. D'altra banda, la crítica cultural, més que mai, s'està filtrant des de baix. Els *blogs* i les ressenyes d'Amazon estan obrint considerablement l'espai de la crítica, i ofereixen noves possibilitats. Michael Bérubé, un professor de literatura, per exemple, posa a disposició del públic anàlisis culturals i polítics valuoses al seu *blog*, que rep unes 40.000 visites cada mes. Terry Teachout, crític teatral de *The Wall Street Journal* i crític musical de *Commentary*, manté un *blog*, «About Last Night», en el qual explica diàriament el procés intel·lectual i les preocupacions del crític cultural compromès.

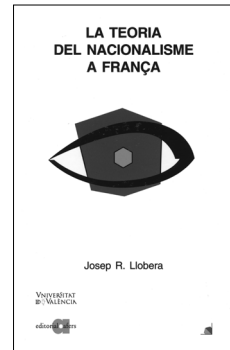
La democratització de la crítica —com ara en el sistema d'avaluació dels llibres pels lectors que fa servir Amazon— és un afer confús i poc endreçat, com convé que siga la democràcia. Però la solució als problemes actuals de la crítica cultural no la trobarem, sens dubte, als soterranis resclosits de la nostàlgia i l'enyor de la crítica tal com era fa mig segle. Més aviat la

solució rau a reconèixer, com feia John Dewey fa un segle, que els problemes de la democràcia exigeixen més democràcia (contra el corporativisme de la cultura), menys nostàlgia d'una edat d'or que mai no existí, i esperit d'obertura envers tot allò que és nou i que enforteix la nostra cultura. □

Traducció de Jaume Soler

EL MÓN DE LES NACIONS

Novetat

FRANÇOIS THUAL

Els conflictes identitaris

184 pp., 10,00 €

ALFONS CUCÓ

Els confins d'Europa. Nacionalisme i drets humans a la Mediterrània oriental

190 pp., 10,00 €

ERNEST GELLNER

Nacionalisme

112 pp., 10,00 €

LIAH GREENFELD

Nacionalisme i modernitat

194 pp., 13,00 €

DANIELE CONVERSI

La desintegració de Iugoslàvia

212 pp., 13,00 €

MIROSLAV HROCH

La naturalesa de la nació

182 pp., 13,00 €

GÉRARD BOUCHARD

La nació quebequesa: futur i passat

266 pp., 15,00 €

JOSEP R. LLOBERA

La teoria del nacionalisme a França

162 pp., 15,00 €

PUBLICACIONS DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

editorial **afers**

PREMIS LITERARIS
AUSIÀS MARCH I JOANOT MARTORELL

• *PROGRAMA OCTUBRE 2004* •

Dimecres 6 d'octubre

---

20 hores Casa de Cultura (Passeig Germanies 13)

TAULA RODONA: «30 ANYS DE CARN FRESCA»

Ponents: Jesús Huguet, Francesc Calafat, Josep Piera

Recitaran: Josep Lozano, Doménech Canet, Rafael Ventura-Melià, Salvador Jàfer, Josep L. Bonet, Joan Navarro

Dijous 7 d'octubre

---

20 hores Casa de Cultura

TAULA RODONA: «LES ESCRITORES DELS 70»

Ponents: Maria Antònia Oliver, Marta Pessarrodona, Carme Riera, Antònia Cabanilles Vinyet Panyella i Teresa Pasqual (moderadora)

Divendres 8 d'octubre

---

20 hores Casa de Cultura

TAULA RODONA: «ELS ESCRITORS DELS 70»

Ponents: Miquel de Palol, Marc Granell, Biel Mesquida, Francesc Parcerisas, Jordi Coca, Xavier Bru de Sala i Sam Abrams (moderador)

Divendres 8 d'octubre

21'30 hores Edifici de Foment d'AIC (Sant Francesc de Borja 2)

SOPAR DELS PREMIS a càrrec del restaurant Santanjordi

HOMENATGE A JOSEP M. CASTELLET

LLIURAMENT DELS GUARDONS I PRESENTACIÓ DE L'EDICIÓ DE LES OBRES PREMIDADES

AJUNTAMENT DE GANDIA

ÀREA DE CULTURA I FESTES

El crític perfecte

T. S. Eliot

I

Eriger en lois ses impressions personnelles,
c'est le grand effort d'un homme s'il est sincère.

Lettres à Amazone

Coleridge fou, potser, el més gran dels crítics anglesos, i, en certa manera, l'últim. Després de Coleridge tenim Matthew Arnold, el qual, crec que tothom hi estarà d'acord, fou més aviat un propagandista de la crítica, que no pas un crític; un divulgador, més que no pas un creador d'idees. Mentre aquesta illa continue sent una illa (i, de fet, no som més a prop del Continent que els contemporanis d'Arnold), l'obra d'Arnold serà important; encara fa de pont a través del Canal, i quedarà sempre com una feina assenyada. D'ençà dels intents d'Arnold d'esmenar els seus compatriotes, la crítica anglesa ha seguit dues direccions. Quan un crític eminent va afirmar, no fa gaire, en un article de premsa, que «la poesia és la forma més altament organitzada d'activitat intel·lectual», ens vam adonar que allò no podia haver-ho escrit un Coleridge, i tampoc un Arnold. I no només perquè les paraules *organitzada* i *activitat*, totes dues juntes en una sola frase, evocuen vagament i amb familiaritat el vocabulari científic, cosa que és característica de l'escriptura moderna, sinó també perquè ens fa plantejar-nos qüestions que Coleridge i Arnold no haurien suggerit. Com és, per exemple, que la poesia és més «altament organitzada» que l'astro-nomia, la física o la matemàtica pura, totes elles disciplines que imaginem que són, amb relació als científics que les practiquen, «activitat intel·lectual» d'un tipus més aviat força organitzat? «Les simples tirallongues de paraules», continua dient el nostre crític amb el mateix sentit de l'oportunitat i de la versemblança, «escampades com taques de pintura en un llenç, bé ens poden sorprendre... però no tenen cap mena de significació en la història de la literatura». Les frases per les quals Arnold és més conegut són potser inadequades i bé poden suscitar més dubtes dels que esvaeixen, però tenen normalment algun significat. I si

---

Aquest assaig de T. S. Eliot (títol original: «The Perfect Critic»), fou inclòs al seu llibre *The Sacred Wood. Essays on Poetry and Criticism* (1920).

una frase com ara aquesta de «la forma més altament organitzada d'activitat intel·lectual» és l'organització més alta del pensament de què és capaç la crítica contemporània, representada per un dels seus exponents distingits, llavors cal concloure que la crítica moderna ha degenerat.

Ja diagnosticarem més avall el desori verbal a què ens referim. El senyor Arthur Symons no pateix, precisament, d'aquest mal (perquè la citació, per descomptat, no era seua). El senyor Symons representa l'altra tendència. Ell és un dels representants de l'anomenada *crítica estètica* o *crítica impressionista*. És aquesta forma de crítica la que voldria analitzar tot seguit. El senyor Symons, que és com a crític successor de Pater i, en part, també de Swinburne (em sembla que l'expressió *sick or sorry* pertany, a parts iguals, a tots tres), és *el* crític *impressionista*. Si hi ha algú de qui es pot dir que fa gala d'una ment sensible i cultivada –val a dir, cultivada per l'acumulació d'una considerable diversitat d'impressions, que ha rebut de totes les arts i en moltes llengües– davant d'un *objecte*, és ell. I si hi ha algun tipus de crítica de la qual podem dir que ens mostra, com si fos un trofeu, el fidel retrat de les impressions, més nombroses o més refinades que les nostres, rebudes per una ment més sensible que la nostra, és la seua crítica. Un retrat, cal remarcar-ho, que és també una interpretació, una traducció; perquè té vocació de produir-nos impressions, i aquestes impressions són creades i traslladades, a parts iguals, per la seua crítica. No estic dient ara que el senyor Symons siga exactament això, però sí que el crític *impressionista* fa això, i se suposa que el crític *impressionista* és el senyor Symons.

Tenim a l'abast un volum amb el qual podem fer la comprovació del que acabem de dir.¹ Deu dels tretze assaigs tracten d'obres de Shakespeare, i, per tant, podem agafar-ne una com a mostra del llibre: «*Marc Antoni i Cleopatra* és, al meu parer, l'obra més prodigiosa de Shakespeare».

Cleopatra, per al senyor Symons, és també la dona més prodigiosa de totes: «L'última reina de la dinastia dels Ptolemeus ha estat musa de poetes, una estrella maligna de llum sinistra, d'Horaci i Properci fins a Victor Hugo; i no només ho és per als poetes...».

Quin sentit té, tot això, ens preguntem? Com a anàlisi de *Cleopatra*, i del seu possible origen en la dama fosca dels Sonets, cau pel seu pes. A poc a poc, ens adonem que no estem davant d'un assaig sobre una obra d'art o una creació intel·lectual, sinó que el senyor Symons reviu l'obra, com ens imaginem que la vivia quan era al teatre; fa recompte, la comenta: «Els darrers dies, Cleopatra assoleix una certa sublimació [...] s'estimaria mil vegades més morir, que no viure i ser la riota dels homes [...] és una dona fins al final [...] i així és com mor [...] l'obra acaba amb un toc de solemne pietat...».

Presentades així, diríem que d'una manera més aviat peculiar, i desfullades com una carxofa, les impressions del senyor Symons s'assemblen molt a aquelles lectures literàries populars, ben conegudes, en què s'explica l'argument d'una obra de teatre o d'una novel·la, es glossen els motius dels personatges i, per tant, es fa més fàcil l'accés a una obra d'art als principiants. Però no és aquesta la intenció del senyor Symons quan escriu. La raó per la qual trobem una semblança entre el seu assaig i aquesta forma de pedagogia és que *Marc*

Antoni i Cleopatra és una obra de teatre que coneixem bé i de la qual, per això mateix, tenim les nostres pròpies impressions. Ben bé podem donar-nos per satisfets amb les nostres impressions sobre els personatges i les seues emocions. Això fa que les impressions d'altri, per més sensibles que siguem, no ens acaben de semblar gaire significatives. Tanmateix, si ens remuntem a l'època en què no sabíem gaires coses dels simbolistes francesos, i ens vam trobar amb *The Symbolist Movement in Literature* a les mans, recordarem que aquell llibre ens va introduir a tota una sèrie de sensacions noves, com una mena de revelació. Després de llegir Verlaine, Laforgue i Rimbaud, si tornàvem al llibre del senyor Symons, ben bé podíem trobar que les nostres impressions eren diferents de les seues. El llibre, d'aquesta manera, potser no tenia un valor permanent per al lector, però l'havia menat a resultats que tindrien una importàcia permanent per a ell.

La qüestió no és si les impressions de Symons són *vertaderes* o *falses*. En la mesura que es pot aïllar la *impressió*, el pur sentiment, no pot ser, per descomptat, ni vertadera ni falsa. La qüestió és que mai no ens quedem amb el sentiment pur. Sempre reaccionem d'una manera o de l'altra o, com em sembla que ho fa el senyor Symons, amb una barreja de les dues maneres. Tan bon punt com intentem traslladar aquelles sensacions a paraules, o bé comencem a analitzar i construir, a *ériger en lois*, o bé comencem a crear una cosa nova. És molt significatiu que Swinburne, la poesia del qual potser va influir durant un temps en el senyor Symons, és d'una mena quan escriu poesia i d'una altra de ben diferent quan fa crítica. En el sentit que respon, en cada cas, a un impuls diferent. Quan fa crítica, interpreta i arranja. Ens pot semblar que aquesta no és la feina que han de fer els crítics, i que és emocional, i no intel·lectual —hi ha diversitat d'opinions, pel que fa a aquest punt. N'hi ha qui creu que la crítica ha de ser analítica, una construcció, l'acostament vers aquell *ériger en lois*, i que no té res a veure amb la creació. Inferesc, així, que Swinburne va trobar una bona eixida per a l'impuls creatiu en la seua poesia, i mai no va barrejar-la amb la prosa crítica. L'estil que fa servir en la crítica literària és essencialment prosístic; en canvi, la major part de la prosa del senyor Symons té més punts en comú amb la poesia de Swinburne, que no amb la seua prosa crítica. Supose —encara que l'argument es troba ací amb una foscor quasi completa— que al senyor Symons el commou molt més, l'afecta més profundament la lectura que no a Swinburne, que hi responia més aviat amb un rampell de violència i d'admiració comprensiva immediata que, tanmateix, el deixaven interiorment inalterat. La commoció s'acosta molt, però no totalment, en el senyor Symons, a la necessitat de crear. De vegades, la lectura fecunda les seues emocions i el duu a produir quelcom de nou, que no és crítica, però tampoc l'emanació, la manifestació, el naixement de la creativitat.

Aquest tipus de crític no és gens infreqüent, tot i que el senyor Symons és molt superior a la major part del seu gènere. Alguns escriptors pertanyen essencialment al tipus que reacciona excessivament davant dels estímuls, tot fent sorgir alguna cosa nova de les impressions que ha rebut, però als quals o bé els manca vitalitat o bé pateixen una fosca obstrucció que impedeix que la natura faça el seu camí. La seua sensibilitat altera l'objecte, però mai no arriba a transformar-lo. La reacció que els empeny és la mateixa que la de qualsevol

persona emotiva, encara que desenvolupada en grau excepcional. Per a una persona d'aquesta mena, la reacció al fet d'experimentar una obra d'art és una barreja de crítica i creació. La sensació que li provoca està feta de comentari i opinió, i també de noves emocions vagament aplicables a la vida personal. La persona sentimental, en qui una obra d'art aixeca tot tipus d'emocions que no tenen res a veure amb aquella obra d'art en concret, sinó que són associacions personals casuals, és un artista incomplet. Perquè, en un artista, aquesta suggestió que li ofereix l'obra d'art, purament personal, es fon amb una munió d'altres suggestions de moltíssimes experiències, la qual cosa provoca, com a resultat, la producció d'un nou objecte que deixa de pertànyer a l'esfera personal, per tal com esdevé una obra d'art per ell mateix.

Seria molt imprudent per part nostra especular, i d'altra banda és probablement impossible determinar quines són les insuficiències del vers gentil del senyor Symons i que es desborden, fins a vessar damunt la prosa crítica que escriu. Certament, podem dir que en la poesia de Swinburne el cercle de la impressió i l'expressió es tanca. Per això Swinburne podia ser un crític de més gruix que el senyor Symons. Això al capdavant ens suggereix la raó per la qual l'artista —bé que tothom té les seues limitacions— és sovint més fiable, com a crític, que qui no ho és. La crítica que faça sempre serà crítica, i no la satisfacció d'un desig creatiu reprimat, el qual, en la major part dels casos, interfereix fatalment en el resultat.

Abans de considerar què pot ser la reacció crítica adequada i amb sensibilitat artística, fins a quin punt la crítica és *sentiment* i fins a quin punt és *pensament*, i quina mena de *pensament* hi escau, potser fóra instructiu de burxar una mica en l'altra mena de tarannà, tan diferent del del senyor Symons, que perpetra les afirmacions generalitzadores del tipus esmentat en començar aquest article.

II

L'écrivain de style abstrait est presque toujours un sentimental, du moins un sensitif. L'écrivain artiste n'est presque jamais un sentimental, et très rarement un sensitif.

Le Problème du Style

L'afirmació citada més amunt, segons la qual «la poesia és la forma més altament organitzada d'activitat intel·lectual» pot ser considerada com a exemple de l'estil abstracte de crítica. La confusa distinció que sol fer la majoria de la gent entre allò *abstracte* i allò *concret* respon no tant a un fet manifest lligat a l'existència de dos tipus de mentalitats, una d'abstracta i una altra de concreta, sinó a l'existència d'un altre tipus de pensament, el pensament verbal o filosòfic. No vull, per descomptat, insinuar cap matís de condemna general de la filosofia. De moment, només empre la paraula *filosòfic* per incloure-hi els ingredients no científics de la filosofia; per incloure-hi, de fet, la major part de la producció

filosòfica dels darrers cent anys. Una paraula pot ser *abstracta* en dos sentits. Pot tenir (com passa amb el mot *activitat*, per exemple) un significat que no és possible copsar per mitjà de cap dels sentits; l'aprehensió d'aquella paraula requereix, llavors, que bandegem qualsevol tipus d'analogia amb l'experiència muscular o visual, és a dir, un esforç d'imaginació. Per a un científic expert, si fa servir el mot *activitat*, o bé no significa res en absolut, o bé significa quelcom molt més exacte del que a nosaltres ens suggereix. Si se'ns permet de dur ací les observacions de Pascal i del senyor Bertrand Russell sobre les matemàtiques, creiem que el matemàtic tracta amb objectes –si podem qualificar-los d'objectes– que afecten directament la seua sensibilitat. I, al llarg de bona part de la història, el filòsof s'esmerçava també a tractar amb objectes que, segons creia, tenien el mateix grau d'exactitud que els dels matemàtics. Finalment va arribar Hegel i, si bé no en fou el primer, sí que fou l'exponent més prodigiós de sistematització emocional, per tal com tractava les seues emocions com si fossen objectes definits que les havien generades. Els deixebles de Hegel han donat per fet que les paraules tenen significats definits, i amb això han passat per alt la tendència de les paraules a convertir-se en emocions indefinides. (Ningú, que no haja estat testimoni de l'escena, no pot imaginar el to tan convençut del professor Eucken, donant cops de puny a la taula i exclamant: *Was ist Geist? Geist ist...*). Si el verbalisme fos només cosa dels filòsofs professionals, no provocaria danys majors. Però la corrupció que comporta ha anat massa lluny. Compareu un místic o un teòleg medieval, o un predicador del segle XVII, amb qualsevol sermó *liberal* d'ençà de Schleiermacher, i us adonareu que les paraules han canviat de sentit. El que han perdut és definit i el que han guanyat és indefinit.

La immensa acumulació de coneixement –o, si més no, d'informació– que ens va furnir el segle XIX és responsable d'una ignorància també immensa. Quan hi ha tantes coses que cal saber; quan hi ha tants camps del coneixement en què les mateixes paraules s'empren amb diversos sentits; quan tothom sap una mica de moltíssimes coses, esdevé més i més difícil per a qualsevol de nosaltres que sapiguem si sabem de què estem parlant, o no. I, quan no en sabem, o quan no en sabem prou, d'alguna cosa, tendim a substituir les idees per emocions. La frase que hem evocat tan sovint al llarg d'aquest article és un exemple tan bo com qualsevol altre del procés que acabem de descriure, i la podem comparar amb les frases inicials de *Posterior Analytics*. No només tot el coneixement, sinó tot el sentiment, és percepció. L'inventor de la «poesia com a forma més altament organitzada d'activitat intel·lectual» no parava esment, ni de bon tros, en la percepció quan va elaborar la definició; en tenia prou amb les emocions que li suggeria la paraula *poesia*. En aquells moments, l'absorbia una *activitat* molt diferent no només de la del senyor Symons, sinó també de la d'Aristòtil.

Dissortadament, Aristòtil ha sofert l'adhesió de moltes persones que cal considerar menys com a deixebles que com a seguidors i adeptes. Hem de malfiar-nos de les identificacions canòniques amb Aristòtil, perquè condueixen a balafiar tota la força i la vitalitat que li és pròpia. Ell era, sobretot, un home d'una intel·ligència no només extraordinària, sinó universal; i això vol dir que podia aplicar la seua intel·ligència a qualsevol cosa, a

qualsevol aspecte. La intel·ligència ordinària només és bona per a determinats objectes. Un valuós home de ciència, per exemple, si de cas li interessa la poesia, n'elaborarà uns judicis grotescs: li agradarà aquest poeta perquè li recorda a ell mateix, o l'altre perquè expressa unes emocions que ell, personalment, admira. Pot fer ús de l'art, de fet, com a via d'escapament de l'egotisme que està fora de lloc en la seua especialitat. Però Aristòtil no havia de satisfer cap d'aquests desigs espuris. En qualsevol camp d'interès, esguardava únicament i de fit a fit l'objecte. Al seu breu i fragmentari tractat ens n'ofereix un exemple etern. Un exemple no pas de lleis, i ni tan sols de mètode, car no n'hi ha cap, de mètode, tret d'ésser molt intel·ligent, sinó d'una intel·ligència que du a terme d'esma una anàlisi de les sensacions fins convertir-les en principis i en definicions.

De tota manera, el veritable model de crític fou fins al segle XIX Horaci, i no Aristòtil. Un precepte, com els que ens donen Horaci o Boileau, és només una anàlisi inacabada. Se'ns presenta com una llei, com una norma, perquè no se'ns presenta en la forma més general: és empíric. Com ja sabia Spinoza, quan compremem la necessitat, som lliures perquè l'assumim. El crític dogmàtic, que elabora normes i afirma valors, no acaba la seua feina. Aquest tipus d'afirmacions poden, sovint, ser justificables perquè estalvien temps, però en qüestions d'una gran importància el crític no ha d'exercir la coerció, i no pot fer judicis en termes de *millor* i *pitjor*. Simplement ha d'elucidar: el lector ja es formarà un judici propi amb aquells elements.

I d'altra banda, el crític purament *tècnic* —és a dir, el que escriu per explicar alguna novetat o per impartir lliçons als qui practiquen un art— només pot ser anomenat crític en un sentit limitat. Bé pot analitzar percepcions, i els mitjans per generar percepcions, però el seu objectiu és limitat i sens dubte no és l'exercici desinteressat de la intel·ligència. La petitesa de l'objectiu que cerca fa més fàcil detectar el mèrit o la feblesa de l'obra. De tota manera, d'aquest tipus d'escriptor n'hi ha ben pocs —i, per tant, la *crítica* que fan té gran importància dins dels seus límits. Això és el que podríem dir de Champion. Dryden és, de bon tros, més desinteressat; desplega molta més intel·ligència lliure. I tanmateix ni Dryden ni cap dels crítics *literaris* del segle XVII no són precisament esperits lliures, comparats, per exemple, amb un Rochefoucauld. Sempre tenen més tendència a legislar que no a indagar, i si arriben a revisar criteris establerts, i fins i tot a capgirar-los, ho fan a partir dels mateixos materials. La intel·ligència lliure, en canvi, s'aboca de ple a la indagació.

Tornant a Coleridge, el talent natural i algunes realitzacions del qual excel·leixen, segurament, per damunt de les de qualsevol altre crític modern, cal dir que no se'l pot considerar una intel·ligència completament lliure. En el seu cas, però, la naturalesa de les limitacions és molt diferent de les que constrenyien els crítics del segle XVII, i és d'una mena molt més personal. L'interès metafísic de Coleridge era força genuí i, com la major part dels interessos metafísics, formava part de les seues emocions. Un crític literari, però, no hauria de tenir altres emocions que les que provoca immediatament una obra d'art; i d'aquestes (com apuntava adés), quan són vàlides, no hauríem de dir-ne ni tan sols emocions. Coleridge pren camins que s'allunyen de la crítica, i fa sospitar que s'embarca en tot de

giragoneses metafísiques. No sempre sembla decidit a retornar a l'obra d'art amb una millora de la percepció i amb un gaudi més intens, perquè és més conscient; el seu centre d'interès canvia, i els seus sentiments són impurs. És, en el mal sentit de la paraula, més *filosòfic* que Aristòtil. Perquè totes les afirmacions que fa Aristòtil il·luminen la literatura que n'és el motiu. En canvi, Coleridge només ho aconsegueix ací i allà. És un altre exemple de l'efecte pernicios de les emocions.

Aristòtil posseïa el que podem anomenar una *ment científica*: un tipus de ment que poques vegades es troba entre els científics, si no és fragmentàriament, i que fóra millor d'anomenar *ment intel·ligent*. Perquè no hi ha cap més intel·ligència que aquesta, i en la mesura que els artistes i els homes de lletres són intel·ligents (podem dubtar que el nivell d'intel·ligència dels homes de lletres siga tan alt com el dels de ciència) la seua intel·ligència és d'aquesta mena. Sainte-Beuve era fisiòleg de formació, però probablement la seua ment, com succeeix amb la dels científics especialistes ordinaris, estava limitada, quant als seus interessos, que no eren, principalment, de caire artístic. Si es pot dir que era un crític, indubtablement en fou un de molt bo, però potser li escauria una altra denominació. De tots els crítics moderns, tal vegada fou Remy de Gourmont qui posseïa una intel·ligència universal més semblant a la d'Aristòtil. Era un fisiòleg aficionat, però molt i molt capaç, que combinava amb sensibilitat remarcable l'erudició, el sentit dels fets i el sentit de la història, amb el poder de generalització.

Creiem en el do d'una sensibilitat superior. I, per a la sensibilitat, la lectura àmplia i profunda no significa simplement augmentar l'extensió de la pastura. No s'hi produeix merament un augment de la comprensió, que deixa inalterada la fiblada inicial de la impressió. Les noves impressions modifiquen les impressions produïdes per objectes ja coneguts. Una impressió necessita que la refresquem constantment amb d'altres de noves, per tal de perviure; necessita, fet i fet, trobar un lloc en un sistema d'impressions. I aquest sistema tendeix a articular-se en una afirmació generalitzada de la bellesa literària.

Hi ha, per exemple, versos esparsos i tercets a la *Divina Comèdia* capaços de traslladar una impressió de bellesa aclaparadora fins i tot a un lector no iniciat, proveït només amb coneixements elementals dels fonaments del llenguatge que li permeten desxifrar-ne el significat. Aquesta impressió serà tan pregona que cap estudi posterior, ni cap tipus de comprensió, podrà intensificar-la. Però en aquest punt la impressió és emocional; el lector, amb la ignorància que li suposem, no és capaç de distingir la poesia de l'estat emocional que li provoca la lectura de la poesia, que pot ben bé ser simplement autocomplaença de les emocions pròpies. La poesia pot ser un estímul accidental. L'extrem del gaudi de la poesia és la pura contemplació, despullada de tots els accidents de l'emoció personal; és a dir, que intentem veure l'objecte tal com és realment i trobar un significat a les paraules d'Arnold. I sense un treball previ, sense un treball, dic, que és en bona part un exercici d'intel·ligència, no som capaços d'atènyer aquell estat de visió *amor intellectualis Dei*.

Aquestes consideracions, llançades així, de forma general, podrien semblar llocs comuns. Però pense que sempre és oportú cridar l'atenció sobre aquesta superstició curta de

gambals segons la qual una cosa és l'apreciació o la sensibilitat, i una altra la crítica *intel·lectual*. La sensibilitat, segons la psicologia popular, és una facultat, i la capacitat crítica n'és una altra, una àrida lucidesa que ens permet de construir grans bastides teòriques amb les nostres percepcions o amb les dels altres. Ben al contrari, la veritable generalització no és quelcom que es construeix a partir d'una acumulació de percepcions; les percepcions, en una ment veritablement sensible, no s'acumulen com una massa informe, sinó que prenen la forma d'estructura; la crítica és, doncs, la traslació d'aquesta estructura al llenguatge; és un desenvolupament de la sensibilitat. La crítica dolenta, en canvi, només és l'expressió d'una emoció. I les persones emocionals –com ara els corredors de borsa, els polítics o els homes de ciència– i l'escàs nombre de persones que es vanten de no ser-ne, detesten o aplaudeixen grans escriptors com ara Spinoza o Stendhal per la *frigidesa* que mostren.

L'autor d'aquest assaig es va declarar, fa temps, profundament partidari de l'afirmació segons la qual «el crític de poesia fa crítica poètica per tal de crear poesia». Ara tendeix més aviat a creure que els crítics *històrics* i els *filosòfics* haurien de ser anomenats *historiadors* o *filòsofs*, i prou. Pel que fa a la resta, hi ha, simplement, diversos graus d'intel·ligència. És una fatuïtat dir que la crítica es fa en benefici de la *creació* o la creació en benefici de la crítica. També és fatu donar per fet que hi ha èpoques de crítica i èpoques de creativitat, com si abocar-nos a la foscor intel·lectual ens donàs esperances de trobar alguna llum espiritual. Ambdues direccions de la sensibilitat són complementàries i, com que la sensibilitat és rara, impopular, però desitjable, caldria esperar que el crític i l'artista creatiu fossen, tot sovint, la mateixa persona. □

Traducció de Maite Insa

---

1. *Studies in Elizabethan Drama*, d'Arthur Symons.

Salvador Dalí, un escriptor d'idees

Vicent Santamaria

Al mestre Molas

Más de una vez he dicho, y vuelvo ahora a repetirlo, que prefiero pasar a la historia como un gran pensador antes que como un pintor famoso»

SALVADOR DALÍ, 1985

Entre les nombroses lloances i textos panegírics que a hores d'ara mereix la figura de Salvador Dalí, en honor a la commemoració del centenari del seu naixement, es troba la de ser considerat un gran escriptor. Aquesta valoració sol recolzar en l'afirmació del mateix pintor, qui va dir que ell es tenia més per bon escriptor que no pintor. Atesa la poca qualitat que Dalí atorgava a la seva pintura, en comparació amb els clàssics del Renaixement, aquesta suposada superioritat de la seva expressió verbal sobre la plàstica no diu gran cosa a favor de la seva qualitat literària.

Fos o no més bon escriptor que pintor, el cert és que Dalí en cap moment no va deixar de promoure i revalorar l'aspecte literari de la seva creació. Va ser ell mateix qui el 1982 va suggerir a l'editor Eduard Fornés la realització del catàleg *Dalí i els llibres* a fi i efecte de revalidar la seva obra literària, que una dècada abans ja havia estat recopilada en francès per Robert Descharnes en un doble volum titulat *Oui* (1971). Posteriorment, la incorporació de Dalí a la *Història de la literatura catalana*, el 1987, per part de Joaquim Molas, i la publicació, el 1989, del llibre d'Annemieke van de Pas, *Salvador Dalí. L'obra literària* (Editorial Mediterrània) fou un pas decisiu per a l'estimació del pintor com a escriptor no ja ocasional sinó amb una obra important i suculent a al seu darrere. Aquesta estimació es consolidà amb un curs monogràfic, *Dalí escriptor*, realitzat el mateix any 1989, sota els auspicis del primer director del Centre d'Estudis Dalinians, Felix Fanés.

Vicent Santamaria de Mingo (Borriol, 1969) és llicenciat en Filologia Catalana i professor de Llengua i Literatura Catalanes en l'ensenyament secundari. És autor de diversos treballs sobre el pensament de Salvador Dalí, tema al qual ha dedicat la seua tesi doctoral.

D'aleshores ençà la magnitud de l'obra literària de Dalí no ha fet més que créixer, però, oblidant molt sovint que Dalí començà sent –i no sé fins a quin punt ho fou tota la vida– un escriptor que realment no sabia escriure, un escriptor, que tot i posseir una expressió singularment enginyosa, gaudia d'una certa insuficiència literària i d'una deficiència lingüística considerable. No debades, el 1925, Dalí ja havia confessat al seu amic entranyable García Lorca, «lo burro que soy en literatura».

És de sobres coneguda la participació de Gala en l'arranjament dels primers textos surrealistes de Dalí de principis dels anys trenta. El mateix Dalí s'encarrega de recordar-ho en el seu primer llibre de memòries: «En efecte, Gala havia reunit la massa de gargots desorganitzats i inintel·ligibles que jo havia fet durant l'estiu a Cadaqués, i amb la seva escrupolositat infrangible havia aconseguit donar-los una “forma sintàctica” que era poc o molt comunicable. Formaven així un seguit de notes molt desenrotllades que, per consell de Gala, vaig tornar a atacar per refondre-les en una obra teòrica i poètica que havia d'aparèixer amb el títol de *La dona visible*».¹

La dona visible és el primer llibre que Dalí va publicar en francès l'any 1930, i un any abans l'obra literària de Dalí ja havia merescut una crítica rotunda per part del periodista català Manuel Brunet, el qual, en ressenyar el famós número 31 de la revista sitgetana *L'Amic de les Arts* publicat el març del 1929, va posar en relleu la incapacitat literària de Dalí, parant esment en aquella «forma sintàctica» a què abans es referia l'autor de la *Vida secreta*: «Un motor, una màquina moderna –deia Brunet– és una cosa molt ben ajustada. La

sintaxi és l'art d'ajustar. En Dalí no pot renegar de la sintaxi perquè quan pinta demostra tenir paciència i manetes. En Foix bé ajusta els seus poemes! Doncs? La conseqüència és evident: En Dalí no en sap més, i això gairebé és una injúria en un home que quan pinta fa un treball de mallorquí, un treball de monges».²

Aquesta crítica a la deficiència literària de Dalí es repetirà posteriorment en més d'una ocasió. Així, per exemple, Àngel Zúñiga, en la ressenya de la llarga novel·la que Dalí va publicar en anglès el 1944 amb el títol de *Hidden Faces*, escrivia que «Como ser imaginativo capaz de dar visualidad plástica a sus imágenes [Dalí] es uno de los hombres más extraordinarios de nuestro siglo; para darnos razones literarias ya no lo es tanto». «Acaso –es preguntava Zúñiga– es que Dalí ha tenido de siempre poca fortuna en la formulación idiomática».³

I és que, si en el terreny de la pintura Dalí disposava d'una tècnica immillorable que només podia provocar l'elogi dels crítics (fins i tot dels seus detractors) i que el distingia clarament de la resta dels seus imitadors,⁴ en el terreny de la literatura no podia mostrar la mateixa destresa. Aquesta manca de destresa lingüística i literària que per a alguns crítics, com hem vist, era un clar objecte de censura i desaprovació, en canvi, per als surrealistes, amb qui Dalí es reuneix el 1929 i per a qui escriu els seus primers textos en francès, serà una qüestió irrellevant i subalterna ja que, als ulls dels surrealistes, la literatura, com l'art en general, no és mai un fi en ella mateixa sinó un simple mitjà d'expressió posat al servei de l'objectivació del pensament. Com dirà Breton el 1929 en les pàgines del segon manifest del surrealisme: «Ja no es tracta

essencialment de produir obres d'art, sinó d'esclarir la part no revelada, i per tant revelable del nostre ésser».

Efectivament, per al surrealisme el propòsit de portar a terme la transmissió del pensament suposarà la preponderància del fons sobre la forma amb la clara intenció de no trabucar «la tècnica de l'expressió per la cosa expressada».⁵ De manera que aquella sintaxi que Manuel Brunet criticava dels textos dalinians, als ulls del surrealisme ja no serà «com pensen alguns rucs, una disciplina».⁶ Això, ho escrivia André Breton el 1930, després d'insistir reiteradament en aquesta supremacia del contingut sobre la forma. I el 1935, en nom del surrealisme, acabarà afirmant: «En art nosaltres ens rebel·lem contra tota concepció regressiva que tendeixi a oposar el contingut a la forma amb la intenció de sacrificar aquest en benefici d'aquesta». Des d'aquesta posició clarament antiestètica, Breton dirà sentir-se orgullós de llegir llibres mal escrits i aplaudirà la mala literatura partint d'un criteri que s'ajusta al criteri psicològic adoptat per Freud a l'hora d'interessar-se no per aquells escriptors que són altament valorats per la crítica sinó pels narradors «menys pretensiosos de novel·les, contes i historietes» –com ara la cèlebre *Gradiva* de Jensen que tant va entusiasmar a tots els surrealistes– «que per això van trobar els més nombrosos i interessats lectors i lectores».

És des d'aquesta actitud radicalment antiestètica que la literatura daliniana podrà tenir una acollida entusiasta en el si del grup surrealista malgrat els problemes lingüístics que plantejaran els textos dalinians, tal com posa de manifest una carta de Paul Eluard enviada a Gala el 1931 on el poeta francès es queixava de la deficièn-

cia literària del pintor català: «El text de Dalí, o més aviat allò que jo crec que és un fragment del text, em sembla, com a Breton, incompreensible [...] Si Dalí no veu inconvenient caldria que Breton i jo repasséssim tot el text sencer. Tal com està, aquest fragment és impubliable per obscur i, sobretot, mal expressat».⁷

Al cap i a l'últim la insuficiència literària de Dalí no serà cap inconvenient per als surrealistes perquè, com dirà el pintor figuerenc a *La conquête de l'irrationnel* (1935), «l'important és allò que es vol comunicar». Així, mentre que des de dins del surrealisme Dalí podrà ser considerat com un poeta excel·lent, el crític francès Leon Gabriel Gros, en ressenyar el 1932, a *Cahiers du Sud*, el poema de Dalí *L'amour et la mémoire* (1931), sostindrà que Dalí pot ser vist com un gran experimentador surrealista però que, de cap manera, no se'l pot tenir per un autèntic poeta. La veritat és que si a Dalí se'l pot tenir com a poeta és des d'aquella concepció no literària de la poesia adoptada pel surrealisme segons la qual, en paraules de Monnerot, «la poesia no és llenguatge. La poesia es confon més aviat amb el pensament no dirigit sobretot sota la forma onírica, pensament a través del qual el principi del plaer tendeix a governar el món».⁸ Recordem en aquest sentit que, en la conferència de l'Ateneu Barcelonès de març de 1930, Dalí ja havia dit que «el plaer és l'aspiració més legítima de l'home».⁹

Per tant, si els primers llibres dalinians foren admirats i aplaudits amb entusiasme pels surrealistes, no fou precisament per tractar-se d'obres literàriament brillants sinó que fou a pesar de les seves mancances literàries i d'acord amb una concepció antiestètica de l'art a partir de la qual el

criteri literari o estètic quedava totalment suprimit en benefici d'una filosofia hermenèutica del llenguatge que el mateix Dalí s'encarregarà de divulgar tan bon punt arribi als Estats Units a la fi de 1934:

El surrealismo no es una nueva tendencia artística más. El surrealismo representa una revolución de orden vital y moral. Si el surrealismo utiliza los procedimientos corrientes de la actividad artística, pintura, poesía, etc., es únicamente para ponerlos al servicio de los deseos, pasiones e imágenes, desconocidos, secretos, prohibidos y a menudo cruelmente censurados por la conciencia del hombre. Los surrealistas utilizamos los procedimientos artísticos como un medio de expresión y de comunicación del mundo de la irracionalidad concreta; pero no hacemos de esos medios de expresión un fin en sí mismos, como hacen los estetas. Es por eso por lo que no rehusamos la técnica y procedimientos más académicos, anacrónicos y desacreditados artísticamente, si ellos son los más eficaces para la comunicación de nuestras visiones.¹⁰

Aquesta filosofia del llenguatge artístic, però, no solament es contraposa a aquells que adopten un criteri estètic del llenguatge, sinó també a aquells altres que rebutgen aquest mateix llenguatge com a instrument de coneixement, tal com ocorre en el cas del dadaisme del qual, en aquest aspecte, Dalí va voler distanciar-se explícitament: «Els dadaistes estan contra el llenguatge. Joestic a favor d'un llenguatge diferent amb una idea obsessiva a la base».¹¹ Mentre que per al dadaisme el llenguatge és més un ésser que no pas un mitjà —«la pensée se fait dans la bouche» escrivia Tristan Tzara el 1920 amb la intenció d'esbu-

car tot idealisme—, per als surrealistes, i per a Dalí més que ningú, el llenguatge només pot ser concebut com a instrument enunciatiu al servei de l'objectivació del pensament, tal com, diguem-ho de passada, el poeta Foix es va encarregar de propugnar i divulgar durant tota la seva vida contra realismes socialistes i versos floralescs.

Aquesta confrontació amb el dadaisme és fonamental per a entendre l'actitud artística de Dalí, tan fonamental que el pintor ja hi havia insistit anteriorment. El 1936, en una carta enviada a Breton des del Quebec, Dalí protestava enèrgicament contra el prefaci que Georges Hugnet havia escrit en el catàleg de l'exposició *Fantastic Art, Dada and Surrealism* organitzada per Alfred Barr al MOMA de Nova York aquest mateix any. La protesta de Dalí anava dirigida contra la importància desproporcionada que Hugnet donava, en el seu prefaci, al dadaisme, la qual cosa podia confondre el públic americà a l'hora de considerar l'actitud dadaïsta com una actitud pròpia del surrealisme, quan, de fet, el que Dalí pensava era que s'havia d'assenyalar clarament la distància entre aquell passat dadaïsta del primer surrealisme i l'actual posició del grup de Breton, per tal de remarcar el caràcter cognitiu d'aquesta posició que defensava la utilització instrumental de la irracionalitat en contra de la posició dadaïsta, que veia l'irracional com un fi en ell mateix. Mentre el dadaisme es conforma amb la simple propagació de l'irracional o de l'absurd concebut com un gest subversiu però insignificant, el surrealisme s'inclina per la interpretació d'aquest irracional o absurd, de manera que, per a Dalí, la conquesta de l'irracional es tradueix en un objectiu hermenèutic per tal com, en darrer terme,

com escriu el mateix pintor, «és això que les coses volen dir allò que ens interessa».¹² A fi de comptes, a diferència del dadaisme, l'absurd produït per l'ésser humà a criteri del surrealisme només és un absurd aparent ja que des de la concepció determinista del psiquisme freudià, que Dalí assumeix, «si es mira de prop, l'absurd no existeix».¹³

Sobre aquesta doble oposició al formalisme dels estetes i al nihilisme dels dadaïstes a què m'acabo de referir, el surrealisme advoca a favor d'una concepció cognitiva de l'art a partir de la qual l'obra artística, ja sigui literària o plàstica, tant se val, no valdrà sinó com a document antropològic, ajudant a revelar la realitat del pensament i la posterior interpretació d'aquesta realitat.

Partint d'aquesta terminant premissa humanista, arrelada en la nova realitat psicològica de l'home desemascarada per Freud, Dalí assumeix totalment aquesta concepció de l'art i de la poesia com a instrument d'investigació i de coneixença, i esdevé el principal impulsor d'aquesta vessant del surrealisme a redós de la qual s'ubica qualsevol activitat intel·lectual ja sigui racional o irracional, reflexiva o poètica, autobiogràfica o fantàstica. Perquè si bé en el cas de Dalí la reflexió mai no és, com diu ell mateix, «una activitat pura sinó una anàlisi i una jerarquització de les pulsions internes», al mateix temps, tant la pintura com la poesia no són altra cosa que *maneres de pensar* abordades des d'una clara ambició filosòfica,¹⁴ per això podrà dir que «es pot ser poeta i alhora posseir una concepció científica completa de les coses, sense que sigui paradoxal, perquè així van ser Leonardo i Llull»,¹⁵ un pintor i un escriptor.

Des d'aquesta ambició inequívocament cognitiva, atribuïda tant a la pintura com a la literatura en totes les seves formes poètiques o narratives, el Dalí surrealista que s'inicia amb *La Femme visible* (1930) es convertirà en un pensador que pinta i escriu a la mercè d'un mateix pensament, mentre que abans d'incorporar-se al surrealisme Dalí era, bàsicament, un pintor que intentava d'escriure amb més o menys èxit sota els auspicis d'un criteri més plàstic que literari.¹⁶ De ser un pintor que escriu, el Dalí surrealista passarà a ser un pensador que pinta, dibuixa, escriu o fa objectes surrealistes, un alquimista de «les idees i les formes», format en la pedrera noucentista del pensament figuratiu orsià, és a dir, en la pedrera d'aquell «pensar amb el ulls» aclamat per Xènius que Dalí canonitzà el 1927 sota el nom de la «Santa Objectivitat» i que donarà lloc a una literatura intrínsecament visual i obstinadament materialista.

A través del surrealisme, doncs, Dalí donarà sortida a la seva vocació per la reflexió filosòfica canalitzada principalment a través d'un mètode de coneixement irracional que, sota la denominació de mètode paranoicocrític, suposarà més que un simple alliberament de la pura imaginació, *una nova manera de pensar*. Dalí és un pensador que pinta i escriu a partir d'un pensament calculat que precedeix la seva creació, on la improvisació intervé bastant menys del que pot semblar d'entrada. En el fons, tal com apuntava l'amic de la infància Jaume Miravittles, «Dalí és un home d'escassa imaginació. Sembla absurd el que li dic, però el fet és real».¹⁷ El també amic de Dalí, Sebastià Gasch, ens assabenta que, en les cartes que el pintor figuerenc li enviava poc abans de donar el

pas definitiu a París, hi excel·leix un pensament exultant i opulent: «No la seva imaginació, que Dalí no ha posseït mai aquest preuat do, sinó les seves teories artístiques».¹⁸

A partir de la seva adscripció al surrealisme, Dalí serà, per damunt de tot, un pensador enginyós i penetrant, aferrat als problemes fonamentals de l'existència humana contemplats a través dels drames primordials del seu propi desig. En conseqüència, la seva obra serà sempre el producte d'una reflexió teòrica, canalitzada a través d'una nova mitologia personal i autobiogràfica constituïda per un pensament figuratiu i simbòlic destinat a soscavar les profunditats eroticoafectives de l'ésser humà, seguint el que Breton considerava, a partir de Hegel, el veritable camí de la coneixença i que no és altre que el camí que va d'allò subjectiu a allò objectiu.

Tota l'obra escrita de Dalí a partir de 1930 no és altra cosa que la metàstasi d'un pensament que ja apareix formulat de manera embrionària en el primer llibre del pintor català, *La Femme visible*, un recull de tres textos i un poema on la reflexió teòrica i l'activitat poètica es complementen amb la disposició d'una mateixa ambició intel·lectual dirigida cap als fantasmes de la pròpia subjectivitat. De manera que per a Dalí el fet de pensar suposarà, en tot moment, una aventura cognitiva que comportarà el risc de qüestionar-se ell mateix com a subjecte assumint aquell mateix problema d'identitat amb què Breton començava *Nadja* (1928): «Qui suis-je?». I és que la gosadia intel·lectual del pensament dalinià rau en el fet de conciliar, d'una manera explícita i deliberada, el subjecte i

l'objecte del coneixement per tal de revocar l'enganyosa distinció entre pensar i pensar-se desemascarada per la psicoanàlisi. Ja ho deia René Crevel: «Pensar és sobretot intoxicar-se d'un mateix».

Tota l'empresa «literària» de Dalí està marcada per aquesta identificació entre el pensar i el pensar-se, determinada per la consubstancialitat del desig i la reflexió que Freud va posar al descobert i que Dalí va voler evidenciar a través de la seva interpretació sistemàtica de *L'Angelus* de Millet, un assaig de caràcter autobiogràfic que, en les seves conclusions finals, posa en relleu les motivacions subjectives (pulsions) que s'oculten darrere de tota activitat intel·lectual, ja sigui aquesta artística, filosòfica o científica, d'acord amb el determinisme psicològic invocat per Freud i segons el qual la voluntat proposa i l'inconscient disposa.

A fi de comptes, la gran flamarada del pensament dalinià, que avui dia encara sedueix propis i estranys, neix de la guspira que resulta del constant fregament entre el conscient i l'inconscient i entre el racional i l'irracional, dos conflictes engranats en la unitat del ser i del pensar, en els quals, a partir de Freud, recolza tota la complexitat del pensament humà, més enllà de la distinció entre el que és normal i el que és patològic, i que Dalí va voler posar de manifest a través d'ell mateix i de la seva obra, «pour l'honneur de la pensée». Més enllà dels compromisos ideològics, ja siguin de dreta o d'esquerra, el compromís «polític» i moral de Dalí, sempre serà el compromís de reivindicar el *valor de realitat* d'aquest pensament que el pintor català qualificava d'indestructible «com els objectes, com el més dur dels minerals». □

1. Salvador Dalí, *Vida secreta de Salvador Dalí*, Figueres, DASA Edicions, 1981, pp. 264-265.
2. Manuel Brunet, «No interessa, no fa riure, ni molestia», *Mirador*, 2-V-1929.
3. Àngel Zúñiga, «Una novela de Salvador Dalí», *La Vanguardia Española*, 26-IX-1946.
4. Sobre aquesta qüestió algú va escriure: «El tràgic de la qüestió és la influència que Salvador Dalí comença de tenir, no damunt d'ell mateix, sinó damunt d'altres criatures. Avui hi ha xicots que passen el dalinisme i juguen a surrealisme. Els resultats són terribles. Fins ara totes les imitacions a l'estil i la concepció de J.V. Foix que hem llegit, eren una calamitat. Els teoritzadors joves quan parlen d'art d'En Dalí només saben copiar-ne les "putrefaccions", perquè «per arribar a l'estil pictòric de Dalí o a l'estil literari de Foix cal una preparació que no s'adquireix amb quatre dies», X.X.X., «Dalinismes», *La Nova Revista*, 28, abril 1929.
5. André Breton, «ЛЮБОВНАЯ ЛОДКА РАЗБИЛАСЬ О БЫТ», *Le Surréalisme au Service de la Révolution*, 1, juliol 1930, text recollit en A. Breton, *Point du jour* (1934).
6. A. Breton, *Introduction au discours sur le peu de réalité* (1927).
7. Paul Eluard, *Lettres à Gala*, p. 152, carta 122.
8. J.-M. Monnerot, «A partir de quelques traits particuliers à la mentalité civilisée», *Le Surréalisme au Service de la Révolution*, 5, 1933.
9. Salvador Dalí, «Posició moral del surrealisme», *Helix*, 10, 22-III-1930 (Vilafranca del Penedès).
10. Salvador Dalí, «El Surrealismo», *Revista Hispánica Moderna*, 3, abril 1935, Nova York, Casa de las Españas, Columbia University.
11. Alain Bosquet, *Entretiens avec Salvador Dalí* (1966), París, Éditions du Rocher, 2000, p. 174.
12. Salvador Dalí, «Jo desafío Aragon», *Art Front* (febrer 1937), recollit al catàleg *400 Obres*, vol. II, Generalitat de Catalunya/Ministerio de Cultura, 1983, p. 188.
13. Alain Bosquet, *Entretiens avec Salvador Dalí*, (1966), París, Éditions du Rocher, 2000, p. 125.
14. En un manuscrit de principis dels anys trenta, Dalí havia anotat: «La peinture et la poésie vont prendre la place expérimentale la plus aigüe de la pensée humaine après le vide qui brisera le grand échec philosophique», Arxiu de la Fundació Gala-Salvador Dalí. Sobre aquesta qüestió de les pretensions filosòfiques de Dalí René Crevel contava a Marie-Laure de Noailles que «les conversations avec Dalí courent sur l'absence de philosophie de l'époque, le désir, la prétension de chacun de refaire cette philosophie», citat per François Buot, *Crevel*, París, Editions Grasset, 1991, p. 301.
15. Vis a vis. Salvador Dalí, *El Correo catalán*, 5-XII-1948, entrevista recollida per Ricard Mas en *La vida pública de Salvador Dalí*, Barcelona, Ara Llibres, 2002, p. 58.
16. En una carta de finals dels anys vint escrita a Sebastià Gasch, Federico García Lorca protestava contra aquesta utilització del criteri plàstic adoptat per Dalí a l'hora d'escriure: «Pero no tiene razón en absoluto. Es injusto. Y es irrazonable. No se puede llevar un criterio plástico a un arte literario. En eso es admirable pero está equivocadoísimo», carta citada per Ian Gibson a *Federico García Lorca* (segona part), Barcelona, Grijalbo, 1985, p. 536.
17. Recollit a Josep Pla, *Obres de museu*, Barcelona, Parsifal Edicions, 1997, p. 121.
18. Sebastià Gasch, *Expansió de l'art català al món*, Barcelona, 1953, p.144.

Pico della Mirandola i el seu món

Antoni Seva

1

Els refinats poetes i savis erudits del Museu d'Alexandria deien que un llibre gros és un gros mal (μεγα βιβλιον, μεγα κακον). Aquesta sentència és una provocació deliberada: la qualitat d'un llibre no es mesura per la seua extensió. Però la frase conté la seua veritat: un llibre breu, ben fet, és una joia artística i també una arma incisiva. Una tragèdia grega o un recull d'odes ocupen un mòdic volum; els *Evangelis*, una cinquantena de pàgines cadascun; el *Discours de la méthode*, una vuitantena; el *Manifest comunista*, una trentena; i podríem seguir. Tot un material delicat, subtil o explosiu; llibrets que han mogut, remogut i commogut el món.

Val a dir que aquestes obretes se sustenten en uns fonaments densos i profunds: davall d'una tragèdia, hi ha el món simbòlic i conflictiu del mite; la lírica és el gresol de l'experiència humana; abans dels evan-

gelis, s'ha desenvolupat la història mil·lenària de l'aliança absorbent entre Jahvè i el seu poble; el nou mètode filosòfic es basteix sobre les ruïnes de l'escolàstica; darrere i al costat del manifest revolucionari, hi ha *El capital* i l'abstrús Hegel i l'antic Demòcrit i la suor i la sang del proletariat. Però els llibrets són un compendi, la flor d'una massa enorme de doctrina o de vivències; com quan un mestre, deixant de banda els tractats i les lliçons magistrals, s'envolta dels seus deixebles i els exposa planerament la substància, el moll de la seua ciència.

La col·lecció que avui es presenta es titula «Breviaris». Els que tenim una certa edat no podem evitar associar la paraula *breviari* amb la imatge d'un capellà vestit amb sotana de cent botons recitant devotament o entre badalls les preceptives hores canòniques. Però ací estem ben lluny de rutines. Se'n podria haver dit també *uademecum*, o siga, «acompanya'm», com si es tractàs d'un amic o d'un conegut circumstancial amb qui tenim una conversa. Són lectures breus com les que podem fer en una estona d'oci o en un viatge en tren: un esplai estimulante que ens descobreix un terreny desconegut o ens obri una perspectiva nova sobre uns fets dels quals ja teníem alguna notícia;

Antoni Seva és professor de Filologia Clàssica a la Universitat Pompeu Fabra, escriptor i assagista. Recentment ha tingut cura de l'edició de l'obra de Pico della Mirandola *Discurs sobre la dignitat de l'home*, publicada com a primer volum dels «Breviaris» de PUV. Aquest text correspon a la seua intervenció en l'acte de presentació d'aquesta nova col·lecció a València, el 30 d'abril de 2004.

una invitació a reflexionar, a prendre nota, a enriquir o modificar les nostres opinions.

Breviaris sí, però no catecismes. No pretenen inocular doctrina ni imposar conductes. En part o en conjunt, alguns títols poden suscitar adhesió, altres poden provocar refús. Hi podem trobar, en diversa proporció, idees lluminoses i estrafo-làries, audàcies i tòpics, troballes genials i bajanades, propostes de llarg abast i miratges momentanis. La lectura ens convencerà o ens repel·lirà, ens produirà admiració o estranyesa; sotmetrà a la nostra consideració l'aventura dubtosa del pensament humà, a vegades encertat, a vegades extravagant; relativitzarà les nostres conviccions, a les quals concedim evidència amb un títol no més legítim que el de les conviccions alienes. El que hi compta, allò que de debò pot ser fecund, és la varietat, els punts de vista oposats o contradictoris.

2

El llibret amb què he tingut el plaer de col·laborar en aquesta nova col·lecció és el *Discurs sobre la dignitat de l'home* de Giovanni Pico della Mirandola. És una obra que ens trasllada a Florència, el bressol del Renaixement italià i europeu en un moment de plena ebullició. L'època evoca en nosaltres imatges prestigioses: les corts refinades i luxoses dels Medici de Florència, dels Este de Ferrara, dels Gonzaga de Màntua, el poder combatiu del papa de Roma; hi associem els deliris poètics de l'Ariosto i del Tasso, la fredor acerada del Maquiavel, la jovial pornografia de l'Aretino; ens vénen a la memòria les línies delicades del pinzell de Botticelli, les figures gràcils de

Rafael, la desmesura torturada de Miquel Àngel, els colors esclatants de Tiziano. En un segon pla, veiem la nova llum que un invent contemporani, la impremta, es-campa per Europa: la crítica seriosa i corrosiva d'Erasme, la puresa del nostre Vives, les propostes utòpiques de Thomas More. Una època fecunda i brillant, un «solstici de l'home».

És cert. Però, en considerar aquesta època esplèndida, també em pareix com si, darrere l'orella, la veu de l'enyorat Joan Fuster em recordàs: «Sí, però no tenien aspirina». Valga la metonímia. Que la pompa sumptuosa no ens enterbolesca la imaginació ni ens amague la realitat. No tenien aspirina, ni electricitat, ni seguretat social. Ni tampoc democràcia ni llibertat d'expressió. Un príncep de qualsevol estat, petit o gran, podia ser magnànim, fins i tot «magnífic», podia protegir els artistes i fins i tot ser lletraferit o músic. No per això deixava de ser un monarca absolut, amb poder gairebé il·limitat sobre la sort i la vida dels seus súbdits. Què valia la vida d'un home? Els espies del príncep i els familiars de la Inquisició vigilaven. Els adversaris, els dissidents, els suspectes, els herètics, els jueus relapses, en definitiva, tots aquells que posaven en perill la potestat del príncep o el dogma, que sovint es confonien, podien ser sotmesos a tortura com a procediment regular i jaure anys interminables en llòbregues masmorres, podien ingerir una dosi mortal de *cantarella* mesclada amb vi purpuri en una copa de plata o rebre una punxada precisa d'una finíssima daga o retòrcer-se entre les flames i el fum d'una foguera. I, fora de les reduïdes fronteres, els principats es mantenien en un estat perpetu de guerra, amb papes i cardenals guerrers, amb *condottieri*

a sou, amb aliances mudables entre llinatges o entrant en el gran joc de l'expansionisme de les monarquies fortes, la hispànica, l'austríaca i la francesa. A l'altra banda dels Alps, aviat esclataria la Reforma, amb una llarga seqüela de guerres de religió. A l'Orient, des que Constantinoble havia caigut en mans dels turcs, el perill no era ja una possibilitat llunyana, sinó una amenaça ominosa: una topada d'imperis i de religions –ara, de fets més o menys comparables, alguns en diuen *xoc de civilitzacions*, quan seria més just dir-ne *xoc de barbàries*.

L'esplendor de la Florència dels Mèdici era molt més que un llustre superficial. En una època de prosperitat, Cosimo i el seu nét Lorenzo no es van limitar al mecenatge artístic, font de prestigi, sinó que van afavorir el debat d'idees, la renovació intel·lectual. La famosa Acadèmia Platònica, fundada pel primer (1459), va tenir com a grans figures Marsilio Ficino, el patriarca del platonisme, Angelo Poliziano i Pico della Mirandola; al seu si o a les altres acadèmies o a la universitat, hi confluïen savis de tota mena: humanistes del país, erudits bizantins que fugien dels turcs, jueus conversos, mestres errants que ensenyaven allà on trobaven avinentesa o un noble protector. A les ensenyances tradicionals, escolàstiques, s'hi ajuntaven la renovació dels estudis clàssics i l'obertura a altres cultures i disciplines fins aleshores considerades estranyes o marginals. Començava una nova era.

Aquests intel·lectuals es movien en el terreny de les idees. Però també hi havia els qui van voler extraure'n les conseqüències pràctiques, això és, convertir la renovació cultural en una reforma global,

avançant-se en uns decennis a la que impulsarien Luter i els seus afins. I, entre els reformadors florentins, sobreïx la imposant figura de Girolamo Savonarola. Qui visita la casa dels dominicans de Florència, el convent de San Marco, pot admirar els nombrosos quadres i frescos pintats per un resident anterior, Fra Angelico; al costat de les rients anunciacions, les estances comunes i les cel·les dels frares estan decorades amb nombroses representacions piadoses, especialment de la passió de Crist: són escenes d'una ingènua crueltat, no menys sangonoses que una recent versió cinematogràfica *gore*, gratuïtament truculenta i integrista, del tema. A la cel·la de Savonarola, hi trobarà els cilicis i deixuplines amb què el seu ocupant es castigava la carn pecadora; i també un retrat, fet per Fra Bartolomeo: un fons negre, un hàbit negre i una cara eixuta, de pòmul prominent, llavi carnós, nas corbat i mirada fixa. Tot això posa la pell de gallina. M'imagine sense esforç que, a Santa Maria Novella o a Santa Maria del Fiore o a San Marco, quan aquest sant baró, en la tenebra d'un vespre de quaresma, atenuada només per la dèbil lluïssor grogosa dels ciris, predicava la imminent arribada de l'Anticrist i el terrible judici final, als pacífics comerciants florentins i al poble menut se'ls devia encongir l'estómac i eriçar-se'ls els cabells com escàrpias.

Al costat dels fins humanistes, Savonarola pareix una antigalla, una relíquia de l'edat obscura. No és així. La història té sovint paradoxes sorprenents. El dominicà havia tingut una formació escolàstica, però estava atent a les especulacions dels platònics, les obres dels quals resumia per a alimentar els seus sermons; és més, a l'Acadèmia Marciana, que presidia, els

poetes profans i els clàssics «pagans» eren objecte de lectura i de comentari. No era un estrany entre els humanistes, que també profetitzaven la fi dels temps i llegien en els signes astrològics l'arribada d'una nova edat d'or. La diferència està en el fet que ell era un home d'acció radical —un integrista, si voleu—, capaç d'arrossegar les masses amb la seua oratòria. Entre els seus seguidors, els *piagnoni* ('els plorinyosos'), es van formar bandes de joves abrindats —una mescla d'exèrcit de salvació i de *hooligans*— que intentaven combatre el vici i convertir els florentins amb la persuasió o per la força, cremant llibres i quadres i reprimint amb bastó les dones de vida dissipada i els homes disbauxats.

L'espèndor del *Magnifico* amagava la corrupció cortesana, el ressentiment de la vella classe dirigent i una crisi econòmica i social que afectava masses de desesperats. La revolta va esclatar a la mort del príncep (1492). Al crit de *popolo e libertà*, va ser expulsat el successor i es va establir l'estat lliure del poble de Florència. Savonarola, l'amic dels platònics, va ser el cap dels revolucionaris; a tot Marx —si puc dir-ho així— li pot nàixer un Lenin. Van venir després l'aliança amb Carles VIII de França, que envaïa Itàlia, l'enfrontament contra el papa Alexandre VI, acusat per ell d'il·legítim i corrupte, la reacció del partit contrari (els *arrabbiati*), l'excomunió i, per fi, els processos amb tortura, la forca i la pira a la Piazza della Signoria (1498).

3

Malgrat el respecte i l'estima mutus, Giovanni Pico della Mirandola distava molt de Savonarola. L'escenari és el ma-

teix, molts personatges són els mateixos, però el caràcter dels protagonistes i l'argument són ben diversos. Pico, noble (era comte de Concòrdia i de la Mirandola) i molt ric, es va mantenir allunyat de l'activitat política i de la vida cortesana i galant. Va ser un intel·lectual gairebé pur: va consagrar la seua curta vida (1463-94) a l'estudi i a la meditació, que només es projectava en acció per mitjà de la paraula. La seua formació sembla discontinua i dispersa, en etapes breus a diversos centres universitaris i ciutats (dret canònic a Bolonya, escolàstica a Ferrara, filosofia aristotèlica i estudis hebreus a Pàdua, platonisme, hebreu i àrab a Florència, debats filosòfics a la Sorbona); però ja s'hi entreveuen quines seran les línies mestre del seu pensament. Això és més que una acumulació de coneixements i que una visió àmplia i independent de les disciplines que un home del seu temps tenia a l'abast. En la ment de Pico va prenent cos la convicció de la universalitat del coneixement i de la convergència de totes les escoles filosòfiques i religions en una veritat comuna.

Ja establert a Florència, amb només vint-i-tres anys, Pico va donar forma a la seua idea: compon un cos teòric de nou-centes tesis, enunciats en què s'apleguen i s'harmonitzen les doctrines més diverses: platòniques, aristotèliques, hermètiques, escolàstiques, la càbala jueva, la màgia caldea i aportacions pròpies. Són les *Conclusiones philosophicae, cabalisticæ et theologicae in omni genere scientiarum* (1486). I encara més: tenia la pretensió que un congrés de teòlegs i filòsofs, sufragat per ell mateix, les discutís a Roma. No cal dir que la cúria romana d'Innocenci VIII no estava per a aquestes elucubracions, que o no entenien o jutjava perilloses. El congrés es

va prohibir, i un eclesiàstic de Xàtiva, Pere Garcia, va redactar la refutació de les tesis, algunes de les quals van ser declarades herètiques. Pico es va retractar en una *Apolo-gia* que encara va empitjorar les coses: les *Conclusiones* van ser cremades i el seu autor, perseguit per la Inquisició, va fugir a França. Al cap d'un any, pels bons oficis de Lorenzo il Magnifico, va poder tornar a Florència; però el perdó definitiu no li va arribar sinó uns anys més tard en una carta liberal del nou papa Alexandre VI (*Alexander, seruus seruorum Dei, dilecto filio, nobili uiro, Ioanni Pico, comiti Mirandulae. Dilecte fili, salutem & apostolicam benedictionem...*), signada *sub anulo piscatoris* (juny del 1493).

4

Les *Conclusiones* són avui una raresa intricada en la qual només s'atreixeixen a endinsar-se els historiadors de la filosofia. Però, per sort, ens queda el que coneixem amb el nom d'*Oratio de hominis dignitate*: l'escrivia com a presentació del congrés; avortat aquest, va completar el discurs més tard. És el «breviari». Un manifest en què es troba la substància del pensament de Pico i de les seues propostes arriscades.

L'*Oratio*, tot i la seua coherència interna, presenta dues parts ben diferenciades: la primera és doctrinal; la segona, polèmica.

El tema que dona títol al discurs –un títol degut als editors– era gairebé un tòpic. Però Pico, insatisfet dels arguments dels predecessors, fa un pas més enllà. La dignitat de l'home resideix en la seua situació singular dins de l'univers: últim ésser de la creació, quan ja tots els llocs i funcions havien estat assignats, ell no hi té

un lloc que li siga peculiar. És el contemplador del món. Conté dins seu els gèrmens de tots els éssers, però de manera virtual: és ell mateix qui es determina, qui decideix degenerar en ésser inferior o regenerar-se en ésser superior. La dignitat de l'home, doncs, deriva de la seua llibertat.

La llibertat ha de ser un estímul per a l'excel·lència. L'ideal a què ha d'aspirar l'home, Pico el veu en el cor superior de l'ordre angèlic: els trons o la prudència en l'acció; els querubins o la intel·ligència, els serafins o la caritat. La intel·ligència, la filosofia, adquireix un relleu especial, perquè, com a nus intermedi, fa apte l'home per a l'acció i per a l'amor diví. Per això Pico insisteix en la mena de vida dels querubins. Com ells, per atènyer l'ideal, l'home ha d'emprendre un camí de perfecció en tres etapes: després de la purificació per la moral i de la il·luminació per la dialèctica, arribarà al cim per la teologia.

La pau és el fruit, desitjat per Déu, de la victòria de la força que empeny l'home cap amunt sobre la que tendeix a enfonsar-lo. Pico, però, no es refereix a la pau positiva de l'ordre social o dels tractats, sinó a una pau interior que superarà les lluites internes de l'individu i que apaivagarà les disputes entre els homes. Preparada per la moral i per la filosofia, la teologia atorgarà la pau als homes acordant totes les ànimes i unint-les místicament amb Déu.

Pico ressegueix el rastre del camí de perfecció en les doctrines aparentment més diverses: en les lleis mosaïques i en la càbala, en els misteris pitagòrics i platònics, en la mística bàquica, en els preceptes dèlfics, en les ensenyances de Zoroastre i dels cristians.

Una volta exposat el tema reflectit al títol, Pico entra en polèmica: alhora que

rebat les objeccions que s'han fet a les *Conclusiones*, dóna les claus del seu ideari i addueix els principis en què es basa, que ja ha anat disseminant en la primera part. Es llança a una defensa audaç i ardorosa del coneixement. Contra el descrèdit de la filosofia, menyspreada per inútil i envilida per la venalitat dels que la professen, reivindica orgullosament l'amor desinteressat pel saber, al qual s'ha consagrat.

Pel que fa a les dues primeres objeccions (la inconveniència dels debats doctrinals i la temeritat d'un jove que gosa intervenir-hi), Pico no s'hi estén gaire: el debat és la palestra millor per a assolir la saviesa; un jove hi ha de prendre part perquè fins i tot de la derrota en pot traure profit. En canvi s'allarga justificant l'amplitud de la matèria que ha encabit en les nou-centes tesis. En aquest al·legat hi ha tres notes destacables.

En primer lloc, una declaració d'independència de criteri. Adscriure's a una escola és propi de ments estretes; al contrari, convé conèixer-les totes, perquè cadascuna excel·leix en algun aspecte. La comparació entre les diferents escoles farà resplendir millor la veritat. Encara més: el filòsof no s'ha d'accontentar amb les opinions dels altres, sinó que està obligat a fer aportacions pròpies.

En segon lloc, la varietat de doctrines que Pico té en compte, ja siga adoptant-ne les tesis, ja siga servint-se'n com a punt de partida per a forjar-ne de noves. Així, demostra la concordança entre la filosofia de Plató i la d'Aristòtil; proposa un mètode nou d'aplicació universal; reinstaura la ciència dels nombres de Pitàgoras i Plató com la principal i més divina. La màgia i la càbala requereixen una explicació més àmplia. No es tracta, òbviament, de la mà-

gia abominable dels dimonis, sinó d'una doctrina arcana que proporciona el coneixement de la natura sencera i escruta l'harmonia de l'univers i les meravelles ocultes. La càbala consisteix en una interpretació secreta i oral de la llei mosaica, reservada als perfectes i paral·lela a la revelació escrita, destinada al poble; és una font de saviesa, alhora teologia inefable i metafísica exacta. Les tesis extretes d'Orfeu i de Zoroastre, «pares i fundadors de la saviesa primitiva», tanquen el repertori.

Però més que les variades doctrines que maneja Pico, importa el seu esforç per detectar-hi una unitat de sentit, el seu afany per propugnar que totes conflueixen en la mateixa veritat. Ací es troba la base del camí de perfecció i de la pau que proposava en la primera part del discurs.

5

El lector corrent dels nostres dies pot sentir-se estranyat davant del contingut del *Discurs*: ha llegit als manuals que, amb el Renaixement, l'home va desplaçar Déu del centre de l'univers; potser s'espera una proclama laica radical, inconcebible en aquell temps i en aquell medi. Però l'evolució del pensament, a més de vacil·lant i contradictòria, és sempre lenta. De fet, molts aspectes de l'ideari de Pico ara poden resultar extemporanis o trobar adhesió només en cercles minoritaris —entre els principals, el lligam indissoluble entre filosofia i teologia, que aleshores era d'acceptació general, i la mística, que sempre ha tingut adeptes. Fins i tot es poden qüestionar l'autenticitat i la valoració d'algunes de les fonts de Pico (el *Corpus Hermeticum*, els *Oracles caldeus*, els *Himnes*

orffics, etc.), que ell, com altres contemporanis seus, sobreestimava. Això no lleva que el *Discurs* siga un document cultural de primer ordre on es concentren els corrents i les tensions de pensament de l'època.

Admira encara la vastitud dels coneixements d'un home tan jove i la seua àmplia perspectiva. Això, en el seu temps, més que admirar, va inquietar la cúria romana, que no podia assimilar fàcilment tantes novetats i de procedència tan diversa i suspecta: el dogma, o simplement la rutina mental, en podia eixir afectat. Però interessa molt més el fet que les diverses doctrines no es presenten com una massa càdica, sinó com un conjunt orgànic, en el qual el platonisme i el neoplatonisme alexandrí constitueixen l'eix principal. Pico en rastreja els nexes i, com de passada, ofereix valuosos apunts sobre la història de les idees: l'origen de la saviesa situat en l'orffisme, que es prolonga en Pitàgoras, en Plató i en els seus seguidors i que té connexions, no gaire definides, amb la màgia caldea i Zoroastre i paral·lelismes amb la revelació mosaica i la càbala; la perduració discontinua d'aquesta línia en els autors cristians i escolàstics, d'una banda, i en els àrabs, d'una altra; la distinció entre la tradició esotèrica i exotèrica; la interpretació al·legòrica dels mites; etc.

Ara bé, la pura teoria, l'especulació, no és l'única ni la principal preocupació de Pico. En cada pàgina seua batega una ànsia de renovació, un esperit de reforma, al servei de la qual posa ell tot el seu pertret intel·lectual, les *artes liberales*. Renovació des d'un cristianisme indubtable, però també independent de l'ortodòxia estricta i obert a les altres religions. Filosofia i teologia no s'oposen ni es contradiuen, sinó que se suporten mútuament; només al fi-

nal, la filosofia, que investiga «les causes de les coses», «la raó de l'univers» i «els designis de Déu», cedeix el pas a la seua «mestressa», la teologia. Gràcies a la confiança en aquesta relació complementària, Pico es marca com a meta la unió entre tots els homes, superat l'antagonisme aparent de les diverses creences, que donarà com a fruit la pau. La proposta de Pico és un ecumenisme i un irenisme.

En molts aspectes (en la racionalitat de la fe, en la cerca d'una art demostrativa universal, en l'ecumenisme, en el misticisme i en l'esperit abrandat amb què sostenia aquestes conviccions), la figura de Pico recorda molt la d'un il·luminat nostre, Ramon Llull. Pico, en el *Discurs*, no esmenta Llull entre els filòsofs. Sens dubte, el va conèixer més tard, potser el 1492, quan el gran lul·lista J. Lefèvre d'Étaples va visitar Florència.

És també Lefèvre qui, de tornada, difon el neoplatonisme a París poc abans de l'arribada d'Erasmus. Erasmus posava Pico entre els autors principals, que superaven els seus contemporanis fins a tal punt que emulaven els antics; però, tot i que els capítols finals de l'*Elogi de la Follia* concorden amb Pico (deliri platònic cristianitzat, misticisme), l'adhesió del rotterdamès al platonisme era difusa. Més expressa i decidida és l'admiració de l'amic anglès d'Erasmus, Thomas More: la primera obra que aquest va publicar va ser una traducció de la *Vita* de Pico, composta pel nebot Gian Francesco, i de tres cartes; en la *Utopia*, l'home és també un contemplador de l'univers i la tolerància religiosa recolza també en la convicció de la convergència de totes les religions.

Però en Erasmus i en More les qüestions en controvèrsia i el to han canviat radical-

ment: amb l'esclat del protestantisme, el debat s'ha tornat polèmica agra, i les dissensions, guerra oberta (de plomes i d'espases). L'enfrontament entre bàndols de la Reforma desborda l'espiritualitat docta dels platònics i la confiança optimista en un home lliure, sense llast de pecat original, i en les capacitats de la seua ment i de la seua voluntat; la militància sense fissu-

res va prevaler sobre l'esperit crític i obert; el somni d'una pau universal es va frustrar. Tanmateix, aquestes propostes nobles, i també ingènues, no es van oblidar, ni que siga amb la condició de ser transferides al terreny d'un ideal inabastable. Constitueixen el millor llegat d'un dels principals corrents de l'Humanisme. I el *Discurs sobre la dignitat de l'home* n'és una mostra insigne. □

L'ESPILL

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Nom i cognoms _____

Adreça _____ Població _____ Codi postal _____

Telèfon _____ c/e _____

Em subscric a la revista *L'Espill* per 3 números (1 any) a partir del número _____, raó per la qual:

- Us tramet un xec per valor de 24 euros* a nom de: Universitat de València. Revista *L'Espill*.
- Us envie fotocòpia de l'ingrés de 24 euros*, a nom de la revista *L'Espill*, en el compte corrent de la Universitat de València (Bancaixa, Urbana Sorolla de València: 2077-0735-89-3100159143).
- Us autoritze que domicilie el cobrament de la subscripció anual al meu compte corrent _____ (20 dígit) del Banc o Caixa _____ (En aquest cas la renovació, si no s'indica el contrari, serà automàtica.)

* Preu a Europa: 27 euros Resta del món: 30 euros

Data _____

Signatura

L'Espill. Publicacions de la Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 – 46010 València
lespill@uv.es

Rèquiem per la biologia molecular

Michel Morange

El terme *biologia molecular* porta camí de desaparèixer del vocabulari usual dels biòlegs. Aquesta desaparició és el resultat de dos moviments contraris, per bé que convergents. El primer, ben patent als mitjans de comunicació, és la incorporació dins la categoria dels grans avenços de la biologia molecular de tot allò que és nou i revolucionari, siga la clonació o la utilització de les cèl·lules mare en la medicina del futur. Si bé és cert que aquestes noves aproximacions experimentals i terapèutiques no exclouen els conceptes i les eines de la biologia molecular, el seu origen, tanmateix, no es troba en la nova visió molecular de la vida. No cal estranyar-se d'aquesta extensió indeguda: és ben sabut que només es presta als rics!

D'altra banda, la biologia molecular està amenaçada de manera més seriosa des de dins, des de tot allò que havia estat el seu domini propi. Les noves disciplines aparegudes en la rereguarda de la seqüenciació dels genomes –la genòmica, la postgenòmica, la proteòmica– ocupen clarament un territori que li hauria hagut de pertànyer. Disciplines com la bioquímica, la genètica o la biologia cel·lular, el resplendor de les quals havia estat eclipsat pel seu desenvolupament, han retrobat tot el seu prestigi i molts dels treballs actuals que es diuen de genètica, de genòmica o de biologia cel·lular, publicats com a tals en revistes que duen sovint el mateix nom, haurien estat considerats com treballs de biologia molecular fa alguns anys.

LA BIOLOGIA MOLECULAR ÉS MORIBUNDA

La desaparició de la biologia molecular té dues interpretacions possibles. La primera, privilegiada pels seus adversaris, sosté que la biologia molecular només ha estat un conjunt de tècniques i d'eines que han permès estudiar l'organització dels éssers vius a escala molecular. La generalització

Aquest text és una adaptació del postfaci a la segona edició de *Histoire de la biologie moléculaire* (La Découverte, 2003). Michel Morange (París, 1950) és investigador en Biologia a l'École Normale Supérieure de París, explica Bioquímica a la Université Paris-VI i a l'ENS i Història de les Ciències a la Université Paris-VII. Ha publicat recentment *La Part des gènes* (Odile Jacob, 1998), *Histoire de la biologie moléculaire* i *La vie expliquée? 50 ans après la double hélice* (Odile Jacob, 2003).

del coneixement d'aquestes eines per tots els biòlegs fa innecessari donar un nom propi al seu ús.

Aquesta és una visió totalment reduccionista de la biologia molecular, que oculta el que ha estat una de les més formidables aventures intel·lectuals del segle XX: el descobriment dels mecanismes fonamentals de la vida. El que s'amaga darrere de la desaparició del terme biologia molecular és, tanmateix, més subtil: la constatació que els organismes vius són una jerarquia d'estructures i funcions, i que els processos complexos que hi tenen lloc no poden ser reduïts brutalment a les propietats i l'acció d'algunes macromolècules, fins i tot si l'explicació d'aquests processos no pot anar més enllà de la seua descripció a escala macromolecular.

La biologia molecular està en camí de desaparèixer perquè no sols els seus mètodes sinó, sobretot, els seus conceptes són ara part integral de totes les disciplines biològiques, des de la neurobiologia fins a la biologia del desenvolupament o la sistemàtica. Si hagués invadit una sola, o només unes poques, d'aquestes disciplines biològiques, potser hauria pogut donar-les el seu nom. Però una vegada conquistades gairebé totes les disciplines, només podia desaparèixer com a tal. El seu final és el resultat d'un matrimoni feliç amb les altres disciplines de la biologia.

L'historiador només pot alegrar-se perquè la biologia molecular ja pertany al passat: la biologia molecular ha entrat en el camp de la seua activitat normal; conèixer la fi de la història permet descriure millor el seu desenvolupament i intentar definir el que fou la biologia molecular.

QUÈ FOU LA BIOLOGIA MOLECULAR?

Se n'han proposat dues definicions diferents i dues dates de naixement. La biologia molecular hauria nascut més o menys a la dècada de 1950 després del descobriment de l'estructura en doble hèlix del DNA.¹ Seria, més aviat, la ciència de l'estructura dels àcids nucleics i les proteïnes, i de les relacions que existeixen entre aquestes macromolècules. Altres consideren que la biologia molecular nasqué tres dècades abans, quan es posaren a punt, amb l'ajut de la Fundació Rockefeller, els instruments que feren possible l'estudi d'un món fins aleshores totalment desconegut, el que va des de les molècules de la química orgànica i les estructures subcel·lulars distingibles amb prou feines sota el microscopi òptic, fins al domini de les macromolècules.

Si hom considera que seguir les petjades de l'ús del terme és suficient per definir el que és la biologia molecular, cadascuna d'aquestes dues opcions disposa de bons arguments. L'expressió *biologia molecular* apareix al final dels anys 1930, i designa precisament aleshores l'aplicació dels mètodes físics i químics a l'estudi de les molècules constitutives dels éssers vivents. El seu ús però és limitat fins al final dels anys 1950, quan la seua creixent utilització acompanyà les primeres caracteritzacions d'estructures proteïques, el desxiframent del codi genètic i el descobriment dels mecanismes de regulació genètica en els microorganismes. Es recorre a aquest terme per a designar els instituts que es creen per a desenvolupar aquests treballs i les noves revistes que en publiquen els resultats.

Contràriament a una opinió molt estesa avui entre els historiadors de les ciències, em sembla raonable pensar que l'ús del terme no ha tingut com a únic objectiu assegurar l'expansió dels laboratoris que adoptaven aquestes noves recerques i afavorir estratègies locals de poder, sinó que també ha manifestat una transformació fonamental dels coneixements sobre allò viu. L'autoidentificació d'alguns biòlegs com a biòlegs moleculars no ha tingut únicament una funció de posicionament social, sinó també d'ubicació en el camp cognitiu. Com s'havien de designar els treballs que informaven alhora de les capacitats autoreplicatives dels gens, del seu poder per a controlar la síntesi de les proteïnes i de les característiques estructurals i funcionals d'aquestes? El terme *biologia molecular*, fins aleshores poc usat, constitueix a la fi de la dècada de 1950 una oportunitat per a descriure aquest conjunt de nous coneixements i els mètodes que han permès adquirir-los.

Retrospectivament, aquesta elecció fou desafortunada. La bioquímica i fins i tot la química fisiològica eren ja formes de biologia *molecular*. El terme de biologia macromolecular hauria estat molt més adequat. Hauria significat que la nova visió havia nascut, en els anys 1920-1930, de l'estudi d'aquestes molècules particularment complexes, característiques del món viu. Aquest estudi progressà lentament i no fou sinó al final de la dècada de 1950 que, gairebé simultàniament, s'assolí la caracterització precisa de les estructures i de les funcions d'aquestes macromolècules. Afegim, sota el risc de ser titllats de «científics ingènuament realistes», que si un mecanisme de correspondència entre les principals macromolècules de la vida

tan elegant com el codi genètic no hagués estat descobert, la bella construcció de la biologia molecular de segur que s'hauria esfondrat molt ràpidament.

MÉS ENLLÀ DE LA BIOLOGIA MOLECULAR

Si la biologia molecular és moribunda, cap on va la biologia? Una nova visió del món viu, està a punt d'emergir i, fins i tot, de reemplaçar l'anterior? Algunes pistes de desenvolupament poden ser: l'impuls donat a la biologia evolutiva gràcies a l'estudi de marcadors moleculars i l'acostament entre biologia del desenvolupament i biologia de l'evolució, el que s'anomena l'*Evo-Devo*.² En efecte, aquests dominis de recerca han progressat considerablement³ i són avui molt actius. Però el més significatiu, als ulls del públic en general i en termes de futures aplicacions, és el desenvolupament de la genòmica, així com la postgenòmica que ha seguit gairebé de forma immediata a l'obtenció de les primeres seqüències genòmiques completes.

L'any 1986 és considerat com el del naixement dels grans programes de seqüenciació. L'encadenament dels esdeveniments que han conduït a posar-los en marxa ja ha estat esbossat.⁴ És clar que la justificació d'aquests projectes ja hi era en els resultats obtinguts pels biòlegs moleculars des dels anys 1950, fins i tot si el ritme de seqüenciació i la manera exacta en què el genoma s'ha seqüenciat han estat el fruit d'esdeveniments contingents, i ben cert que haurien pogut ser diferents. De forma d'altra banda ben sorprenent, la seqüenciació completa de genomes de grandària tan colossal com la del genoma

humà no ha estat el fruit d'una revolució tecnològica, sinò més aviat s'ha realitzat utilitzant tècniques ben contrastades, la major part posades a punt a la dècada de 1970.⁵

La genòmica ha revolucionat el nostre coneixement del món vivent? Paradoxalment, la seua principal aportació és potser el fruit d'una decepció: la seqüenciació completa del genoma humà no ens ha mostrat res «directament» sobre el que som,⁶ per bé que aquest coneixement serà una eina inigualable per a aïllar, per exemple, els gens associats a les patologies. La seqüència completa dels genomes no ha revelat la presència d'un programa genètic del desenvolupament, tal i com l'havien imaginat els primers biòlegs moleculars. Hom havia fet repicar les campanes de la il·lusió reduccionista segons la qual el coneixement dels gens ens ho revelaria tot sobre les estructures i les funcions dels organismes vius.

Aquesta decepció ha afavorit l'expansió de la postgenòmica, és a dir, del conjunt de les tecnologies que pretenen explotar les informacions obtingudes gràcies als grans programes de seqüenciació i la instauració d'una nova visió global dels organismes vius. Avui dia, la major part dels biòlegs pensen que les extraordinàries capacitats dels éssers vius tenen el seu origen en el funcionament *integrat* de centenars o milers de components elementals.⁷ Ara els nous objectius són descriure les interaccions entre aquests components, el conjunt de les xarxes de regulació i la dinàmica del seu funcionament i intentar, fins i tot, fer models teòrics.

L'exemple del càncer és particularment instructiu. Les eines de l'enginyeria genètica permeten, a començament de la dè-

cada de 1980, l'aïllament i la caracterització dels oncogens i dels gens supressors de tumors, i explicar, mitjançant la seua funció en el control de la divisió cel·lular, la participació d'aquests gens en la formació dels tumors.⁸ Els anys posteriors foren més aviat decepcionants: a un millor coneixement dels gens implicats, s'oposava el seu nombre creixent i la seua participació com més va més complexa en el procés d'oncogènesi. Avui el que s'estudia són les modificacions globals de l'activitat dels gens d'una cèl·lula cancerosa, per tal de poder distingir-hi el perfil d'activitat gènica de cada tipus de tumor, contra el qual hom podrà així dirigir una aproximació terapèutica.

L'esperança de nombrosos biòlegs se situa també en l'existència de lleis pròpies dels sistemes complexos i les xarxes, que serien les claus de la comprensió dels éssers vivents. Ens trobem a l'alba d'una nova revolució científica? A banda que el terme de revolució científica, en el sentit *relativament* precís que li ha donat Thomas S. Kuhn, s'aplica malament a les ciències de la vida⁹ –almenys en la seua dimensió cognitiva–, les aproximacions actuals no s'oposen a la visió molecular dels éssers vius de les dècades anteriors, però constitueixen un pas més enllà que ha estat possible gràcies als progressos d'aquest coneixement molecular.¹⁰

CONCLUSIÓ:

LA FI D'UNA BELLE ÉPOQUE

La biologia molecular fou un parèntesi feliç en el desenvolupament de la biologia. Els primers biòlegs moleculars pogueren gaudir de la il·lusió d'haver aconseguit

treure aquesta disciplina d'entre l'esponerosa diversitat de formes i de funcions, la descripció de les quals havia resultat satisfactòria fins aleshores. Finalment una comprensió dels mecanismes fonamentals d'allò viu se separava i es distingia d'una simple descripció.¹¹

Aquesta fase feliç només tingué una breu durada. La desaparició progressiva del terme *biologia molecular* és paral·lela al retorn d'una abundància de descripcions, aquesta vegada a escala molecular, en detriment d'una visió global dels fenòmens. Les teories de la complexitat, permetran treure de nou alguns principis fonamentals darrere d'aquesta abundant diversitat molecular? Sols el futur ho dirà; és cert, tanmateix, que la biologia presenta una dificultat particular comparada amb altres ciències: les temptatives per a posar-hi ordre semblen ser empreses sense futur; la diversitat i la riquesa del món viu acaben sempre per enfonsar alguns dels *principis* que els biòlegs han elaborat pacientment.

El descobriment que els éssers actuals han estat precedits probablement per uns altres que només utilitzaven una forma de molècula informacional, potser l'RNA, també ha fet que la biologia molecular llance les campanes al vol com a teoria explicativa de la vida:¹² el codi genètic, tot i ser compartit avui dia pel conjunt d'éssers vivents i constituir una solució molt elegant que assegura la replicació de les molècules actives de la vida, fou més aviat una invenció relativament tardana de l'evolució.

Nosaltres no pensem, com molts darwinistes, que la biologia estiga definitivament condemnada a esfondrar-se sota el pes de la diversitat i la complexitat, que calga renunciar per sempre a trobar alguns

principis d'ordre i d'organització dins del món viu. Tanmateix aquests principis seran de naturalesa molt diferent als proposats en altres ciències. No serà possible reduir totalment la diversitat i la complexitat del món viu, sinó simplement definir algunes regles que limiten i moderen el *bricolatge* de l'evolució.¹³ L'establiment d'aquests límits i constriccions –discernibles avui dia en el camp força actiu de l'Evo-Devo– serà tasca d'aquells que sàpi-guen assolir, dins d'alguns anys o algunes dècades, un progrés tan extraordinari com el que realitzaren els biòlegs moleculars entre els anys 1930 i els 1980. □

*Traducció de
Mercè Pamblanco i Juli Peretó*

1. El descobriment de l'estructura de la doble hèlix de DNA no ha tingut el caràcter motor en el desenvolupament de la biologia molecular que hom li atorga avui. Vegeu M. Morange (2003) *Histoire de la biologie moléculaire*. París, La Découverte, cap. 11.
2. S. F. Gilbert, J. M. Opitz i R. A. Raff (1996) «Resynthesizing evolutionary and developmental biology». *Dev. Biol.* 173:357-372. A. S. Wilkins (2002) *The evolution of developmental pathways*. Sunderland MA, Sinauer.
3. G. Lecointre i H. Le Guyader (2001) *Classification phylogénétique du vivant*. París, Belin.
4. K. Davies (2001) *Cracking the genome. Inside the race to unlock human DNA*. Nova York, Simon and Schuster (hi ha versió espanyola: Barcelona, Paidós, 2001).
5. Morange (2003), *op. cit.*, cap. 20.
6. E. F. Keller (2000) *The century of the gene*. Cambridge MA, Harvard University Press (hi ha versió espanyola: Barcelona, Península, 2002).
7. M. Morange (1998) *La Part des gènes*. París, Odile Jacob.
8. M. Morange (2003), *op. cit.*, cap. 19.
9. Avui seria més prudent en l'ús d'aquest terme que no pas ho vaig ser en l'edició original, de 1994, del meu llibre (Morange 2003).
10. R. Gallagher i T. Appenzeller (eds.) (2001) «Beyond reductionism», *Science* 284, pp. 79-109.
11. V. Luzzati (2003) «Regard sur la biologie moléculaire», *La Recherche* 360, pp. 68-71.
12. M. Morange (2003) *La vie expliquée? Cinquante ans après la double hélice*. París, Odile Jacob.
13. F. Jacob (1981) *Le jeu des possibles*. París, Fayard (hi ha versió espanyola: Barcelona, Grijalbo, 1997).

CARÀCTERS

ES UNA REVISTA DE LLIBRES
I AQUEST N'ÉS EL NÚMERO 28

Juli Capilla: «Les noves propostes editorials de la Universitat de València»
Eduard Ramirez: «La poderosa alternativa del diàleg. Sobre dietaristes valencians»
Maite Insa: «El dia que l'autora i la narradora es van disfressar»
Joaquim Sempere: «Pessimisme lúcid»
Xavier Folch, Susanna Rafart, Carles Rebassa i Francesc Serés escriuen sobre l'obra de Biel Mesquida
Entrevista a Manuel Ardit: «El feudalisme no va impedir el creixement econòmic»
Pàgines centrals dedicades a Biel Mesquida

SEGONA ÈPOCA - JUNY 2004

CARÀCTERS

REVISTA DE LLIBRES

Núm. 28 Juny 2004

Juli Capilla: «Les noves propostes editorials de la Universitat de València»

Eduard Ramirez: «La poderosa alternativa del diàleg. Sobre dietaristes valencians»

Maite Insa: «El dia que l'autora i la narradora es van disfressar»
Joaquim Sempere: «Pessimisme lúcid»

Xavier Folch, Susanna Rafart, Carles Rebassa i Francesc Serés escriuen sobre l'obra de Biel Mesquida

Entrevista a Manuel Ardit: «El feudalisme no va impedir el creixement econòmic»

Pàgines centrals dedicades a Biel Mesquida

Publicació Trimestral:

Gener · Abril · Juny · Octubre

Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

Av. Blasco Ibáñez 32 - 46010 València Tel.: 963 864 090 Fax: 963 864 493 E-mail: Vicent.Alonso@uv.es

Quo Vadis, Física?

Martin C. Gutzwiller

Quo Vadis, Física? Aquest títol és una lleugera ampliació d'una cita de l'Evangeli de Sant Joan. En aquest context, la pregunta és un repte per als qui escolten. S'espera que esbrinen on té la intenció d'anar el seu mestre, però tenen por de preguntar-li-ho. Estan preocupats, perquè el mestre pot deixar-los per anar a un lloc llunyà i desconegut, i quedaran desemparats.

És clar que la meua mestressa Física no em deixarà sobtadament. Però ja no estic tan segur de si em permetrà continuar cultivant els meus interessos esotèrics en la física teòrica. Sense patrocini extern, la comunitat de col·legues acabarà dissolent-se i ja no ens podrem reunir en una ciutat tan acollidora com València per intercanviar les nostres idees.

Quo Vadis, Física? Què passarà amb la física a llarg termini? La física ha adquirit al segle XX la posició clau que havia estat reclamant durant els segles anteriors. El treball de la darrera centúria ha mostrat clarament que els fonaments de moltes

ciències poden reduir-se a problemes físics. Sembla gairebé que aquests problemes s'han resolt realment, almenys de forma general i abstracta.

Aleshores, val la pena plantejar-se les tres preguntes següents. Quina és la posició central de la física en les ciències? Com ha arribat a aquesta posició? Continuarà tenint aquest paper crucial? Per a respondre a la primera pregunta convindria escoltar un filòsof. Cal un historiador per a la segona pregunta. Només la tercera pregunta pot ser probablement millor contestada per un físic amb experiència. Jo he estat furetejant en la filosofia de la ciència i en la història de la ciència. Però he quedat decebut, perquè els interessos de filòsofs i historiadors no s'acoblen amb els meus.

Els filòsofs intenten encaixar la ciència en una estructura molt rígida, amb conceptes abstractes d'observacions i explicació, i amb algunes regles lògiques que connecten aquestes dues idees. Jo estic convençut que cap científic en actiu no pensa que el seu treball estiga comprimit en aquest marc tan estret. A més a més, cada filòsof sembla tenir una versió lleugerament diferent d'aquest esquema, amb variacions subtils i amb el seu nom propi, com ara constructivisme empíric, positivisme lògic i d'altres.

Martin C. Gutzwiller és físic i ha estat durant molt anys investigador d'IBM. És professor de la Universitat de Yale. Aquest article correspon a la conferència que pronuncià a València el 25 d'octubre de 2003 en el marc del IX Congrés de Pensament dels Premis Octubre, dedicat a «Ciència i societat».

Kant era prou explícit en explicar el seu pensament sobre l'univers físic en què vivim: la seua geometria és l'euclidiana i el seu temps és un nombre independent que flueix al costat de l'espai. Avui sabem que aquesta imatge detallada és clarament incorrecta, però no és falsa, perquè les nostres experiències primàries tenen totes lloc en aquest marc. Si tractem d'objectes que es mouen amb velocitats molt grans, haurérem de tenir en consideració la relativitat especial; si tractem amb objectes molt massius, necessitarem la relativitat general; i així successivament. Aquestes correccions a la imatge de Kant són abstractes i purament matemàtiques. Jo no crec que arriben mai a filtrar-se fins al nostre sistema bàsic de referència. Sembla que la filosofia intente construir una nova base general, però jo vull partir de la vella base i afegir-hi noves característiques a mesura que siguin necessàries.

Vull aprofitar aquesta ocasió per a afegir una idea sobre l'aïllament del científic entre la gent d'altres camps. Per a nosaltres, els conceptes bàsics de la física, com ara l'àtom i els seus constituents, els camps elèctric i magnètic, temperatures o pressions extremes, etc. són objectes al mateix nivell que una cadira, una finestra, un arbre, etc. Però ens hem acostumat a ells després d'haver-los tractat durant molt de temps, com passa amb la família, els amics o els col·legues. Altres idees poden, però, estar un cert temps flotant en l'ambient per a ser després oblidades o reemplaçades. Hem de triar amb molta cura les poques idees que queden, i trobar maneres de fer-les tan òbvies i clares com siga possible per als altres humans.

Els historiadors de la ciència em plantegen un altre problema. Són historiadors

en primer lloc i científics en segon lloc. La història no és una empresa humana que es dedique a revelar èxits i avenços cada vegada més satisfactoris. Només pot ser descrita i analitzada la situació d'una època particular. Però els científics pensen d'una altra manera. Jo estic molt interessat en les condicions i en la història d'alguns esdeveniments importants. Però també vull aprendre física, i m'ajudaria molt que l'historiador em digués alguna cosa sobre els resultats moderns en algun camp especial. Això posaria el vell treball en contacte amb el meu propi treball.

Tot i així, vull fer primer algunes observacions sobre la filosofia de la física, i ho faré amb l'ajut d'una metàfora inventada per Descartes. Després faré alguns comentaris sobre el desenvolupament de la física, en particular sobre la seua relació amb la tecnologia, antiga i moderna. Finalment, expressaré algunes opinions personals sobre l'actual situació de la física i fins i tot intentaré aventurar algunes respostes a la pregunta del títol de la meua xerrada: *Quo Vadis, Física?*

Descartes no és un dels meus herois, però per pura casualitat vaig assabentar-me de la seua famosa metàfora. La vaig trobar a la cara posterior d'una medalla de bronze comprada per mon pare a la Fira Mundial de París el 1937. Era un regal per a mi, quan jo només tenia 12 anys. I sempre l'he duta en tots els meus viatges pel món, perquè m'agrada mirar-la.

Al front duu un retrat de Descartes amb les dates 1637 i 1937, es commemorava el 300 aniversari de la publicació del *Discurs del Mètode* («Pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences»). Al darrere es mostra un arbre, amb les arrels enfonsades a terra, un tronc gros

i tres branques amb moltes fulles. Aquests elements tenen associats noms: a les arrels hi ha «*Métaphysique*», al tronc «*Physique*», i a les branques «*Mécanique*», «*Morale*» i «*Médecine*». A la vora de la medalla hi ha escrit: «*La philosophie est comme un arbre*».

No intentaré explicar què és el que Descartes volia transmetre amb aquesta imatge. Però sí argumentaré que aquesta metàfora representa més o menys la visió de molts científics moderns, no solament dels físics. Les tres branques de l'arbre representen el món que observem. Existeix independentment de nosaltres i les nostres observacions no n'ofereixen necessàriament una imatge completa i exacta. Però el que nosaltres observem és filtrat i analitzat per la nostra ment en baixar pel tronc de l'arbre. Quan arriba a les arrels, idees i conceptes hi estan esperant per produir algunes explicacions. Aquestes són ajustades i modificades quan pugem pel tronc de l'arbre. Finalment, acaben en les fulles de la mateixa o d'una altra branca, per ajudar a entendre alguna cosa més.

Faré més explícita la meua interpretació de l'arbre de Descartes. Per a mi, «*Mécanique*» inclou tota la física, l'astronomia, la química, la geologia amb tots els seus subcamp, i el que és molt important, les enginyeries de tota mena. Molt significativament, les matemàtiques no hi figuren. Però són una de les parts crucials de «*Métaphysique*», juntament amb la lògica, a sota, a les arrels. «*Médecine*» conté tot el ventall de les ciències de la vida, de la botànica, la zoologia i l'agricultura, fins la medicina, la psiquiatria, possiblement la sociologia i fins i tot l'economia. Tots aquests camps poden qualificar-se de científics en sentit estricte. Estan oberts a ar-

guments racionals, però també limitats a hipòtesis raonables. I quan dic això, sóc conscient de les ambigüitats de tot tipus relacionades amb aquests mots.

La principal dificultat està en «*Morale*», que Descartes considera a la vegada com el centre i com la branca més alta de l'arbre. A la meua llista d'activitats humanes, aquesta branca central inclou tota l'organització de la nostra societat, les lleis, la política, l'educació, els serveis socials amb les idees centrals de responsabilitat social i solidaritat. Però jo n'exclouria totes les arts, que no formarien part d'aquest arbre. No puc imaginar com els arguments racionals i les hipòtesis raonables podrien servir de guies i de criteris per a crear i pressentir la bellesa, excepte en un sentit purament tècnic.

Molt sovint, els científics ens mostrem orgullosos de la nostra estima per les arts. Alguns som músics afeccionats, o pintors, o escultors, o fins i tot escriptors, i anem a concerts i a museus. Però admetem que, lamentablement, no participem sovint en les preocupacions de la branca central. Aprovevem les «bones» causes i evitem les «dolentes». Però no estem prests, amb arguments racionals i hipòtesis raonables, per a intervenir en aquesta àrea d'activitats humanes. Al contrari, proclamem que la ciència està per sobre el frau i que nosaltres no som responsables del que altra gent fa amb els nostres resultats.

El científic afronta un dilema real quan el seu treball s'utilitza amb finalitats militars, i encara més quan les seues contribucions s'utilitzen realment com a armes. M'agradaria expressar clarament la meua opinió amb un exemple. El desenvolupament i ús posterior de bombes atòmiques a la Segona Guerra Mundial va estar justifi-

ficat per les condicions vigents del moment. El que trobe indignant és la construcció durant la guerra freda de milers de bombes amb finalitats diverses. En aquell moment, els físics vivien d'alguna manera dels mèrits relacionats amb els serveis prestats durant la Segona Guerra. Compartaven amb l'amplíssim suport dels governs. Només uns pocs dels meus col·legues intentaren informar-se sobre la tecnologia militar, i dedicaren part del seu temps a fer pressió en favor d'una estratègia més racional.

Actualment, el govern dels EUA rebutja la limitació del seu arsenal atòmic, malgrat que Rússia, el seu principal competidor en aquest terreny, està disposada a destruir bona part del seu enorme arsenal de bombes inútils. Encara resulta més insana la construcció d'un sistema de míssils antibalístics, que no ha superat cap test realista sobre les seues possibilitats. Fa ben poc, la National Academy of Sciences i l'American Physical Society han publicat estudis molt raonables i molt objectius on es destaca la quantitat de dificultats tècniques encara no resoltes. Però cap d'aquests documents impressionarà les persones clau al govern.

Per què som tan poc eficaços? Crec que hem de tornar a l'arbre de Descartes i parlar de les seues arrels en la metafísica. A molta gent no li agrada aquesta paraula, perquè sospiten que la religió hi és al darrere. Realment, la paraula té un origen simple i divertit. Molts dels tractats d'Aristòtil s'agrupen en un treball voluminós, que generalment es diu *Física*. N'hi ha altres que no tenen un títol clar, però que tracten de qüestions relacionades amb la física. Així que a les prestatgeries de les biblioteques medievals foren col·locats a

continuació de la física. Al cap d'un cert temps, reberen el nom de *Metafísica*, perquè estaven a la prestatgeria més enllà (*meta*) de la física.

El paper de «Physique» al tronc i el de «Métaphysique» a les arrels ha de refinar-se. A partir dels començaments del segle XX, la física va adquirir un paper que Descartes no podia haver imaginat. La idea dels àtoms com els blocs fonamentals en el nostre món extern va ser generalment acceptada. La posterior exploració d'aquest concepte bàsic va ser la tasca dels físics i no dels químics, malgrat que varen ser els químics els primers a corroborar la idea dels àtoms en comptes d'algun continu subjacent. Qualsevol visió mecanicista de la natura fou reduïda a la natura dels àtoms. La física es va convertir en el porter de la metafísica.

Galileu va dir: «El llibre de la natura està escrit en el llenguatge de les matemàtiques». Les matemàtiques són penosament necessàries si es vol comprendre la natura dels àtoms. Aquests contenen dos tipus de constituents: el nucli, molt petit i molt pesant, i un núvol d'electrons, molt lleugers i molt petits. Les matemàtiques requerides es diuen *mecànica quàntica*, que en si mateix no és una cosa massa complicada. Però algunes de les seues conseqüències pareixen estar molt en contra de la nostra intuïció. Permeteu-me uns comentaris per als físics presents entre l'audiència.

Els electrons, a l'igual que moltes partícules més, tenen dos atributs que confonen: originalment se suposava que els electrons actuen com si fossen boles dures, però es va trobar que de vegades es comporten com si fossen ones suaus. No són ni l'una ni l'altra cosa i poden descriure's

solament amb un concepte purament matemàtic, la funció d'ona. Sempre que l'energia de la partícula siga petita en comparació de mc^2 , pot mesurar-se la funció d'ona. Però qualsevol imatge intuïtiva deixa de ser vàlida. Hem de basar-nos en matemàtiques abstractes, que resolen qualsevol contradicció.

Les arrels de l'arbre ens donen les matemàtiques i la lògica, i han produït maldecaps terribles als millors físics. Niels Bohr fou el primer a reconèixer la vertadera natura dels àtoms. Mai no pogué posar-se d'acord amb Einstein sobre la interpretació intuïtiva de les matemàtiques que s'hi requereixen. Però la metafísica té més coses per oferir. Ofereix més idees i conceptes a les arrels. Aquestes ens permeten tractar amb la branca central de l'arbre on s'han de decidir totes les qüestions ètiques de la nostra natura humana. Però el camí de baixar d'una branca per pujar després a una altra és ple de dubtes i de trampes.

Descartes va voler demostrar l'existència de Déu amb l'ajut de la informació donada per les dues branques externes, i va tractar la ment humana com una entitat completament diferent del cos. Kant va prendre una aproximació més acurada. En la meua interpretació, va reconèixer un cert nombre de principis i conceptes que es troben a les arrels de la nostra existència. A més de l'ús de la lògica i les matemàtiques, hi són alguns conceptes bàsics com ara l'espai i el temps, així com la idea de causalitat. Els éssers humans necessiten alguns principis bàsics addicionals que estan construïts en la seua consciència per a comportar-se com a membres responsables de la seua comunitat. Kant, però, no es va comprometre clarament amb aquesta postura perquè es va adonar que fins i tot

el comportament responsable podria explicar-se com interès per a si mateix.

Molts científics són ateus rotunds, mentre que altres, com és el meu cas, tenen molts dubtes i es qualifiquen d'agnòstics. La idea de Déu no té cap paper en les nostres vides, i en particular en el nostre treball. Tot el que hem après observant les tres branques pot explicar-se en el seu camí de baixada pel tronc. Les arrels proporcionen automàticament un mètode, diferent de la pura lògica, per abordar les qüestions ètiques. Les idees resultants puguen pel tronc fins a la branca central i el resultat determina el nostre comportament. El que entra en la discussió és l'efecte de l'ADN, no la religió.

Les guerres del segle XX no estaven basades en diferències religioses sinó en idees que arribaren per fer-se el seu lloc, com ara el nacionalisme, el colonialisme, el feixisme, el comunisme. A penes passat el llinard del segle XXI, les creences religioses semblen ser l'element més disgregatiu al món. Les tres religions monoteistes, la jueva, la cristiana i la mahometana, s'ataquen entre elles. Molts altres motius estan connectats amb aquestes disgregacions, i tot plegat resulta una història llarga i frustrant. Però la força motora al darrere de totes les convulsions s'associa amb creences intenses i oposades. Les ciències els serveixen a totes elles de diverses maneres.

En cada facció, només una petita minoria té el poder de manar. Aquest poder s'utilitza amb gran determinació i brutalitat quan és necessari. Les opinions diferents són silenciades o simplement ignorades pels qui manen. En contrast, quan els científics raonen entre ells són prou pacients i raonables; estan acostumats a fer consideracions on els fets i els arguments

simples es prenen seriosament. Si hi ha conseqüències ètiques, no estan preparats per a fer pesar les seues emocions en cas de desacord.

La nostra influència sobre els grans corrents de la història és dubtosa i certament molt limitada. No hi ha evidència que abans del Renaixement la ciència fóra alguna cosa més que un entreteniment il·lustrat per a persones intel·ligents. L'astronomia tenia una certa importància en l'exercici de la religió, i feia el seu paper en la navegació en alta mar. Les matemàtiques s'utilitzaven en el comerç, la topografia i l'arquitectura.

Molt sorprenentment, els historiadors de la tecnologia han arribat a la conclusió que els progressos en tot tipus d'aplicacions pràctiques, durant i després del Renaixement, no tenien connexió amb els avanços de les ciències. Per exemple, l'arquitectura, els ponts i els canals, la topografia, estris essencials com la collera, els carruatges de transport, els rellotges, les brúixoles, la pólvora, els molins de vent i d'aigua, la mineria, la foneria, la destil·lació, el vidre, el paper, la premsa d'impresió, etc. eren resultat de la inventiva i la imaginació de comerciants. El desenvolupament de la tecnologia posterior a 1500 depengué de la favorable situació política i econòmica després del llarg període de feudalisme a l'edat mitjana. Els llibres disseminaven una gran quantitat d'informació valuosa sobre aquests temes.

Al port d'Estocolm pot veure's un exemple simple sobre la manca de ciència. En la seua guerra contra Polònia durant la segona meitat del segle XVII, els suecs havien llogat els serveis de constructors navals holandesos. Un vaixell es construïa amb una filera de canons prou pròxima a

la línia de flotació, i al fons de la nau es col·locava un munt de pedres. Sembla que ningú no sabia perquè s'havia de fer, però l'experiència indicava que era bona cosa fer-ho així. Tanmateix, aleshores, el rei va demanar una segona filada de canons en un pont superior, sobre la filada que ja s'havia posat. Tan bon punt va ser acabada la construcció, el nou vaixell va ser varat al port. N'havien assegurat l'estabilitat afegint pedres d'un costat a l'altre. El vaixell va bolcar immediatament i es va enfonsar a la part fonda del port. Es va investigar el desastre i el constructor holandès es va defensar amb èxit, perquè va mostrar que ell havia seguit totes les regles. Òbviament, no coneixia el que va fer Arquímedes dos mil anys abans. El vaixell s'ha tret del fons fa ara uns vint anys, i es pot veure en un museu especial on se n'explica la història.

Als segles XVII i XVIII, l'astronomia s'utilitzava per a resoldre diversos problemes pràctics. El salari de Galileu a la Universitat de Pàdua es va doblar el 1610, quan va mostrar el seu telescopi a les autoritats navals de Venècia. Va suggerir aleshores utilitzar les llunes de Júpiter per a determinar la longitud a la mar. Però aquesta idea no era pràctica al pont d'un vaixell que es balanceja. Un segle més tard, el 1714, el govern britànic va consultar els professors d'astronomia de Cambridge i d'Oxford, i també el president de la Royal Society, Sir Isaac Newton, en demanda d'un mètode pràctic per a determinar la longitud a la mar, que tingués una precisió mínima de mig grau. El Parlament britànic va oferir aleshores un premi de vint mil lliures esterlines, vora un milió d'euros actuals. Mig segle més tard, el premi va ser finalment atorgat al fabricant d'un rellotge

que funcionava suficientment bé durant molts mesos. La viuda de Tobias Mayer, un astrònom alemany a Goettingen, obtingué tres mil lliures per un mètode alternatiu, que determinava la longitud basant-se en les mesures de la posició de la Lluna al cel.

Començava lentament el progrés per a algunes de les màquines més importants. L'ús de la potència del vapor ja havia començat fins i tot a l'antiguitat, i va ser descrita per Heró d'Alexandria, però només com un mecanisme per a obrir les pesades portes d'un temple. A principi del segle XVII s'utilitzà el vapor en un giny per elevar l'aigua d'un dipòsit. Al final d'aquest segle, Denis Papin va inventar una olla a pressió que anava equipada amb una crucial vàlvula de seguretat. Se sol atribuir gran part del crèdit per la màquina de vapor a James Watt, al final del segle XVIII, però n'hi havia uns quants precursors. Watt era més un enginyer i empresari que un científic. La màquina de vapor és el símbol més destacat de la revolució industrial. Va començar a Anglaterra, es va difondre ràpidament a França i finalment va arribar als Estats Units.

L'emergència de la ciència com a ingredient motor per al desenvolupament tècnic comença al segle XIX, amb la química, la mineria, la metal·lúrgia, i la maquinària mecànica per substituir les eines fetes a mà. La física entra finalment amb els seus camps clàssics: mecànica i termodinàmica, electricitat i magnetisme, òptica i acústica. Els enginyers es formaven en escoles especials, al nivell preuniversitari i també universitari, on la física era un tema important per a tots ells. Però el futur físic aprenia el seu ofici principalment en les universitats ordinàries. Molts d'ells acaba-

ven com a professors d'ensenyament secundari. Einstein, després de llicenciar-se en Física a l'Institut de Tecnologia de Zuric, Suïssa, també va considerar dedicar-se a l'ensenyança secundària. No va trobar feina a l'ensenyament però sí un treball d'examinador a l'Oficina de patents suïssa a Berna. Va estar-se allí set anys i hi va fer alguns dels treballs que l'han convertit en el més creatiu dels físics moderns.

La física era principalment una activitat acadèmica malgrat les moltes aplicacions tècniques que resultaren d'aquesta recerca durant la primera meitat del segle XX. Tot això va canviar durant la Segona Guerra Mundial, en particular com a conseqüència de l'esforç americà. Després de la guerra, moltes empreses industrials obriren grans centres d'investigació i les universitats americanes augmentaren el nombre dels departaments de Física. Quan el 1951 vaig arribar a una petita universitat del *Midwest* americà per fer un doctorat en física, vaig trobar-hi un ambient molt més agradable que a Zuric. Dos anys després, vaig integrar-me al laboratori de geofísica d'una gran companyia de petroli, on vaig passar set anys molt interessants. A l'igual que els altres vint físics contractats, vaig treballar en temes completament diferents dels que m'havien ocupat abans, que tenien a veure amb la teoria quàntica de camps.

Les dues dècades posteriors a la Segona Guerra Mundial foren una època molt productiva en física. Molts descobriments en física experimental dugueren finalment a un conjunt de noves tecnologies amb aplicacions pacífiques. Naturalment, els reactors nuclears per a usos civils eren un resultat directe del treball militar durant la guerra. Però la ressonància magnètica nu-

clear és un fenomen de baixes energies molt valuós en química i que ha esdevingut una eina irremplaçable a l'hora de fer diagnòstics en medicina. Els transistors i els làsers són a la base de la recent explosió de les comunicacions i les calculadores. La mecànica quàntica es va desenvolupar per originar una electrodinàmica quàntica (QED) molt més general i eficient, que cobreix els processos entre electrons i fotons a altes energies. Gran part de la teoria de la física d'altres energies es basa en la QED.

Però aquesta feliç situació va canviar prompte, a causa de l'èxit dels russos amb l'*Sputnik*, el primer satèl·lit artificial llançat el 1957. La física entra a formar part d'un immens programa generosament finançat pel govern federal. Els estudiants graduats podien trobar fàcilment un lloc de treball que els permetia continuar ocupant-se dels mateixos temes en què havien obtingut la seua tesi. Ja no es trobaven físics en camps més tècnics com la geofísica, i els laboratoris industrials passaren a dependre d'enginyers preparats especialment. Els països europeus no tardaren a seguir l'exemple americà. La física esdevingué la carrera més atractiva i afavorida en les universitats, on els estudiants tenien garantides beques de llarga durada.

Si volem parlar del futur de la física, hem d'analitzar el que es va aconseguir en les darreres quatre dècades d'activitat febril. Un fracàs prou inesperat ha estat l'abandó de la física nuclear per culpa d'uns accidents en centrals nuclears i també pel seu origen en època de guerra, així com per la seua amenaça permanent. També hi ha una raó purament científica que no s'esmenta usualment. El nucli atòmic, malgrat la seua petita grandària i en contrast amb l'electró, es compon de partícules

les encara més petites. S'esperava que la física d'altres energies n'explicaria l'estructura interna, però no ha reeixit malgrat els seus esforços, portats a gran escala. Les partícules elementals encaixen en un esquema atractiu, però hi ha massa paràmetres inexplicats i hipòtesis no controlades. Així que la física nuclear és encara una ciència empírica, en contrast amb la química, que té en la mecànica quàntica unes bases completes i ben enteses.

La situació actual de la física d'altres energies em recorda un episodi de la segona meitat del segle XVIII. Els tres millors matemàtics de l'època, D'Alembert, Clairaut i Euler, intentaven millorar un resultat obtingut per Newton, que fallava en un factor dos, aproximadament. Cap d'ells no podia millorar Newton. El període calculat del moviment radial de la Lluna al voltant de la Terra era unes tres hores massa curt, mentre que des dels grecs aquest període es coneixia amb una precisió de segons. Clairaut anuncià a l'Acadèmia Francesa de Ciències una solució: va afegir una correcció a la llei de gravitació de Newton. Aquest fet va dur Buffon, de la secció d'Història Natural, a presentar una protesta perquè això era desfigurar la teoria de Newton. Aleshores, Clairaut tornà a estudiar el problema: no hi va trobar cap error, però va utilitzar un mètode d'aproximació molt més precís que va millorar el resultat de Newton en un factor molt pròxim a dos.

Observeu que la protesta vingué dels biòlegs, mentre que la solució vingué de resultes de fer un millor treball amb el problema matemàtic. Malgrat això, l'explicació encara era incompleta, calia un llarg i frustrant desenvolupament en potències d'un paràmetre molt senzill. La

solució final la va obtenir Hill el 1878, qui va trobar una manera completament diferent d'abordar el problema. Per a qualsevol que estiga un poc familiaritzat amb la mecànica dels sistemes caòtics clàssics no serà cap sorpresa. Avui ens agrada creure en els càlculs numèrics. Però no són útils si les hipòtesis en què es basen no estan matemàticament ben establertes. No resulta convincent afegir més partícules i més dimensions.

Les partícules elementals han trobat una llar nova a l'extrem oposat de la nostra escala de l'espai-temps, en la cosmogonia, l'origen del món. Aquesta connexió té sentit, però és difícil recollir dades sobre esdeveniments que han tingut lloc fa uns catorze mil milions d'anys. El Big Bang pot entendre's només amb l'ajut de la relativitat general, que ara s'ha de connectar amb les generalitzacions de la QED. Actualment, un ampli sector de físics teòrics fa grans envolades de fantasia. Aquestes idees tan atrevides han cridat l'atenció dels diaris i dels amics de la ciència ficció, però també la de científics molt seriosos. Els fonaments de l'univers s'endinsen en matemàtiques molt abstractes.

Durant uns cinquanta anys després de la Segona Guerra Mundial la física nuclear ha estat al centre de les ciències físiques, més tard ocupat per la física de partícules. Jo m'imagino que, en el futur, aquests dos camps perdran aquesta posició tan important. Pot haver-hi un renaixement de la física nuclear, perquè la humanitat continuarà necessitant fonts d'energia per a usos civils. El dispendi actual de combustibles líquids durarà poc, si no és que el govern dels Estats Units fa uns passos efectius per a restringir l'abús actual. La física experimental de partícules, però, re-

sulta cada vegada més cara, i una teoria abstracta no pot avançar sense els ingredients proporcionats pels experiments.

En altres camps de la física els darrers quaranta anys han estat molt productius, i encara queden molts problemes oberts. Resulta fascinant veure que la varietat d'àtoms, limitada a prop d'un centenar, pot combinar-se per donar una varietat infinita d'estructures moleculars i aglomerats grans. Tot està basat en la mecànica quàntica, i les equacions rellevants són molt fàcils d'escriure. Com que l'acoblament amb el camp electromagnètic és feble, no hi ha cap problema a demostrar l'existència de solucions adequades, que inclouen també els efectes de la QED.

Trobar aquestes solucions en casos particulars resulta car en temps. Un il·lustre químic quàntic em va dir fa uns anys que ara s'entenen completament les molècules diatòmiques. Però les molècules triatòmiques encara plantegen molts problemes, amb les possibles excepcions de l'aigua H_2O o del diòxid de carboni CO_2 . Encara queda molt de treball per fer. La gràcia està a trobar les aproximacions adients. Però encara queda molt de camí per a arribar a calcular l'estructura de l'ADN partint de primers principis.

Podríeu preguntar si existeix un gran programa en tota aquesta activitat. Jo crec que la resposta és clarament negativa. A nosaltres els físics ens agrada anar darrere d'algun fenomen inusual amb l'esperança de trobar algun nou principi en acció. La superconductivitat finalment ha acabat trobant un ús pràctic, després de gairebé cent anys del seu descobriment. La superfluïdesa, l'efecte Hall quàntic i la condensació de Bose-Einstein requereixen temperatures molt baixes i de vegades camps

magnètics molt intensos. Més prometedors a llarg termini són els experiments que tracten amb estructures artificials molt petites, com una molècula sobre la superfície d'un cristall o elements interruptors en miniatura. Es pot seguir amb molt de detall el moviment dels electrons i dels fotons. L'objectiu és construir circuits elèctrics cada vegada més petits per al seu ús en les comunicacions.

En les revistes de física no sempre queda clara quina és la intenció d'un article particular. Molt sovint, el lector ha d'imaginar per què l'autor ha dedicat tants esforços a un tema especial. Cada físic té les seues preferències. Amb un poc d'imaginació, s'espera que el lector n'entenga els motius i els antecedents.

Crec que són importants alguns experiments recents sobre la dependència amb el temps de processos atòmics i moleculars senzills. Finalment, acabarem entenant com a funció del temps, com s'estimula un àtom per a emetre un fotó, o com dos àtoms canvien els seus llocs en una reacció química. Aquests experiments ens donaran també una millor imatge de les limitacions degudes al principi d'incertesa. Alguns físics eminents han esbossat conclusions molt generals, i els filòsofs, com molts altres, han aplicat amb gran entusiasme la idea a tot el que hi ha sota el Sol. Totes les característiques específicament humanes, com ara la consciència, el lliure albir, fins i tot l'ànima immortal i els miracles, s'han relacionat amb els misteris de la mecànica quàntica. Però a escala més modesta, els experiments que analitzen la dependència temporal ens donaran una idea millor sobre alguns processos bàsics, com en l'exemple següent.

L'any passat, un conegut especialista en química física m'explicava els deu passos que tenen lloc, principalment al fetge, quan el nostre cos absorbeix una molècula d'alcohol. No recorde els detalls, però hi havia almenys un pas en què el fetge ha de fabricar un enzim especial per a produir una transformació química particular. Aquest pas requereix un cert temps. Aleshores, si l'influx de l'alcohol és massa llarg, el fetge acaba danyat per l'alcohol encara no tractat.

Com s'estimula exactament el fetge per a produir l'enzim?, perquè hi ha d'haver alguna maquinària per a controlar aquesta emergència. M'agradaria esbrinar si sabem prou per a dissenyar un model matemàtic realista que ho pogués explicar. Això podria ser una situació senzilla en comparació amb altres tasques que el nostre cos és capaç de controlar, però hauria de poder simplificar-se en un model primitiu. Al final, acabem afrontant un problema matemàtic de mecànica quàntica amb dependència temporal. Aquest tipus de problemes són difícils de formular, fins i tot d'explicitar les condicions per la situació coneguda, i per tant són difícils de resoldre.

Quan vaig escoltar aquesta història, era com si el químic hagués baixat des del seu lloc a la branca esquerra de l'arbre de Descartes per visitar-me a mi, assegut al tronc a l'espera d'alguna inspiració. El mateix podia haver fet un metge, per exemple un internista, venint de la branca dreta de l'arbre per contar-me coses sobre l'absorció de l'alcohol pel nostre cos. Jo sentia una obligació: inventar primer un esquema abstracte per a representar les seues troballes, pensar després en un experiment descrit amb un model primitiu en me-

cànica quàntica, i finalment escriure les equacions rellevants.

Hauria de seguir tots els passos, en la metàfora del meu vell amic Descartes i el seu col·lega més jove Kant. Si ells volguessen saber més, jo podria explicar-los coses que no es coneixien al seu temps. Podria explicar com treballa la QED i què són els nuclis d'hidrogen, carboni, nitrogen i oxigen. Estic segur que coneixeran alguns matemàtics competents per a ajudar-me a buscar les solucions correctes a les meues equacions. És clar que els matemàtics podrien no trobar una solució apropiada. Aleshores hauria de tornar al tronc i demanar al químic o al metge que analitzassen acuradament el fetge. Estic segur que, si jo tingués prou paciència, trobarien les pistes necessàries per a saber on trobar una explicació. Aquesta convicció és realment una creença fortament mantinguda. Si això serveix per a reparar una cama trençada, no està massa clar. Davant de tot el que no coneixem, fins a quin punt podria estendre la meua confiança?

Hi ha hagut moments en què els físics s'han obstinat a defensar idees equivocades. Des de principis del segle XIX, mineralogistes i químics han proposat el concepte modern de l'àtom, però molts físics estaven en contra, fins vora el 1900. De manera anàloga, geòlegs i biòlegs han hagut de lluitar al llarg del segle XIX per defensar la seua avaluació de l'edat de la Terra. Els físics no podien explicar més de 200 milions d'anys, perquè pensaven que el Sol només podia mantenir-se a costa de la seua energia gravitatòria.

Hi ha una varietat infinita de problemes que esperen el físic, a condició que al seu torn, espere prou de temps perquè els

col·legues d'altres camps facen la seua part. No espere veure mai la cadena completa de raonament que em porte d'un ésser viu a la seua solució matemàtica completa. Espere que els científics més joves, o la seua descendència, siguin capaços d'aclarir alguns detalls importants, com ara l'acció de l'enzim que respon a la presència d'alcohol al fetge. Ara per ara, les nostres matemàtiques són insuficients per a descriure totes les circumstàncies externes, com la temperatura. Per exemple, no som capaços de calcular les propietats termodinàmiques de l'aigua, com les seues temperatures de solidificació i d'ebullició, ni tampoc la seua calor específica. I això podria ser important per al processat de l'alcohol al fetge. L'alcohol arriba en una solució aquosa, i en qualsevol cas, el nostre model ha d'incloure la temperatura del medi.

L'absorció d'alcohol al cos humà apareix ací com una il·lustració del tipus de problemes que la física hauria intentar abordar. Jo ho considere gairebé com una obligació perquè la física té una funció importantíssima en la gran estructura de les activitats humanes. Naturalment, això depèn de com de seriosament prengueu el símbol de l'arbre de Descartes. A més a més, hauríeu d'acceptar les idees de Kant sobre el nostre coneixement del món extern. Només podem entendre'l en la mesura que la nostra ment és capaç d'analitzar la nostra experiència, la informació dels nostres sentits. Al final, arribem a la lògica i a les matemàtiques de la nostra fabricació, així com a alguns conceptes elementals com ara l'espai i el temps. Tenint en compte la immensa varietat de coses al nostre voltant, això és una tasca sense fi.

De vegades em pregunte fins a quin punt estem els humans equipats per a aquesta tasca. Francament, dubte que la natura ho redueca tot a nombres, com nosaltres hem de fer. Només hi ha una persona al món que sap com calcular el moment magnètic de l'electró amb deu xifres significatives, amb l'ajut de la QED. Però les mesures de precisió han arribat ja a dotze xifres. Pràcticament som incapaços d'explicar les dues xifres addicionals. La situació és encara pitjor amb el moment magnètic del protó, on ni tan sols podem donar el primer decimal amb seguretat. Aquest moment magnètic és la dada inicial per a obtenir les imatges magnètiques i les seues aplicacions mèdiques. La nostra incapacitat analítica en aquest cas no és important, però no promet res de bo pel que fa als processos infinitament més complicats als éssers vius.

Abans d'acabar amb algunes observacions sobre el futur de la física, m'agradaria insistir en la situació peculiar de la física al principi del segle XXI. La part més bàsica del nostre univers és un conjunt de partícules elementals, i el següent nivell més alt és la física nuclear. Per a qualsevol intenció pràctica depenem així de la base purament empírica de la física nuclear. Encara que sembla mentida, podem construir el nostre edifici teòric complet sobre aquesta base, que sembla insegura, amb una hipòtesi crucial: ens limitem als processos elementals i als productes d'energies baixes i intermèdies. Els objectes i les accions en el nostre món ací a la Terra poden reduir-se a la mecànica dels electrons i els fotons. Però el camí des d'ací fins a les branques externes de l'arbre de Descartes és llarg i no té res d'evident.

Finalment, vull parlar sobre el futur de la física basant-me en el que he intentat explicar. Predir el futur, però, és un problema enorme, encara que es tinga la més acurada preparació. Heus ací una manera de fer l'impossible: suposeu que el vostre enorme problema s'ha resolt completament i intenteu imaginar com està el món després que tots els vostres desigs s'han realitzat. Aquest mètode es coneix com «la solució miracle». La situació proposada no necessita justificar-se. Aleshores, descriuré el món de la física admetent que totes les meues crítiques i queixes hagen estat resoltes. Potser el 2010, probablement el 2025, i més probablement mai.

S'ha reduït el finançament per a la recerca en fenòmens esotèrics. Entre els quals hi ha els següents: teories sobre objectes matemàtics que no tenen confirmació experimental, experiments singulars que necessiten centenars de col·laboradors, experiments sobre fenòmens que existeixen només en condicions extremes, com ara temperatures ultrabaixes i camps magnètics o elèctrics molt intensos. Cap revista científica no publica articles signats per més de deu autors.

S'afavoreixen els nous enfocaments fora dels mètodes verificats i certs. Es recolza fàcilment el treball relacionat amb ciències veïnes com ara la química, la biologia, els estudis del medi ambient o la medicina. S'espera dels teòrics que canvien el seu camp de recerca cada deu anys. Els físics dediquen prou de temps per a fer que el seu treball siga comprensible per gent sense coneixements científics.

Es troben físics en molts altres camps de les ciències i les enginyeries. Una part important dels físics es trobarà a l'ense-

nyament en secundària. Les universitats demanaran als seus professors que tots ensenyen als primers cicles. No hi haurà llocs permanents per a la recerca en cap universitat. No es permetrà a cap estudiant començar una tesi doctoral sense haver dedicat almenys dos anys a fer una d'aquestes dues coses: ensenyar en els nivells baixos o treballar en qualsevol altra feina relacionada amb la física, sobretot fora de qualsevol universitat i en un camp diferent al que vulga fer la seua tesi. En acabar el seu treball de tesi, el nou doctor treballarà de nou fora de la universitat, almenys dos anys en una àrea diferent.

Es preguntaran si jo he passat per aquest tipus de carrera, i què m'ha semblat. Contestaré amb una anècdota personal. El meu supervisor al laboratori de geofísica havia fet la seua tesi en física nuclear a Harvard durant la dècada de 1930. Li agradava explicar-me les coses que li interessaven en geofísica. De vegades em costava seguir-lo, però ell tenia paciència i deia: «Martin, estic orgullós de tu per haver obtingut un doctorat, però el que realment m'interessa és la física de la teua llicenciatura!». □

Traducció de Jesús Navarro

sense *f* fronteres

Arlene Ludtín Klötzko
Vols clonar-te?

Ciència i ètica de la clonació humana

Sydney Brenner
Viure per a la ciència

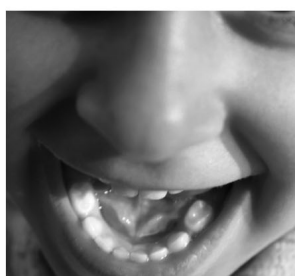
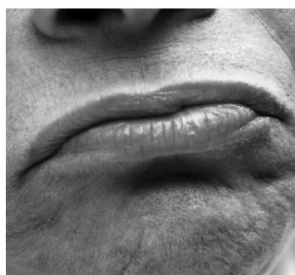
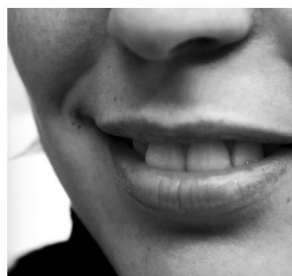
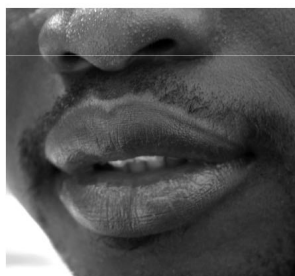
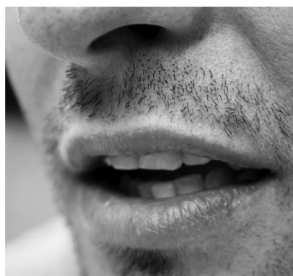
Les aportacions d'un biòleg excepcional, premi Nobel 2002

El segle de l'ecologia
Joaquim Ben

Arbres en les estrelles
Rafaela Chaves

PUBLICACIONS DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
www.bromera.com
edicions
bromera

L'ESTATUT ÉS DE TOTHOM

Parla

Pots cridar, pots suggerir. Pots proposar, pots discutir. Pots estar-hi a favor... o en contra. Pots opinar, criticar, exigir, reivindicar... El que no pots fer és callar. Ara tens l'oportunitat històrica de participar en l'elaboració del nou Estatut, l'Estatut de tothom. Parla. L'Estatut que fem ara marcarà el futur de Catalunya.

Com participar:

- www.gencat.net/nouestatut
- Apartat de correus Núm. 273 FD 08080 Barcelona
- Assistint als actes que s'organitzen

Generalitat de Catalunya

La política lingüística del PP: pompa, circumstància i mala fe

Ferran Isabel i Faust Ripoll

La política que el Partit Popular aplica sobre el valencià segueix, bàsicament, tres eixos rectors: un *laissez faire* pel que fa al seu ús, una política decidida de dialectalització i control de la normativa lingüística i de l'àmbit de la llengua, i una sèrie de gestos propagandístics que intenten amagar, si no reforçar, les dues actuacions polítiques anteriors.

Si ens hi fixem ni que siga una mica, veurem que aquesta manera de fer política no se circumscriu exclusivament a l'àmbit de la política lingüística. Tant en el camp de l'ensenyament públic, com en el de la sanitat o el medi ambient, per exemple, les campanyes publicitàries televisives i les solemnes declaracions públiques amaguen el deteriorament (*laissez faire*) i, de vegades, el gradual desmantellament de serveis públics i d'espais naturals (alguns dels quals també eren públics). És obvi, per tant, que com més gran és la malifeta, més potent és la campanya publicitària. Alerta, doncs.

L'actuació política del PP començà amb la deshomologació de títols de català, l'intent d'acabar les retransmissions de TV3 al País Valencià i la retirada de sub-

vencions a entitats no afectes. Excepte el primer punt, la veritat és que la jugada no els va eixir gaire bé, ja que la resposta social i política que tingueren tant al país com als altres territoris de parla catalana els va fer replegar-se. Pensem també que aleshores el PP necessitava els vots de CiU al Congrés dels Diputats. Però la majoria absoluta va aclarir el camí. Ara ja podien actuar des d'una posició de força, i no sols des de València, i serien els altres els que haurien de claudicar i jugar al joc que els dictaven els populars. O quedar-ne fora, no oblidem tampoc aquesta possibilitat.

És en aquest moment que es despleguen simultàniament els tres eixos rectors que esmentàvem al començament. Si fins a l'any 2000 no s'havien atrevit a tocar la normativa lingüística o a legislar per tal de consagrar *de facto* la separació administrativa entre el valencià i el català, ara el procés de dialectalització normativa i territorial –a escala valenciana, estatal i internacional– es veu quasi imparable. I per si faltava algun ingredient a la tríada, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, creada per llei el 1998 i constituïda el 2001, els aprofita per a legitimar o tapar, com la tinta dels calamars, aquesta política desintegradora i, de retop, per a presentar-se com els salvadors del mal anomenat conflicte lingüístic. Ara sí que la jugada és perfecta.

Ferran Isabel i Faust Ripoll són tècnics lingüístics del Secretariat de Promoció del Valencià de la Universitat d'Alacant.

No volem tampoc ser tan malpensats i considerar que tota aquesta trama estava cuinada als despatxos de Presidència de la Generalitat Valenciana, però els *fets* ens ho indiquen. Si haguessen potenciat l'ús de la llengua, com van pactar i firmar arran de la constitució de l'AVL (el Pacte pel Valencià), nosaltres ens la mossegaríem ara, però en comptes d'això tenim la Declaració d'Ares del Maestrat (més pompa), les declaracions de la presidenta de l'AVL apostant per les varietats més genuïnes i valencianes (la *misèria del dialectalisme*) o l'escissió del valencià respecte del català a les escoles oficials d'idiomes, per exemple, i per no avorrir més el lector.

Continuant amb aquesta perspectiva maliciosa d'anàlisi, podem afegir que la creació de l'AVL s'inseria també en una altra de les grans línies generals d'actuació del PP: el control absolut de totes les institucions i àmbits de la societat. El cas de les universitats, amb la LOU, n'és paradigmàtic. Tinguem en compte els punts següents:

1r. La normativa del català ja estava feta i en pràctica des de feia molts anys.

2n. Ja es disposava d'una institució normativa (l'Institut d'Estudis Catalans) i d'una altra de valenciana que feia de *mitjancera* (l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana).

3r. El coneixement del valencià havia pujat molt i el rebuig social de la llengua pròpia havia anat minvant considerablement.

4t. Excepte alguns grupuscles, ningú ja no posava en dubte la unitat de la llengua, ni tan sols el Partit Popular, almenys en veu alta i en públic.

5è. La TV3 era rebuda amb normalitat i fins i tot es considerava un model de te-

levisió pública i, per què no, lingüístic, comparat amb Canal 9.

Pensem que no feia falta apropiar-se, ni que fóra en part, aquest espai. N'hi havia prou amb continuar desplegant la Llei d'ús, legislant i actuant per afavorir l'expansió social del valencià. Doncs no. Es creà l'Acadèmia, amb la qual cosa el PP ficà cullerada en un tema, la normativa lingüística, en el qual no tenia cabuda ni part fins aquell moment, si no fóra a través de les entitats secessionistes, les quals volia suprimir o controlar fèrriment per tal de deslegitimar i escapçar ideològicament el rival polític, Unió Valenciana. Així, per tant, a més de presentar-se com a salvadors del «conflicte», prendre part en les decisions normatives, arraconar Unió Valenciana i tornar a dividir els catalanistes, s'asseguraven el control, total o parcial, de la llengua i de l'espai simbòlic que representa en un moment, pensem, que el tema se'ls estava escapant de les mans per les raons que hem esmentat abans. I tot això, no ho oblidem, sense tallar del tot els fils polítics i econòmics amb l'extremisme blaver i, tornem-ho a repetir, sense impulsar l'ús social del valencià. En resum, han tingut en les seues mans el BOE i el DOGV, i molt controlat el model de llengua a través de l'AVL. No ens estranya que diguen que han posat fi al conflicte lingüístic...

I com justifiquen la dialectalització normativa i territorial, és a dir, la secessió? Doncs apel·lant a l'orgull idiomàtic valencià enfront del català a partir de les varietats genuïnes (antic argument secessionista), i a una mena de *patriotisme autònom* que té molt a veure amb aquesta febre del patriotisme constitucional. De sobte, els polítics del PP van descobrir que el valencià havia de figurar com a idioma propi en

les escoles oficials d'idiomes i arreu del món, si escau. Per una part es posen les mans al cap quan parlen de la possible existència de 17 agències tributàries, i per l'altra se senten orgullosos de fracturar administrativament una llengua. En què quedem? A més, aprofiten el marc autonòmic actual, com estem veient, per a la creació de llengües *autonòmiques*, com ara la divisió entre valencià i català, o entre èuscar i basc segons parlen del País Basc o de Navarra, respectivament. La divisió politicoadministrativa de l'Estat en autonomies, amb els mecanismes de què disposen aquestes, a l'últim pot acabar trencant la unitat de la llengua. No seria la primera vegada en la història que la divisió política d'una llengua acaba, amb el temps, fracturant-la, sobretot si no es posen en marxa mecanismes i actuacions polítiques que la relliguen. Sense voler entrar en el tema onomàstic, solament volem recordar la resposta furibunda del PP a la proposta d'acceptar la doble denominació català/valencià aprovada en la Comissió de Redacció del diccionari valencià de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, per exemple.

Aquesta política, doncs, no solament s'explica en el marc de la conjuntura política estatal, sinó que també està *avalada* per la política que fa el PP de les Illes Balears respecte del català: potenciació del bilingüisme mal entès, tancament de mitjans de comunicació en català, enfrontament amb les entitats catalanistes, aposta

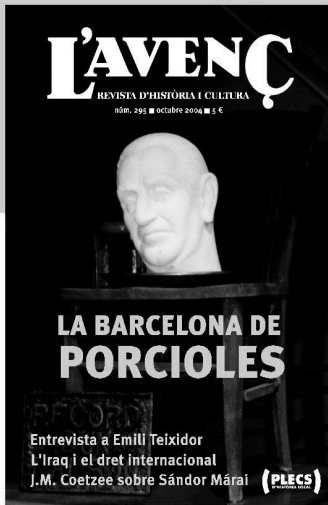
per les varietats dialectals de les Illes i intent d'apropiació de la potestat normativa, la qual cosa confirma la nostra hipòtesi sobre les línies mestres de la política general del PP respecte a la llengua catalana i la seua intencionalitat: secessió i control sí, promoció no.

Amb tota la pompa possible, amb les circumstàncies polítiques favorables i amb molta mala fe –perquè diuen que estan a favor de la unitat de la llengua i recorren el camí contrari, perquè diuen que fomenten la llengua i no ho fan– estan, d'una banda, deixant el valencià en caiguda lliure respecte al castellà o altres llengües com l'anglès, i de l'altra, convertint-lo en una eina resclosida i sense projecció més enllà de les nostres fronteres, justament en un moment en què cal disposar d'eines transnacionals per a poder competir, encara que siga mínimament, amb altres llengües de cultura. Si continuem per aquest camí, estarem afavorint l'extinció de la nostra llengua; això sí, una extinció ben genuïna.

Que no es pensen, però, que ens enganyen o que el fum no ens deixa veure el foc. La resposta d'Escola Valenciana, dels editors, de l'Institut Joan Lluís Vives i de diversos col·lectius civils a la proposta del PP d'incorporar l'assignatura de valencià en les escoles oficials d'idiomes, com hem comentat, fou una bona mostra que ni convencen ni faran que combreguem tots amb rodes de molí. I el que tal volta no han advertit, que arriben tard. □

La Barcelona de Porcioles

Octubre de 2004

En 1973, Josep Maria de Porcioles deixava, després de 16 anys, de ser l'alcalde de Barcelona. Trenta anys després, un grup de periodistes i professionals que van denunciar en un informe l'especulació urbanística del seu mandat, revisiten el porciolisme, destacant les llums i les ombres d'una etapa marcada pel franquisme

L'Avenç, Consell de Cent, 278, 1r 2a
08007 Barcelona - Tel. 93 488 34 82
lavenc@lavenc.com - www.lavenc.com

I al novembre...
Miquel Martí i Pol, poeta

No te'n quedis al marge

Els Marges

NÚMERO 74 - TARDOR DE 2004

Cinc poemes per a Segimon Serrallonga

Josep Maria Jorís

Sobre poesia i sobre la marea poesia

Albert Roig Arís, Montserrat Rodés, Yvette Sanyol
La dramaturgia espanyola als escenaris catalans
durant la guerra i la revolució

Francesc Piquer i Bartra

Nin, traductor del rus. Algunes qüestions:

Natka Khudovaya

"Dels àngels" de Màrius Torres: un assaig d'anàlisi mètrica

Jordi Pàmies i Ullastol

Un capítol de la novel·la inèdita *Flandes de júbil*, de C. A. Jordana
Marta Casado

tercera època

INFORMACIÓ I SUBSCRIPCIONS

www.elsmarges.com
www.lavenc.com
elsmarges@lavenc.com
Consell de Cent, 278 1r 2a
08007 Barcelona
tel 93 488 34 82
fax 93 487 47 76

Distribució: Enlace

Victor Klemperer

Vicent Raga

Només set anys després de la publicació d'un dels llibres principals de Kafka –*El castell*–, Victor Klemperer (1881-1960) iniciava, el 1933, la redacció de la segona part dels seus diaris. Amb aquesta segona part cobreix el període que va des de poc abans del nomenament de Hitler com a canceller del Reich el gener de l'any esmentat fins a la fi de la guerra, el juny de 1945. La vida quotidiana que s'hi reflecteix té punts de contacte amb el que es recull a l'obra de l'autor de Praga. En aquest cas també s'ha de parlar de literatura, encara que d'aquella que queda al marge de la ficció; perquè no n'hi ha, de ficció; el que hi ha, en un sentit del tot genuí, és literatura de la més alta qualitat. És a dir, hi trobem el resultat d'un esforç reeixit per recrear el real, l'entorn i el contingut d'una experiència singular d'interès transcendent que s'ofereix a través de la crònica de la vida diària del personatge principal de l'obra –el mateix autor–, encarnació d'un nou K. El castell on resideix aquesta rèplica de l'heroi de la novel·la de Kafka és l'Alemanya de Hitler.

Marcel Reich-Ranicki, en un capítol esplèndid que dedica a Kafka en el seu llibre *Siete precursores. Escritores del siglo XX*, cita com a conclusió del seu estudi un apunt de l'escriptor: «M'hi ocupo ni més ni menys que [del fet] d'ésser turmentat i de turmentar». Un lema –diu el crític– que ho podria ser de l'obra completa del seu autor. El mateix pot dir-se dels llibres de Klemperer si hom repara en una similitud que rau tant en l'assumpte com en l'efecte dominant que, de manera deliberada, produeixen en el lector les obres de l'un i de l'altre. (Aquí s'apunta aquesta circumstància només amb la intenció de contextualitzar i fer més entenedora l'aportació del darrer, que malda per situar-nos en algun moment més enllà de la vicissitud històrica que refereix sense, però, allunyar-se'n en cap moment.)

De la molt penosa lectura dels escrits de Klemperer,¹ s'extreuen diverses lliçons. La primera i potser la més important és que allò que té d'angoixosa contribueix de manera decisiva a assegurar, a fixar, en l'esperit del lector allò altre que té d'instructiva –justament com s'esdevé a l'obra de l'autor de Praga. Els llibres de tots dos tenen en comú el fet d'haver estat confeïts amb la voluntat manifesta que no s'oblidi el que diuen. Aquesta és sense dubte una ambició compartida per bona

Vicent Raga Pujol (València, 1950) és professor de Filosofia a l'IES Carles Salvador d'Aldaia. És col·laborador habitual de *L'Espill* i *Caràcters*.

part dels que escriuen. És clar que gairebé tots els escriptors pretenen que reste alguna cosa del que constitueix la intenció principal del seu treball, però en Kafka, com en Klemperer, aquesta ambició es defineix per l'objectiu explícit que es fixen: el de suscitar una insistent angúnia en el lector. Un objectiu que al seu torn es transforma, en la vessant instructiva –com ja s'ha dit– en el d'aconseguir un trasllat efectiu de l'experiència del turment de què han estat víctimes. *Turmentar el lector*, doncs, amb la descripció detinguda del turment, «fictici», en Kafka, viscut, en Klemperer. És així com aconsegueixen la voluntat que s'explicitava en l'apunt recollit pel crític alemany.

En el cas de Klemperer aquest moviment s'estén sobre dos plànols. Un d'ells té un abast col·lectiu i és d'interès històric objectiu. Un altre –de cap manera secundari– és de caràcter individual i se circumscriu de manera explícita a l'àmbit de l'experiència personal. En tots dos l'autor obté el seu doble propòsit (el de deixar veure el turment de què ha estat objecte i de turmentar amb ell qui llegeix). De manera que si, seguint una ben raonable recomanació, ens demanem què és el que ens proporciona un llibre que llegim hom pot contestar-se, en el cas dels de Kafka i també en els de Klemperer, que tots dos ofereixen quelcom de ben important: amb originalitat i intensitat parlen de l'absurditat de l'existència en els termes més immediats i concrets. Aquest testimoni és formalment més elaborat en l'obra del jueu de Praga, que el presenta en una escala estrictament individual; és més flagrant, més directe –per dir-ho així– en la del jueu de Dresden, que n'ofereix una visió de la peripècia viscuda realment per ell i també

per molts altres en el seu entorn. L'obra d'aquest es desplega, així, com el resultat de l'obstinada voluntat d'escriure –«de donar testimoni fins al final»– que posa en joc un modest professor de romanística. No cal portar més enllà, doncs, un paral·lisme que, tal com ha estat formulat, no ha de semblar intempestiu. Perquè tots dos, l'escriptor de Praga i el professor de Dresden, s'encaren amb un tema únic: l'absurd, l'horror; el neguit, la por, la trama inextricable que lliga l'esperança amb la desesperació. En el cas d'aquest darrer això es produeix mitjançant la crònica minuciosa del fet històric que s'ha convingut a anomenar el *mal absolut*. Hi ha també l'anàlisi dels seus orígens i de les seues manifestacions, de les més grolleres i d'algunes altres subtilment i oportunament reportades. Així és com l'assumpte principal de la seua obra i el seu sentit coincideixen, en bona mesura, amb el que ocupava l'autor de *La transformació*. (Curiosament, el nom de Kafka no és esmentat mai per Klemperer, lector professional i compulsiu. És palès nogensmenys el substrat hebraic comú, de la incomprensió i el rebuig del qual tots dos són víctimes; és també evident el que es deriva de la voluntat d'ambdós, tothora frustrada, de romandre integrats en un medi social que els és hostil.) Hi ha també, com es veurà tot seguit, alguna cosa més en l'obra de Klemperer: l'estudi del nazisme que incorpora es fa des del punt de vista d'un contemporani, privilegiat pel fet de viure el fenomen que estudia de manera directa i des del començament fins a la fi. Aquest llibre romandrà com imprescindible no sols perquè més de mig segle després d'aquell esdeveniment històric no comptem encara amb una explicació que serveixa de

referència àmpliament reconeguda sinó pel fet, del tot contundent, que mentre que hom disposa d'una quantitat ingent de monografies sobre el feixisme, amb consideració expressa de les seues variants –del nazisme o del franquisme–, ben poques d'elles satisfan les expectatives que generen.² (Una circumstància, aquesta darrera –dit siga de passada–, que ens hauria de portar a desconfiar dels interessos i dels objectius de bona part de la historiografia contemporània.) De fet, s'ha convertit en un tòpic dir que no n'hi ha una explicació suficient. En qualsevol cas, la qüestió només sembla inquietar uns pocs. Altres s'estimen més de rebre-la com si es tractàs d'una mancança imposada justament pel rigor i el distanciament amb què, algun dia, *s'haurà* de prendre en compte l'assumpte.

Convé insistir en un tret de l'obra de Klemperer que podria ser menystingut involuntàriament però que juga de manera decidida a favor seu, és a dir, a favor del valor específic que s'ha d'atribuir a la singularitat del seu testimoniatge personal, intransferible, directe, de l'experiència del mal, del dolor i de la ignomínia tal com la visqué. L'autor es concentra en el que li arriba de fora a través del que escolta i llegeix i ho barreja amb l'apreciació que fa de la pròpia vivència i de la que atribueix a altres membres de la comunitat on viu, considerant-ho tot plegat com un univers compacte dominat per la fatalitat. Paraules i fets, doncs, en una íntima i fecunda interrelació. Interessa subratllar l'originalitat del que deixa escrit: la *perspectiva* que adopta li proporciona una visió inèdita i perspícua de l'interior de la bombolla on es troba enclaustrat i des d'on procedeix a disseccionar tant la prò-

pia personalitat com el seu entorn. En aquesta tasca el guia una oportunitíssima intuïció. Més que no pas en un estudi més o menys brillant però extern, s'hi concentra en l'anàlisi del llenguatge, de la retòrica i de la propaganda del Tercer Reich. Ben aviat descobreix que el llenguatge del nazisme no és un mer aditament sinó el medi de cultiu d'on brollen les conviccions, els hàbits, el *pensament* i l'acció del sistema polític que estudia. Durant els primers anys, la narració és la d'esdeveniments quotidians que serveixen molt bé el propòsit d'una introducció: hi deixa constància, per exemple, de la crispació malaltissa que li produeix la conducció d'un vehicle adquirit de segona mà; anota obsessivament les preocupacions que li causa la construcció d'una casa al camp o, fins i tot, el desassossec que li suposa el manteniment d'un gat. Aquestes apreciacions que, en principi, podrien semblar intrascendents, tenen el caràcter premonitori que la tragèdia reserva a una intervenció inicial del cor. La sensibilitat que les acull resulta, en qualsevol cas, del tot adient per a enregistrar de manera fidel i expressiva el que haurà de viure poc més endavant. Per un altre costat és també allò que dóna coherència, espontaneïtat i ritme intern a la narració. I sobretot és el que fa possible una interpretació singularment lúcida del que s'esdevé a Alemanya a partir del nomenament de Hitler com a canceller. El procés històric que ressegueix és relatat amb angoixa creixent, donant continuïtat així a quelcom que ja s'hi trobava instal·lat en ell sense que fora plenament conscient del seu origen. La tensió narrativa s'ajusta, així, de nou, a un motlle clàssic extraordinàriament eficaç. El lector, sense adonar-se'n, es veu portat a sentir el

que va experimentar el mateix autor. Perquè hi hagué, en aquell malson del nazisme en el qual tot el que s'esdevenia formava part d'un món de maldat i d'absurditat extremes, alguna cosa que el feia passar inadvertit. Ara, la angoixa que l'autor constata des de primera hora i que s'esforça a traslladar proporciona a qui llegeix una clau d'interpretació múltiple: mostra alguna cosa de la personalitat de l'autor i de la seua obra però, també, d'una part principal del fenomen que descriu. A Klemperer (com a K.) tot li ve sempre de nou. Una vegada és el seu cessament com a titular de la càtedra que posseïa a l'Escola Superior Tècnica de Dresden; una altra és la reducció dràstica de la seua remuneració com a professor excedent; després, el desallotjament de la seua residència i l'obligació de passar a viure en successives «cases per a jueus» en condicions cada vegada més precàries i humiliants. El 1941, per una fotesa, és empresonat i roman incomunicat durant set dies en una comissaria (en resulten quaranta pàgines inoblidables que fan pensar en algunes de les més ben escrites sobre la soledat, la por i l'absurd en aquest segle, tan generós a l'hora de proporcionar-ne la inspiració). Més tard, es troba amb l'ordre de recollir neu al carrer i és forçat a treballs vexatoris –i per a ell, un home de salut fràgil, extenuants–, de jornada completa i remuneració irrisòria. Una vegada i una altra es declara sorprès en veure's immers en situacions com aquestes, o per la desaparició o l'apallissament o l'assassinat d'algun company, o en constatar l'existència dels camps d'extermini massius. L'insulten, li escupen pel carrer, el fan baixar del tramvia, es veu obligat a caminar per carrers o voreres determinats. Mentre que tot això li ocorre

s'entesta a no sortir d'Alemanya maldant exclusivament per sobreviure, com la imatge en un espill del que s'esdevenia al país sencer. El fet, sorprenentment generalitzat, de no adonar-se del que passa fins que no arriba el moment de consignar-ho, forma part sense dubte de la particularitat aquella del mal del nazisme. Perquè ni tan sols els amenaçats directament per les pràctiques més ignominioses no se n'adonaven de res fins que no n'eren víctimes. Ara bé, aquest no és un fet del tot desconegut per a la tradició literària. És un motiu que es troba de manera recurrent en la millor literatura –de Sòfocles a Beckett, de l'*Odissea* a *Hamlet*– i que es justifica per la necessitat de mostrar quelcom que no pot ser tractat altrament. I així ocorre justament en aquests diaris. Com per arredonir la formidable tragèdia, el darrer episodi del que ha d'ocupar-se l'autor és el del paorós bombardeig de la seua ciutat de Dresden, quan la guerra podia ja donar-se per guanyada. D'aquesta manera, al llarg de centenars de pàgines, el text pren la forma d'una mena de confessions referides sempre al neguit que experimenta l'autor-protagonista, però tothora enriquides per un seguit de reflexions sobre el significat i l'ús de les paraules que no sols són emprades com l'eina de dominació més eficaç, sinó que –com ja s'ha dit– són vistes com l'encarnació més viva i el fonament més sòlid d'aquesta. És per això que Klemperer va decidir que l'objecte del seu treball no havia de ser cap altre que les paraules, l'anàlisi de les quals resulta molt més fecunda i interessant que la dels fets mateixos. La decisió de Klemperer de consagrar-se a l'estudi de la retòrica nazi és, doncs, tan pertinent com innovadora al seu temps, encara que Hitler mateix ja

n'havia parlat de la crucial importància.³ De fet, un personatge del seu règim tan destacat com Goebbels es va dedicar de manera gairebé exclusiva al seu conreu i poliment. Klemperer, per la seua part, va tenir la perspicàcia de veure'n imprescindible l'examen crític detallat, i el va practicar a diari sobre les mostres més diverses. Aquí és on rau l'originalitat i el valor principal de la seua obra. No debades, doncs, s'hi jugava la vida, la de l'esposa «aria» i la d'una amiga estimada, que col·laboraven en l'ocultació de les seues notes. De tot plegat resulta que, en absència d'una visió de conjunt satisfactòria del feixisme i al costat de treballs meritoris sobre algun dels seus aspectes —com és el cas, per exemple, dels portats a terme més tard per Adorno i Horkheimer— mereixen ocupar un lloc ben destacat aquests de Klemperer.

LTI (Lingua Tertii Imperii). La lengua del Tercer Reich. Apuntes de un filólogo fou el primer dels seus llibres que es va traduir al castellà (la primera edició alemanya és del 1947, la segona del 1975, ambdues publicades a Leipzig, en la zona d'ocupació soviètica). Dels *Diaris* només han estat publicats en castellà els dos darrers volums (1933-1945). L'edició original alemanya completa, que inclou el període immediatament anterior a aquest, amb altres dos volums, tingué lloc a partir del 1995. Afortunadament, tots ells han gaudit, mig segle després de la seua redacció, d'una bona acollida editorial, del públic i de la crítica arreu del món. Ara bé, pel que fa al context de la seua recepció cal tenir en compte el fet que durant el període de difusió de les obres esmentades el conflicte entre els palestins i l'estat d'Israel ha experimentat la intensitat més gran i se n'ha vist créixer l'impacte en l'àmbit de la polí-

tica internacional. És per això que aquesta confrontació no pot deixar d'estar present en la lectura que ara es pot fer dels llibres de Klemperer. L'enfrontament, que es va iniciar de manera informal però contundent ja el 1936, amb motiu de l'arribada dels primers fugitius jueus de l'Alemanya nazi, mai no ha estat encarat raonablement per cap de les parts. Tant l'exacerbació, que és la que li ha donat l'abast planetari, com —en un registre ben diferent— la recent publicació de l'obra de Klemperer admeten, en la seua desproporció, un munt d'interpretacions, sempre polèmiques per no dir que irreconciliables. En un recorregut per allò que s'ha esdevingut darrerament tornen a haver-hi, ara per una part i per l'altra, actuacions esfereïdores contra els drets humans més bàsics i contra els drets dels pobles. I com que aquest és justament l'assumpte que, en el fons, ocupà Klemperer, sembla oportú de vincular una cosa i l'altra, per difícil que siga l'articulació d'un judici ponderat.

Els desequilibris flagrants de l'ordre polític i econòmic en una escala planetària o, pel que aquí interessa, el creixement del sentiment antisemita són altres dimensions d'aquest mateix escenari.⁴ Per una banda, hi ha l'actuació d'unes poderoses organitzacions terroristes (o que es comporten com a tals). Per una altra, hi ha un poble (tot un *poble*) que és encara *culpable* (*Tätervolk*) i altres pobles, altres cultures que (totes elles), són considerades inassimilables, intractables, i que, per tant, han de ser objecte de persecució o segregació. Hi ha, finalment, una immensa majoria de la població mundial que, simplement, no compta. Uns fets, tots ells, que per la seua naturalesa i per les conseqüències que se'n desprenen no fan sinó donar una

continuitat sinistra a la barbàrie desplegada al cor d'Europa fa poc més de seixanta anys. Com a símbol de tot plegat, s'ha aixecat un mur de separació entre les comunitats palestina i israeliana. Un mur que separa uns barris ben urbanitzats, de cases ben construïdes, d'uns altres caòtics i d'habitatges del tot precaris. És, doncs, en aquest context –definit perquè hi manca política i no sembla haver-hi més que violència organitzada– on ens veiem emplaçats a llegir amb profit el jueu alemany que fou Victor Klemperer, testimoni veraç d'una vivència terrible i estudiós d'extraordinària lucidesa.⁵ □

1. Penosa –turmentadora– ho és del tot la lectura del que recentment ens ha arribat en traducció castellana. *Quiero dar testimonio hasta el final. Diarios 1933-1945*. (Trad. cast. de Carmen Gauger.) Barcelona: Galaxia Gutenberg/Círculo de Lectores, 2003 (vol. 1: xiv + 891 pp.; vol. 2: id. + 971 pp.). *LTI. La lengua del Tercer Reich. Apuntes de un filólogo*. (Trad. cast. d'Adan Kovacsics, amb la col·laboració de Marta Hernández.) Barcelona: Editorial Minúscula, 2001 (410 pp.). Aquest llibre és un extret, adaptat en part, de l'anterior. Klemperer és autor, també, d'altres obres de la seua especialitat, de les quals només tenim constància per les referències que ell mateix en dóna.

Pel que fa a Kafka, s'ha de cridar l'atenció del lector sobre l'edició, en curs –dirigida per Jordi Llovet–, de la seua obra completa que publica en castellà la ja esmentada editorial Galaxia Gutenberg/Círculo de Lectores. Aquesta edició ha estat alliberada, finalment, de les arbitrarietats que es va permetre el seu editor original, Brod, i de les afegides per bona part dels traductors al castellà de les seues obres.

2. Al contrari, algunes de les més difoses són del tot perverses, com és el cas de les signades per Ernst Nolte, que han aconseguit de situar-se, però, com obres de referència tot i no ser més que apologies, mal encobertes, de la barbàrie. Vegeu, si no, d'aquest mateix autor, *El Fascismo* (Barcelona: Luis de Caralt, 1970), o *El fascismo en su época* (Barcelona: Península, 1967), en la mateixa línia que l'anterior. Nolte fou, encara els anys vuitanta, un dels caps de fila del moviment revisionista sobre el fenomen del nazisme.
3. Vegeu *Mi lucha*, II, caps. 5 i 6 (Munic-Berlín: Editora Central del Partido Nacional Socialista, 1937). A la introducció de la segona edició en espanyol ha quedat una expressiva i contundent al·lusió al general Franco.
4. La premsa diària donava compte d'una multitud de manifestacions d'aquest signe durant els mesos passats, tot i que s'abstenia de qualsevol valoració. Entre elles, l'incendi d'una escola jueva i d'una sinagoga a França, la profanació d'un cementiri a Alemanya o, per recordar un dels fets més cridaners i ofensius (si aquests altres no ho fossen prou), les declaracions del diputat de la CDU a Hesse, Martin Hohmann (que va comptar per a la seua elecció amb la simpatia de dos terços del cens de la seua circumscripció), on posava en dubte que no s'hagués actuat correctament (*sic*) amb els jueus durant el nazisme. Unes declaracions que van ser recolzades per escrit, amb una retòrica heideggeriana abaratida, pel general en cap de la unitat d'elit d'intervenció immediata de l'exèrcit federal. «Vostè –posà per escrit aquest general– pot estar ben segur que amb [les seues] idees reproduïx de forma clara el que sent a la seua ànima la majoria del nostre poble. [...] Confio que els retrets, procedents sobretot de l'esquerra, no el confonguen, i que mantinga el rumb amb valor.» (Vegeu *El País*, 5 de novembre de 2003). De manera també simptomàtica, davant aquestes declaracions, Joschka Fischer, l'actual ministre federal d'Affers Exteriors, es va veure obligat a lamentar, irritat (pel novembre de 2003), que es continue distingint entre alemanys i jueus: «Què passa doncs amb els alemanys de creença jueva? I [què passa] amb Albert Einstein? [!]» (*La Vanguardia*, 15 de novembre de 2003).
5. Una lectura que permetria la desqualificació enraonada d'algunes interpretacions inacceptables del nazisme. Una d'elles és, sense dubte, la que ofe-

reix la sobreestimada Hannah Arendt (vegeu *Eichmann en Jerusalem. Un estudio sobre la banalidad del mal*. Barcelona: Lumen, darrera edició: 2003). Perquè el mal del qual ha deixat testimoni Klemperer no té res de *banal*, en cap de les accepcions del terme que dóna l'ús, equiparant-lo amb intranscendent, fútil, mancat d'interès o d'importància, ordinari. La suposada sofisticació de l'afirmació d'Arendt no va en qualsevol cas més enllà que l'atribuïda a Heidegger, qui comparava els camps d'extermini nazis amb un altre *horror*: el que suposava la tecnificació de l'agricultura. Aquesta bestiesa ha estat, de manera incomprendible i intolerable, passada per alt. O pitjor encara: ha estat rebuda per alguns dilettants com una manifestació de l'excelsitud del pensament del rector de Friburg.

Col·lecció ARGUMENTS

- 1** Isaiah Berlin
Nacionalisme
- 2** Neus Campillo
El feminisme com a crítica
- 3** Rafael L. Ninyoles
Mare Espanya. Aproximació al nacionalisme espanyol
- 4** Enric Sòria
Incitacions
- 5** Alain Touraine
Carta a Lionel Jospin. Idees per a l'esquerra
- 6** Gustau Muñoz
Intervencions. Entre cultura i política
- 7** Josep Sorribes
La ciutat desitjada. València entre el passat i el futur
- 8** Joan Garí
Un cristall habitat
- 9** Axel Honneth
Desintegració. Fragments per a un diagnòstic sociològic de l'època
- 10** Dominic Keown
Polifonia de la subversió. La veu col·lectiva de Vicent Andrés Estellés
- 11** Seyla Benhabib
Diversitat cultural, igualtat democràtica
- 12** Vicent Salvador
Poesia, ciutat oberta. Incursions en el discurs poètic contemporani
- 13** Adolf Beltran
Els temps moderns. Societat valenciana i cultura de masses
- 14** Alfons Cucó
Roig i blau. La transició democràtica valenciana
- 15** Pau Viciano
Des de temps immemorial
- 16** Maria Josep Cuenca
El valencià és una llengua diferent?

TANDEM argumenta

c/Sant Vicent, 93-València • 963172047 •
c / e t a n d e m e d i @ t e l e l i n e . e s

Vicenç Riera Llorca i els papers d'exili

Santi Cortés

Cròniques americanes. Articles publicats en les revistes de l'exili

Vicenç Riera Llorca

Edició a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas
448 pp., 2003, Fundació Pere Coromines, Barcelona

Aquest nou llibre pòstum de l'escriptor i periodista català, de mare valenciana, Vicenç Riera Llorca (Barcelona, 1903-Pineda de Mar, 1991), s'ha publicat amb motiu de la celebració del primer centenari de la naixença de l'autor. No cal dir que apareix ben oportunament, perquè completa treballs anteriors, ajuda a comprendre els problemes i les aspiracions dels desterrats catalanistes de 1939 i ens apropa al pensament d'un dels seus protagonistes més destacats. A més, d'acord amb els objectius de la Fundació Pere Coromines, que l'ha editat, recuperem així la memòria d'un personatge rellevant, el qual per circumstàncies adverses ni es troba al lloc que li pertoca ni és tan llegit com caldria. I no hem d'oblidar que per la qualitat de la seua prosa, l'interès de la seua actitud lite-

rària, la coherència de la seua biografia i l'*obstinació* de les seues idees en matèria de defensa de la llengua, de lluita a favor de les llibertats i d'impuls de la catalanitat l'hauríem de convertir en un dels referents culturals del temps que vivim.

Riera Llorca, intel·lectual esquerrà, militant de la Unió Socialista de Catalunya, component del grup dels «novel·listes de la diàspora» i autor de la novel·la *Tots tres surten per l'Ozama*, «la millor sobre l'exili a l'exili», segons Vázquez Montalbán, ha estat, entre els expatriats de la guerra civil, qui ha potenciat amb més vigor i convicció el diàleg amb catalans i valencians de l'interior. Quant a aquests darrers, fou qui donà a conèixer Joan Fuster a Mèxic, qui li publicà el primer llibre en prosa i qui propicià el seu primer viatge a Barcelona. Però, a més de descobridor i mentor, n'ha estat també corresponsal. Tothom sap que la relació epistolar entre ells ha esdevingut un llibre de consulta obligada per als historiadors de l'exili català i de la postguerra valenciana. En canvi, altres correspondències seues amb valencians no són tan conegudes; l'establerta amb Manuel Sanchis Guarner s'ha difós una mica només, i amb Enric Soler Godes i Xavier Casp no gens. Altres interlocutors foren J. Ernest Martínez Ferrando, Francesc Almela Vives, Carles Salvador, probablement Ferrer Pastor, Enric Valor i Joan Valls. Va relacionar-se també amb els republicans valencianistes refugiats a Mèxic: Artur Perucho, Enric Cerezo, Felip Melià, als qui reclamava més implicació, però sobretot una presència activa en el debat sobre la integració de València en el conjunt dels Països Catalans. I a tots va instar-los perquè participessin en els projectes que dirigí, fonamentalment la revista *Pont Blau* (Mèxic,

1952-1963) creada amb l'objectiu d'oferir-se com a plataforma per a la publicació de notícies i treballs de la resistència interior. Per tot plegat, Riera Llorca fou considerat el més valencianista dels catalans a Mèxic. L'editor Avel·lí Artís li demanava col·laboració dels escriptors del nostre país, el polític Miquel Ferrer que actués com a enllaç dels valencianes en la Conferència Nacional Catalana; a més la defensa que féu del dret dels valencians perquè emprem les modalitats lingüístiques pròpies, i no les del català central, l'enfrontà a Agustí Bartra i Pere Calders, partidaris de la implantació, dins el *Pont Blau*, d'una llengua literària única i sense concessions.

De *Cròniques americanes*, així com d'altres volums precedents —l'epistolari amb Fuster (1993), la monografia *Els exiliats catalans a Mèxic* (1994) i el recull *Georgette i altres contes* (1995)—, n'han tingut cura Josep Ferrer i Joan Pujadas. Tots dos —l'un filòleg, l'altre periodista— formen un tàndem que s'ha especialitzat en la difusió de la correspondència de Riera Llorca, dels seus estudis de divulgació, de la narrativa breu i ara de l'obra periodística. Gràcies a ells, en un període relativament curt, hem pogut conèixer tots aquests llibres tan interessants, especialment els dos primers. Les cartes, per exemple, amb l'assagista suecà són un pou de notícies sobre aspectes diversos, especialment biogràfics, així com sobre història de la llengua i de la cultura; no hi ha succés que afecte la dinàmica valencianista, entre 1950 i 1956, que no siga transmès i comentat a Riera, i viceversa, no hi ha fet o iniciativa remarcable de l'exili del qual no estiga assabentat Fuster. Així mateix, el treball sobre els exiliats a Mèxic, que aplega un munt de notes i reflexions inèdites

sobre fets, personatges, institucions i publicacions, resulta d'un valor informatiu extraordinari per a la reconstrucció de la història dels antifranquistes catalans en terres d'Amèrica.

Cròniques continua aquesta línia, però no recull converses ni recerques, sinó els textos rierallorquians publicats en cinc de les més prestigioses revistes catalanes editades a Mèxic: *Quaderns de l'exili*, *La Nostra Revista*, *Pont Blau*, *Veu Catalana* i *Xaloc*. Se n'hi han ajuntat més de doscents, repartits entre editorials, articles, semblances i necrologies. De fet, és la mateixa operació que abans, Josep Ferrer i Joan Pujadas, els curadors, havien realitzat amb els «papers d'exili» de Fuster. La diferència rau en el fet que, en el cas de l'escriptor valencià, predominaven els textos d'història, crítica i polèmica literària i ara els patriòtics, testimonials i periodístics. S'obre amb un pròleg d'Albert Mament, pioner en l'estudi de la dispersió republicana, amic i col·laborador de Riera i mestre de molts dels qui s'ocupen d'aquest tema. A més, tan encertada com la tria del prologuista, ho és la del títol, perquè el mot «crònica» esdevé un dels termes clau que defineixen l'obra sencera del nostre autor. Algunes de les expressions que crítics i historiadors de la literatura han aplicat a la seua narrativa («fons de verisme», «literatura de testimoni», «realisme històric», «voluntat de ser exacte», etc.) justifiquen la intenció d'aqueixa paraula, alhora que ens permet establir elements de connexió i de continuïtat en tota la seua producció. L'estudi introductori, desplegat en tres parts, inclou un resum biogràfic, l'inventari de les revistes dels catalans a les Amèriques amb participació de Riera Llorca i una anàlisi temàtica dels textos.

No és d'aquells la lectura del qual podríem ometre; al contrari, cal fer-hi una ullada, no sols per situar correctament la trajectòria de l'autor i l'abast de les seues propostes, sinó per conèixer la política de les publicacions on s'editaren i el context històric i cultural a què responen els textos. Sense aquestes informacions prèvies, no arribaríem sovint al fons de la qüestió, ni sabríem establir tampoc les relacions pertinents amb els plantejaments i les reivindicacions que s'hi enuncien.

Els editorials integren la part més copiosa, abunden els de contingut patriòtic, tot i que també n'hi ha d'informatius i de polítics. Pertanyen a les revistes *Pont Blau* i *Xaloc*, al front de les quals Riera dugué a terme una intensa labor basada en tres principis essencials: la unitat de les terres de llengua catalana, la superació de les divisions partidistes i la comunicació entre els catalans, valencians i balears nacionals residents a la terra i els emigrats. Els editorials patriòtics representen una mena de «veu de la consciència» mitjançant la qual l'autor recorda, mes rere mes, al llarg d'una dècada, els atacs externs i les desídia internes que empenyien el procés de descatalanització. En aquest sentit, per tal de mantenir alerta l'esperit nacional, fa crides, assenyala contradiccions, planteja queixes, proposa alternatives, formula peticions i invita a la meditació. Una relació dels temes tractats faria una llista llarga i eloqüent. Citem-ne, però, uns quants: el compromís ineludible de l'escriptor català, l'imperatiu de conservar a l'emigració els ideals nacionalistes, la fidelitat dels prohoms de la Catalunya exiliada a les seues conviccions, la conveniència d'entendre la idea de la unitat dels Països Catalans (consolidada en el terreny literari) al

camp de la política, el deure d'unir els exiliats per dur a efecte accions patriòtiques conjuntes, la necessitat d'aglutinar-se políticament i culturalment amb l'interior, la frustrada convivència harmònica dels pobles de la Península Ibèrica, la pèrdua lamentable de bona part dels joves nats a l'exili a la causa de la catalanitat, els perills i els paranys del franquisme contra la supervivència dels trets diferencials catalans, la censura de llibres, i lògicament la llengua, és a dir, la responsabilitat de conrear-la, de no empobrir-la, d'usar-la correctament, de llegar-la als fills, de combatre'n la persecució. Així doncs, el director de *Pont Blau*, conscient dels seus deures morals, es dirigeix als connacionals de fora i de dins amb objectius ben concrets i amb l'ànim d'inculcar-los actituds no baralladisses, ni acomodaticies, ni deslleials, sinó realistes, unitàries i solidàries.

Els articles són menys nombrosos. Ara bé, permeten conèixer les idees del nostre autor quant al projecte de reagrupament dels Països de Llengua Catalana, especialment la trilogia publicada el 1943-44 als *Quaderns de l'Exili*. Al·ludim als textos titulats: «Sobre la unitat nacional», «Qui pot fer la unitat nacional» i «Contra una política divisionista», els quals constitueixen un clar precedent del famós i precoç article fusterià: «València en la integració de Catalunya». No és estrany que fos precisament Riera qui, a partir de la primera lletra rebuda de l'autor de *Nosaltres, els valencians*, on aquest apunta idees semblants, li encomane la redacció d'un assaig sobre les limitacions històriques del nacionalisme català. I, una vegada publicat, responga amb «Una veu valenciana», on reitera els seus plantejaments, que coincideixen fil per randa amb els propugnats per

Fuster: repensar el catalanisme, esmenar-ne els aspectes restrictius i conferir-li una dimensió àmplia, integradora, plenament nacional.

Els articles presenten continguts variats, n'hi ha de reflexió patriòtica, comentari polític, divulgació històrica, crítica literària, autobiogràfics. Se'n serveix per reforçar la consciència nacional, contribuir a la formació intel·lectual i ideològica dels lectors i fer conèixer llibres i personatges valuosos. Els objectius fonamentals que persegueix són: denunciar la repressió i manipulació espanyolista («Justícia, no privilegis»), defensar els drets lingüístics i la identitat nacional («Situació de la llengua catalana»), insistir en la qüestió de la dignificació oral i escrita del català («Un problema que demana solució»), explicar la compatibilitat del nacionalisme amb les reivindicacions obreres de justícia social («Incorporació dels obrers al catalanisme»), difondre les conclusions recents dels historiadors catalans més rigorosos («Les il·lusions i la realitat», «Víctimes de qui?»), animar els estudiosos perquè investiguen la participació de valencians, balears i catalans en la història d'Amèrica, des de la conquesta i la colonització fins a l'exili actual («Història poc coneguda»), exposar les cabòries dels refugiats davant el dilema de tornar o no a la Catalunya natal («El problema de l'exiliat català»), contribuir a la popularitat de personatges, com ara Jean Camp, lligats a la història catalana i solidaris amb els interessos del poble català. En qualsevol cas, al llarg de la seua vida d'exili, temes com la reivindicació de la llengua, l'exigència de l'ensenyament o la lluita contra la descatalanització foren permanents. I una vegada reintegrat no va claudicar, sinó que reincidí i encetà la sèrie

dels obstinats, és a dir, la descripció biogràfica i intel·lectual d'aquells que treballaren incansablement per mantenir la catalanitat entre els exiliats de dins i de l'exterior.

Aquests retrats, ensems amb les necrologies, constitueixen –valga la paradoxa– la part divertida del recull: inclouen anècdotes ben saboroses i exposen el costat més optimista i amè del personatge. Els protagonistes són els «homenots de l'exili» que té més a l'abast. D'Avel·lí Artís Balaguer, el fundador de *La Nostra Revista*, en destaca la singularitat, l'antifranquisme visceral, l'energia, la capacitat de treball, el geni i el seny. De Rafel Tasis, autor d'un estudi crític memorable sobre el Fuster incipient, la generositat, el sentit de servei, l'habilitat per a organitzar, el barcelonisme, la vocació literària, la faceta de precursor de la novel·la policíaca en català. De Domènec Guansé, l'aptitud per al conreu del retrat, la facilitat per a l'exercici de la crítica literària, l'esperit esportiu i reproduïx fragments de la correspondència que s'intercanviaren. Recorda també el novel·lista Odó Hurtado, l'escriptor Tona Nadalmà, el mecenes Dalmau Costa, el pintor Josep Gausachs, i revalorar les figures de Joan Peiró, el sindicalista de la CNT, i Lluís Companys, el darrer president republicà de la Generalitat, tots dos afusellats per la tirania franquista.

En un darrer apartat s'inclouen les «Notes» i «Cartes de Barcelona» signades amb pseudònim, atès que són reelaboracions de notícies rebudes de l'interior. Finalment, el volum es tanca amb un inventari bibliogràfic gairebé complet de la seua producció, que comprèn des de llibres, articles, pròlegs i opuscles, fins als catàlegs i els pregons, passant per les tra-

duccions al castellà i els guions per a la televisió. Es tracta, a fi de comptes, d'un recull interessant que implica una passa més en el coneixement de l'obra i la personalitat de Riera Llorca, si bé ara en el vessant d'articulista, que completa, naturalment, els anteriors d'epistolarista, historiador i narrador. Esdevindrà útil per a l'estudiós de l'exili i per als lectors que cerquen informació de primera mà sobre les conseqüències de la guerra civil, les inquietuds del col·lectiu de catalans fugits de l'Espanya de Franco i els problemes de la cultura catalana al segle XX. Tot plegat fa un volum a la base del qual hi ha un seguit de conceptes: compromís, idioma, diàleg, unitat, antifranquisme, catalanitat, però també coherència, obstinació, treball, solidaritat, que defineixen el sentit de la vida i del món de Riera Llorca. □

Madrid galàctic!

Josep Vicent Boira

Madrid i el centralisme.

Un fre a l'economia catalana

Francesc Cabana

202 pp., 2003, Pòrtic, Barcelona

Sovint, llegir la premsa és donar la raó a Francesc Cabana. Poc abans de tancar aquest comentari, va caure a les meues mans un article «Madrid vuel a alto», signat per María del Mar Rodríguez (revista *Magazine*, 8 de febrer de 2004). Un paràgraf m'ha colpit especialment: «Del

Madrid franquista escribió Camilo José Cela que era una mezcla de Navalcarnero y Kansas City poblada de subsecretarios. Su modelo de crecimiento recuerda hoy más a Los Ángeles; su fisonomía humana, tal vez a Londres, y su pujanza y dinamismo se imponen a su condición de principal escenario de la vida política estatal. Madrid no es la Roma del Imperio. La Comunidad tiene el producto interior bruto (PIB) más alto de España y es la principal contribuyente neta a las arcas del estado». No es poden dir més coses amb tan poques paraules. En primer lloc, el text ens confirma que Madrid ha canviat en els darrers quaranta anys i, per això, de Navalcarnero s'ha passat a Los Angeles com a àmbit de comparació. En segon lloc, Madrid és (i serà?) el principal escenari de la vida política de l'Estat espanyol. Tanmateix, la novetat és que aquest escenari es veu supeditat a la puixança econòmica de la ciutat, per la qual cosa, parlar de centralisme és antiquat. Avui, es diu, Madrid no és la capital d'un imperi. El seu pes polític preminent —*principal escenario...*—, ja no és el factor que la defineix i explica, sinó que és un altre: la seua preponderància econòmica i productiva. I, posant-se la bena abans de la ferida —potser recordant aquell crit que es va fer cèlebre a la Itàlia dels anys noranta d'Umberto Bossi, «Roma ladrona, la Lega non perdona»—, s'afirma que Madrid no és Roma. Per últim, i per si restava alguna persona en el dubte, es despatxa el complex tema de la balança fiscal i dels comptes regionals, uns dels secrets millor custodiats pel CNI, amb afirmacions molt discutibles: Madrid no sols no rep diners, sinó que en dóna amb generositat: Madrid és el principal contribuent a les arques de l'Estat

espanyol. Falsedat evident que experts com ara Ramon Tremosa, professor del departament de Teoria Econòmica de la Universitat de Barcelona, han demostrat amb escreix.

El paràgraf és simptomàtic d'un estil molt propi de Madrid. *Desparpajo*, en dirien ells, concepte difícil de traduir. Mirem al futur, diuen. No perdem el temps en qüestions del passat. Us podríem acceptar, fins i tot, que durant un temps hi hagué un poc de centralisme..., però ara? Ara Madrid *despega*. Les altres coses? Són episodis de la història. Però heus ací que la principal tesi de Francesc Cabana ve a atacar el nus d'aquesta argumentació molt en voga als cercles polítics madrilenys. És la història la que explica bona part de la puixança econòmica de Madrid. És més, és la història del centralisme econòmic i polític de l'Estat espanyol durant la seua existència formal (segles XIX i XX), la que explicaria que Madrid, al segle XXI, esdevinga aquesta barreja entre Los Angeles –per cert, la ciutat més atacada per l'urbanisme intel·ligent nord-americà– i Londres. El *desparpajo* de Madrid no té límits: és admirable l'aplom amb què escriuen barbaritats com la següent: «La innegable posició de privilegi de la capital en el triàngulo América-Europa-Àfrica es una de sus grandes bazas» (*Magazine*, 8 de febrer de 2004). Cal recordar ara el joc de magnituds geogràfiques i d'escalas: la distància entre Madrid i València –i si fa no fa, amb Barcelona, Sevilla, Bilbao o Lisboa–, representa tan sols el 3,9 % de la distància total entre Madrid i Denver, al cor d'Amèrica del Nord. Molt poc marge per a construir sobre aquesta distància la «innegable» posició privilegiada de Madrid respecte a altres ciutats de la península

la. I posats a fer geopolítica de saló, Barcelona és més a prop del cor d'Europa, València té una vocació mediterrània consolidada, per a lligams amb Àfrica i Amèrica, Lisboa o Sevilla, i per a orientació atlàntica, Bilbao o Vigo. Però, ja ho saben: Madrid ocupa una «innegable» posició central en el món que potser justifica l'eliminació de vols intercontinentals des del Prat de Barcelona, una de les raons, a propòsit, per les quals l'ATT no va instal·lar, en el seu moment, una planta de producció a Barcelona.

L'autor del llibre, Francesc Cabana i Valcells, és un dels homes que millor coneix la història econòmica de Catalunya. Nascut el 1934 a Barcelona, va ocupar diferents llocs de responsabilitat a la borsa i, des de 1959, a Banca Catalana, on va arribar a tenir el càrrec de vicepresident executiu, a més d'haver estat consultor financer del Banc Mundial. Però ens interessa molt més ara per la seua faceta d'historiador de l'economia catalana. *La banca a Catalunya* (1965) fou un dels seus primers llibres i jo en destacaria dos més també molt útils i que, llegits de forma transversal, auguraven l'edició d'aquest: *37 anys de franquisme a Catalunya. Una visió econòmica* (2000) i *25 anys de llibertat, autonomia i centralisme* (2002). Ara, Cabana ens ofereix una visió sintètica dels darrers dos-cents anys pel que fa a les relacions entre Catalunya i Madrid, entesa com el mascaró de proa –el vaixell sencer, més aviat– del centralisme espanyol. Perquè la tesi de Cabana no és que Madrid ha crescut *amb* el centralisme espanyol. És que ho ha fet *a causa del* centralisme espanyol. El matís és important. No és el beneficiari passiu d'una política determinada. No és aquell vianant que es troba una bossa de

diners anònima al carrer. Al contrari, a la bossa hi havia clarament escrit el destinatari d'aquella fortuna i, a més, no és ell qui es troba la bossa. És la bossa la que és dipositada a les seues mans. Aquest principi l'ha explicat de forma menys matussera Josep Ramoneda fa molt poc (*El País*, 5 de febrer de 2004): «El PP ha combinado un discurso privatizador y desregulador que presenta al Estado como algo costoso e ineficiente con un uso sistemático del poder político para ordenar territorialmente el poder económico y aprovechar los procesos globalizadores, de modo que todos los flujos coincidan en Madrid». Francesc Cabana hi estaria d'acord. El problema és que, encara que ens sembla ja molt de temps, el govern del Partit Popular no va nèixer el 1863 quan el govern d'Isabel II va decidir construir a Madrid el canal del Lozoya per a abastir la ciutat d'aigua potable amb fons de l'Estat, quan les altres ciutats espanyoles ho havien de fer amb fons propis o privats –potser la primera gran prova del centralisme econòmic i polític de l'Espanya contemporània. Sí que manava, en canvi, el 2003, quan el govern es va oposar a l'OPA de Gas Natural sobre Iberdrola. Ho referia el president Pujol a Castelló l'estiu passat, en relatar la conversa que va tenir amb un alt càrrec de Madrid –del qual mai no va dir el nom–, quan aquest li digué: «Pero Jordi, ¿de verdad creías que íbamos a permitir que una empresa catalana dirigiera una parte tan importante de la economía española como el mercado de la energía?». Doncs això. I aquesta és una altra de les tesis de Cabana: hi ha pecats d'acció però també d'omissió en tot aquest afer. Els governs del Partit Popular en saben molts dels primers (el darrer d'ells, l'AVE Lisboa-Madrid que mai

no havia figurat entre els projectes estratègics de la Unió Europea i que a finals de 2003 va aparèixer després de l'acord dels governs centrals portuguès i espanyol), com els del PSOE (l'investida mortal contra l'elèctrica FECSA, la principal en vendes i primera en la borsa de Barcelona, el 1987, amb Carlos Solchaga). I abans del PSOE, la UCD. I abans, els governs franquistes. I abans, els de la Segona República. I abans, els de Primo. I abans, els governs monàrquics d'Alfons XIII i els de la Restauració...

Al remat, un trau la conclusió que la història d'Espanya no ha estat més que la història del centralisme econòmic i polític amb episodis puntuals de brevíssima llum antiradial. Ara faig memòria i no en trobe massa, potser el més destacat és la construcció de l'autopista de la Mediterrània als anys setanta. I poca broma! Va ser una obra pensada per estrangers i pagada amb diners privats de les regions afectades. El 3 d'agost de 1962, Eugene R. Black remetia a Mariano Navarro Rubio, totpoderós ministre d'Economia de Franco, l'informe que l'International Bank for Reconstruction and Development havia fet sobre l'economia espanyola a petició del mateix govern. En el capítol corresponent a infraestructures, podem llegir: «La única pieza importante de nueva construcción que probablemente será necesaria en un futuro próximo es la autopista de la costa de Levante, carretera moderna de acceso limitado, de trazado nuevo a lo largo de la costa del Mediterráneo desde la frontera francesa hasta Murcia, con una longitud de 730 kilómetros». Naixia així l'única línia d'importància vital en la península ibèrica que no té Madrid com a destinatari, origen o beneficiari principal.

El llibre de Cabana és un amè repàs als darrers dos-cents anys de centralisme econòmic espanyol. Amè perquè hi apareixen tots, o quasi tots. Només cal fixar-se en l'índex onomàstic: deu planes de noms i empreses que tots coneixem! Desfilen pels seus capítols des d'Alcampo fins a Álvarez del Manzano, de la Vespa al BEX i a José María Aznar, de Casa Tarradellas a La Caixa, de CAMPSA a Mario Conde, de la Citroën a Cros, de Fujitsu a Ferrer Salat, d'Hiberdrola a López-Rodó, de Mapfre-Vida a Florentino Pérez, de Prim a El Siglo, de la Warner a Carlos Solchaga... Un s'assabenta de moltes coses perquè Cabana té la virtut, mostrada ja en altres llibres, de combinar una estructura clara, una tesi evident amb desenes d'anècdotes que mai, però, no impedeixen veure el bosc.

Tanmateix, en acabar de llegir el llibre, un està un poc més cansat. No físicament. Mentalment. Més que cansat, avorrit d'haver de dir sempre les mateixes coses. I així va passant el temps. L'episodi del Teatro Real de Madrid n'és una bona mostra. Com relata Cabana, el 1902, Joan Graell escrivia ja: «A costa del estado, se han ido construyendo un respetable número de edificios, entre ellos el Teatro Real y hasta el hipódromo». El Teatro Real, cent anys després, és novament matèria de discussió. Segons el ja citat professor Tremosa, una de les raons per les quals la comunitat de Madrid apareix com a deficitària fiscal amb l'Estat —és a dir, que hi aporta més del que en rep—, és perquè la inversió feta en edificis com el Teatro Real és imputada a totes les comunitats autònomes perquè, en teoria, és una inversió «estatal», no imputable a una única d'elles. Argument absolutament fals perquè qui se'n beneficia és, indubtablement, qui la té més a

prop. Com el Teatro Real hi ha moltes inversions en infraestructures i activitats (funcionaris de l'Estat, Ministeri de Defensa...), que són diluïdes entre les 17 comunitats autònomes de l'Estat, tot i que estiguen absolutament territorialitzades. Així mateix, en el capítol d'ingressos, i sempre amb dades del professor Tremosa, aquesta comunitat es beneficia de l'*efecte seu*, és a dir, del fet que el domicili fiscal de moltes empreses estiga allà, tot i que la fàbrica o el lloc d'activitat es pugui trobar a València o Barcelona. D'aquesta manera, l'Estat va recaptar a Madrid —prèvia tributació a les arques autonòmiques locals—, 8 dels 17 bilions d'euros ingressats l'any 2000. De Graell a Tremosa —o a Cabana o a Antoni Castells, catedràtic d'Economia i un dels experts en dèficit fiscal de Catalunya, avui conseller de la matèria—, van cent anys si fa no fa, però la percepció és semblant, i allà hi ha el Teatro Real. *Ande yo caliente...*, deuen pensar a Madrid.

L'únic retret que cal fer, i sempre de forma amistosa, al llibre de Cabana és que adopte la perspectiva exclusiva de l'economia catalana, quan la valenciana també s'ha vist afectada pel centralisme espanyol, això sí, amb menor intensitat pel fet de no tenir empreses de la dimensió de les catalanes. Fet i fet, quan s'assegura que els catalans tenen «una certa vergonya [a] demanar coses per a ells i aleshores les queixes s'expressen de manera que es posi en evidència que el mal s'estén a tot el territori de l'Estat», ens fan un gran favor als valencians. En molts casos, les reivindicacions catalanes respecte a l'estructura de l'Estat, les seues infraestructures i els suggeriments de millora de l'economia real són perfectament vàlids per al cas valencià, en bona part, perquè compartim, dins

l'àmbit d'un eix mediterrani, uns sectors productius semblants amb característiques i necessitats paregudes i amb uns dèficits compartits. La prova del fet és que quan andalusos, bascos o gallecs fan públiques les seues reivindicacions, els valencians sovint no hi tenim res a dir. Quan les fan els catalans (des del Cercle d'Economia fins a la Cambra de Comerç de Barcelona, dels partits polítics catalans fins als empresaris), llevat d'algun cas concret, els valencians ens hi hauríem d'apuntar: un corredor mediterrani d'amplada europea fins al cor d'Europa i amb extensió cap al sud fins a Múrcia o Almeria –i per elevació qualsevol política de transports i de comunicacions que beneficie els esquemes no radials–, una política impositiva respectuosa, per exemple, pel que fa a l'impost de societats per a les empreses manufactureres –que Catalunya i el País Valencià concentren de forma evident dins el context espanyol–, una millor i més equilibrada balança fiscal en les relacions amb l'Estat (segons càlculs recents, si el dèficit fiscal de Catalunya ha arribat a representar un 7,5 % del seu PIB, de mitjana per al període 1991-1996, al País Valencià ens situaríem al voltant d'un 2,5 %), etcètera.

I, a més, hi ha la història de base econòmica, que Francesc Cabana coneix perfectament. Afegir la història econòmica valenciana li faria veure que la primera caixa de l'arc mediterrani va nàixer a Sagunt el 1841. Era la Caixa d'Estalvis i de Socors de Sagunt. La segona va ser la Caixa d'Estalvis de Barcelona (1844) i la tercera, la de Sabadell (1849). Per una altra banda, m'agrada recordar un fet molt il·lustratiu. Quan el 1886, la ciutat de València va decidir encarregar un monument digne per a honorar Jaume I, l'artista ele-

git fou un català, Agapit Vallmitjana. Però el que ens interessa ara és que a l'hora d'adjudicar el concurs públic, obert a totes les indústries d'Espanya, per a la fosa de l'estàtua, les úniques que s'hi van presentar foren dues de catalanes (Germans Comas i Alexandre Wolhgnemonth) i dues de valencianes (Vicent Ríos i Climent-Alcalà). És un fet prou significatiu que les quatre úniques empreses capacitades o interessades, tant se val, en aquest treball foren d'on eren. Mostra moltes coses: un interès econòmic territorialitzat, de proximitat, un incipient teixit industrial que s'estava creant en ambdues regions i fins i tot una competència ja per convergència de perfils productius. El concurs el van guanyar els senyors Climent i Alcalà, una societat que tenia un nom comercial, La Maquinista Valenciana, bessó de la gran companyia del metall catalana. Cal dir que l'afer va acabar d'allò més bé. Quan l'escultor Vallmitjana va visitar València el 16 de novembre de 1890, els impulsors del projecte van decidir fer un sopar d'homenatge a l'escultor i també al fonedor. La recepció fou a l'Hotel de París de la capital valenciana i la premsa del moment diu: «Al escanciarse el champagne, los Sres. Vallmitjana y Climent cambiaron sus copas, felicitándose de haber contribuido ambos al buen éxito de una obra que viene a significar la unión de Valencia y Cataluña».

I acabarem aquest comentari com el començarem. Per a una segona edició del llibre, oferim a Francesc Cabana un altre paràgraf significatiu de l'article amb què iniciàvem la ressenya. Conta Cabana que el 2002, el *consejero* de Cultura del govern de Ruiz Gallardón (un tal Blázquez), afirmava: «Madrid es un espacio de consumo de cinco millones de habitantes que no

admite comparaciones con Barcelona, ni siquiera con Cataluña, en todo caso con Londres y París». Del febrer de 2002 al febrer de 2004, Madrid s'ha enlairat definitivament a la velocitat de la llum: «En estos nuevos mercados globales los referentes de Madrid ya no son sólo metrópolis tradicionales como París o Londres. Ciudades como Miami surgen con fuerza...» (*Magazine*, 8 de febrer de 2004).

I és que, definitivament, Madrid ha esdevingut galàctic. □

Articles robats

Adolf Beltran

De viva veu. Entrevistes (1952-1992)

Joan Fuster (A cura d'Isidre Crespo)

460 pp., 2003, Afers, Catarroja

Tot i que puga semblar el contrari, el prestigi de l'entrevista no desperta unanimitats. Entre els professionals i els teòrics de la informació hi ha qui la considera un dels gèneres estelars i qui li té una reticència invencible. Gabriel García Márquez, per exemple, és dels que consideren l'entrevista una de les estratègies de treball de cara a la confecció d'un reportatge (aquest sí, el format rei) més que no un gènere autònom. Hi ha, fins i tot, qui s'ha pronunciat amb contundència sobre la qüestió. És el cas de Furio Colombo, que ha escrit: «A pesar que l'entrevista segueix sent considerada per molts directors de periòdic i per molts professionals de la in-

formació com el cor del periodisme, potser siga el seu instrument més arriscat i imperfecte. I hauria de tenir, en la pràctica normal periodística, el paper que té la cirurgia en la medicina: una cosa a la qual es recorre quan no hi ha altres solucions».¹

La divisió d'opinions no impedeix que es tracte d'una activitat en auge als mitjans de comunicació i les reticències (que sorgeixen de la convicció que, si es planteja honestament, té una inevitable tirada cap a l'hagiografia i, en cas contrari, resulta sospitosa de manipulació) es dissolen bastant en referir-nos a l'entrevista de personalitat o l'entrevista cultural, sovint més pròximes a un gènere literari que no pròpiament informatiu. De vegades, aquest gènere ultrapassa els seus límits convencionals i deriva cap a un diàleg on els interlocutors es mantenen, més o menys, a un mateix nivell (hi ha exemples notables, com les converses de Jorge Luis Borges amb Luis Osvaldo Ferrari davant els micròfons de la ràdio argentina en els anys vuitanta, que han estat publicades posteriorment, o les de Leonardo Sciascia amb Marcelle Padovani, recollides en el volum *Sicília com a metàfora*).²

De tota manera, i en la seua forma de gènere periodístic dialogat, on el periodista està al servei de l'entrevistat i del públic, al qual interessen les respostes del primer, les entrevistes són, com ha assenyalat algú, no sense mala bava, *articles robats*. I aquesta és, precisament, la sensació general que desprenen la col·lecció d'intervius *suportats* (generalment amb una paciència un punt tibant) per Joan Fuster al llarg de la seua vida: un munt d'*articles robats*. Perquè, invariablement, en aquest conjunt d'entrevistes recopilades —que, si una vegada van ser periodisme, ara, amb el pas

del temps, s'han convertit ja en història cultural—, hi predomina una reiteració de temes i d'arguments que l'assagista va tractar en la seua abundant producció articularística.

Vull dir que les seues opinions sobre el País Valencià, el fet nacional, la cultura, la literatura, la història, el marxisme, el liberalisme o els intel·lectuals, per citar alguns assumptes, vertebraren tot el recull, de part a part, com a referències recurrents. I quan parla en primera persona, ho fa com a participant, destacat i protagonista, d'aquests aspectes mateixos, com a integrant del gremi dels escriptors i com a incitador d'un revulsiu moviment polític i civil. Fuster, que no era precisament un ingenu, sabia que, en allò que l'afectava a ell mateix, la biografia que tenia interès era la seua biografia intel·lectual, no la personal. D'aquí la pobresa i la reiteració de les poques dades que ofereix sobre la seua infantesa, la família o la quotidianitat. La sensació, per tant, de trobar-nos davant un conjunt de retalls dels seus articles, davant fragments més o menys afortunats de la seua argumentació periodística general, encara que òbviament no és uniforme, resulta molt punyent. Una sensació, val a dir, que no es desprèn amb la mateixa intensitat dels dos llibres de converses amb l'escriptor publicats per Júlia Blasco i Toni Mollà,³ que aconsegueixen en molts moments, potser degut al format deliberadament extens i reposat, passejar amb l'assagista per comarques menys sovintejades de la memòria i de la reflexió.

Vol dir això que aquest és un llibre prescindible? Tot al contrari. Isidre Crespo, amb la perseverança que el caracteritza, ha fet amb *De viva veu* un treball excepcional en recollir aquesta seixantena

d'entrevistes (a les quals se n'afegiran algunes més en la segona edició, actualment en preparació). Publicades en la premsa o emeses per la ràdio o la televisió, conformen un conjunt curiós i il·luminador, no sols pel seu caràcter testimonial, ni pels matisos col·loquials de l'argumentació, que en alguns casos evoquen molt vivament el llegendari Fuster de la tertúlia, sinó perquè dibuixen la continuïtat cronològica d'una evolució, amb els seus estats d'ànim i les seues (significatives) inflexions: de l'entusiasme juvenil a una notòria desil·lusió.

Els quaranta anys que abracen les entrevistes poden estructurar-se en diverses èpoques. Hi ha la prehistòria de Fuster, en la dècada dels cinquanta, aleshores un jove autor, amb Vicent Ventura fent-li de promotor, on destaquen *Levante* i *Destino* com a plataformes. Hi ha el període d'eclosió, als anys seixanta, quan l'assagista és objecte d'atenció de la premsa catalana (*Tele Exprés*, *El Correo Catalán*, *El Noticiero Universal*...). Hi ha el moment de plenitud, en els setanta, amb alguna entrevista en diaris de Madrid com *Informaciones* i la irrupció de la televisió (de la mà d'una notable conversa amb Montserrat Roig per al programa *Personatges*, del circuit de TVE a Catalunya). Hi ha la transició, al final dels setanta i principi dels vuitanta, en què li presta atenció la incipient premsa democràtica valenciana (*Valencia Semanal*, *Diario de Valencia*, *Saó...*, després *El Temps*), però també capçaleres de la premsa progressista espanyola de recent aparició (*El País*). Hi ha el silenci: des de l'any 1987 al 1991, l'escriptor s'aparta i es reclou com a personatge públic tot el que pot. Hi ha, finalment, entre 1991 i 1992, les entrevistes que ell no dubtarà a

qualificar de «pòstumes», amb la seua inefable causticitat, a *Hoja del Lunes*, *El Observador*, *La Vanguardia*, *El Temps*, *Radio Onda Naranja* (d'Oliva), la televisió catalana *TV3*, la televisió valenciana *Canal 9*, *Ràdio Nou*, *El Mundo* (que publicà un fragment de les converses amb Toni Mollà), *Avui*, *TVE-2* i altres.

Enric Sòria, –autor de la darrera entrevista, i potser la més interessant, publicada molt poc abans de la mort de l'escriptor en la revista *L'Il·la*–, assenyalà al pròleg d'aquest volum: «El Fuster de les entrevistes potser ens resulta una mica més pròxim que el dels seus llibres, més humà, més íntim –de vegades pot vorejar la confiança–; sovint és un Fuster casolà, en bata i sabatilles, que fuma o es pren un whisky mentre es pensa la resposta. Més pròxim sí, però no inferior ni diferent al dels seus llibres. La resposta, quan arribava, solia ser tan calculada, enginyosa i incívica com qualsevol peça de prosa fusteriana. Si de cas amb l'encant afegit d'una mica de dring conversacional i prou».

Com a peces de prosa fusteriana, aquests articles robats, adobats amb «un dring conversacional», anaven firmats, ho destaca el mateix Sòria, pel «bo i millor dels periodistes i escriptors de tota una època» (Vicent Ventura, Baltasar Porcel, J. J. Pérez Benlloch, Juan Pedro Quiñonero, Montserrat Roig, Amadeu Fabregat, Jaime Millàs, Manuel Muñoz, Lluís Busquets, Emili Marín, Lluís Alpera, Vicent Martí, Miquel Alberola, Vicent Sanchis, Ignasi Mora, Vicent Partal, Antoni Serra, i fins i tot Raimon).

El lector farà la seua selecció personal a l'hora de considerar quines són, al seu parer, les peces més insòlites, més sorprenents o més interessants. Hi influirà el nivell de coneixement de l'obra i la per-

sonalitat de Fuster. De tota manera, hi ha molt on triar: des de les declaracions apressades després que havia patit un atemptat fins a la simpàtica xarrada amb uns alumnes d'institut; des de la meticulosa narració sobre les peripècies i negociacions per a la confecció de l'entrevista que fa Lluís Busquets fins al diàleg de preguntes llargues i descriptives que protagonitza Amadeu Fabregat; des de l'amena complicitat que traspua la primera conversa amb Vicent Martí per a *El Temps*, amb Josep Pla com a referència, fins a l'exasperació de la segona trobada, quan l'escriptor (que va desautoritzar sense èxit la publicació d'aquell paper, no debades titulat *Fuster incòmode*), es va adonar que, en compte d'una entrevista, era víctima d'una exhibició.

Apunta Isidre Crespo, l'artífex d'aquest llibre, per al qual s'ha pres la faena de transcriure centenars de pàgines de diaris i revistes, de vegades en un precari estat de conservació, i gravacions magnetofòniques i audiviosuals, que malgrat la desconfiança irreductible de Fuster cap al gènere i els seus perpetradors l'autor de Sueca s'hi va doblegar moltes vegades. Era, no hi ha dubte, un peatge de la seua condició de figura intel·lectual. Un peatge que va pagar sense ganes, i de viva veu. □

1. Furio Colombo, *Últimas noticias sobre el periodismo (Manual de periodismo internacional)*, Barcelona, Anagrama, 1997.
2. *Borges en diálogo: conversaciones de Jorge Luis Borges con Osvaldo Ferrari, Libro de diálogos y Diálogos últimos*, Barcelona, Seix Barral, 1992.
Sicilia como metáfora. Conversaciones de Leonardo Sciascia con Marcelle Padovani, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1991.
3. Toni Mollà, *Converses inacabades*, València, Tàndem, 1992. Júlia Blasco, *Joan Fuster, converses filosòfiques*, València, Tres i Quatre, 2002.